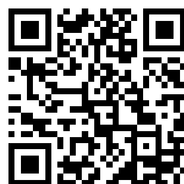
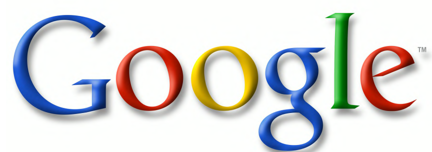
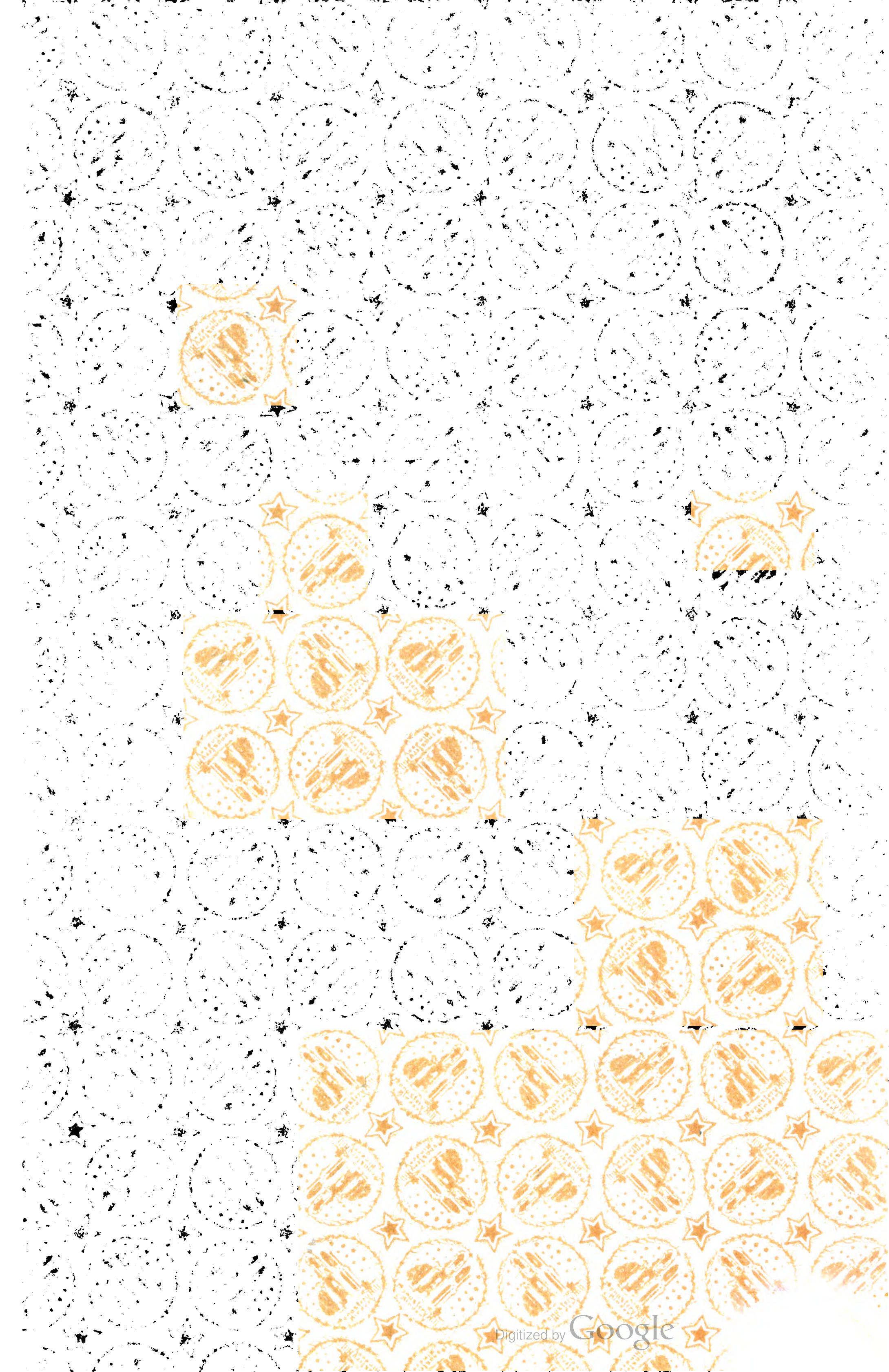

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

ELVTE BIND

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)
GRÆBES BOGTRYKKERI
1902—1903

Redigeret af:

Karl Hude, rektor, dr. phil., Frederiksborg,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.

Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr. phil., Kbhvn.

S. Bugge, professor, Kristiania.

Johan Vising, professor, Göteborg.

C. M. Zander, professor, Lund.

Bidragydere i dette bind:

Andersen, Dines, professor, dr. phil. Kbhvn.
Bertelsen, Henrik, dr. phil. Kbhvn.
Blinkenberg, Chr., museumsinspektør, dr. phil. Kbhvn
Buhl, Fr., professor, dr. phil. et theol. Kbhvn.
Bøgholm, N., cand. mag. Kbhvn.
Hammer, I. E., studiosa mag. Kbhvn.
Heegaard, Poul, dr. phil. Vedbæk.
Heiberg, J. L., professor, dr. phil. Kbhvn.
Hude, Karl, rektor, dr. phil. Frederiksborg.
Høj, P., adjunkt. Frederiksborg.
Jensen, Anker, stud. mag. Kbhvn.
Jespersen, Otto, professor, dr. phil. Kbhvn.
Jessen, E., dr. phil. Kbhvn.
Jørgensen, Chr., museumsinspektør, dr. phil. Kbhvn.
Lindskog, Claes, professor, dr. phil. Lund.
Olesen, Elof, stud. mag. Kbhvn.
Paulson, Johannes, professor, dr. phil. Göteborg.
Pedersen, Holger, docent, dr. phil. Kbhvn.
Petersen, P., rector em. Odense.
Poulsen, Frederik, cand. mag. Kbhvn.
Rangel Nielsen, G., cand. mag. Kbhvn.
Ræder, Hans, dr. phil. Kbhvn.
Sandfeld Jensen, Kr., dr. phil. Kbhvn.
Sarauw, Chr., dr. phil. Kbhvn.
Schreiner, E., rektor. Kristiania.
Siesbye, O., docent, dr. phil. Kbhvn.
Thoresen, Valdemar, adjunkt. Randers.
Trojel, E., adjunkt, dr. phil. Kbhvn.
Ussing, J. L., prof. emer., dr. phil. et iur. Kbhvn.
Wiwel, H. G., adjunkt. Aalborg.
Zetterstéen, K. V., professor, dr. phil. Lund.

Indhold.

Side

Anmeldelser.

Mindre meddelelser.

Nekrolog.

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

Mere Homerkritik.

Svar til Dr. Sarauw og Dr. Tuxen.

Af J. L. **Heiberg**.

Tvi sådan batalje

Dr. Sarauw er blevet saa meget vred over en Ytring i min Kritik af Dr. Tuxens «Den moderne Homerkritik» og bruger i den Anledning ovenfor (X. Bind S. 113 ff.) mange stærke og grimme Ord. Da jeg er mig bevidst ikke at have villet ham noget ondt, haaber jeg, at en rolig Betragtning vil kunne bringe os til Forstaaelse.

Sagen er jo i Korthed denne. Dr. S. har i sin Tid evident godtgjort, at et større Parti af Iliadens II. Bog har undergaaet en gjennemgribende Omarbejdelse, der ganske har forstyrret den fornuftige Sammenhæng og misbruger andenstedsfra laante Vers. Han arbejder i denne Afhandling med den moderne Homerkritiks Methode og Argumenter[1], ligesom han jo ogsaa støtter sig til en saa udpræget Lachmannianer som Köchly. Selv om man nu vilde indrømme Dr. S., at der af dette Steds Confusion ingen directe Oplysninger kan vindes om Iliadens Genesis, saa skulde man dog tro, at Paavisningen af, at der i vor Iliade findes et Stykke Omarbejdelse af en saa ukaldet Haand, maatte vække Formodning om lignende Ændringer af den oprindelige Plan andensteds og opfordre til at søge denne Haands Spor videre; har noget saadant bevisligt fundet Sted her, ligger det dog virkeligt nærmest deri at se en Støtte for den opløsende Homerkritiks Antagelse af lignende Omarbejdelser som Forklaring af ganske tilsvarende

[1] Det vilde være interessant at faa at vide, hvorledes Dr. Tuxen stiller sig til Dr Sarauws Afhandling. Hvis han billiger den, hvilken principiel Forskjel er der saa mellem Dr. Sarauws Fremgangsmaade og «moderne Homerkritik»? Misbilliger han den, hvorledes vil han da forklare de af Dr. S. paapegede Urimeligheder?

Urimeligheder[1]. For disse Consequentser søger imidlertid Dr. S. strax at sætte en Pind (IV. Bd. S. 25), idet han vil forklare, hvad der er sket i Il. II, som en lokal Byld, ikke som et generelt Symptom. En Rhapsode skal engang have havt et Haandskrift for sig med et Hul i, som han har udfyldt paa bedste Beskub uden at ane, at han «forandrede fortællingen i bund og grund» (IV. Bd. S. 20 ff.), «en Homerrulle er gaaet istykker, flere verskolonner er forsvundne og to kolonner eller kolonnedele er blevne klistrede ind i omvendt orden» (ib. S. 21). Det er denne Forklaring, som jeg oventor S. 49 har betegnet som «aldeles umulig», og jeg kan stadig ikke finde nogen mildere Betegnelse. Naar Dr. S. stadigt fastholder den (ovfr. S. 114), kun at Rhapsoden med den hullede Homerrulle er blevet til en «kludrende» «filolog» i Gaaseøjne med en do., viser det kun, at hans Studier ikke har omfattet den græske Litteraturs Overleveringshistorie. Hvis man vil tænke sig et Tidspunkt, hvor vor Iliades Overlevering har været afhængig af en eneste saadan beskadiget Rulle, kommer man saa langt tilbage, at der ikke bliver Tale om Rhapsoder og endnu mindre om Philologer, men om Omdigtere, om det, Dr. Sarauw S. 114—115 skildrer som «fri Overlevering». Fra det Øjeblik, da Rhapsoderne havde bragt de homeriske Digte rundt til hele den græske Verden, var der saa mange Exemplarer i Omløb, at en Mand, der «forefandt» en defect Rulle, ikke vilde have givet sig til at «gruble» over, hvad der vel kunde have staaet i Hullet, men vilde have laant sig et andet Exemplar til at udfylde det efter. Det hjælper ikke, at Dr. S. erklærer det for «helt utænkeligt at nogen, der kendte fortællingens oprindelige sammenhæng, kunde fristes af noget til at omdanne den til det nonsens den nu er» og paastaar, at «Den der har saa megen skaberevne i sin hjerne at han frit kan forvandle fabelen, underkaster sig ikke slavisk traditionens enkeltheder». Ab esse ad posse valet consequentia. Dr. S. bliver nødt til at tænke sig et Menneske, som af en eller anden Grund ikke syntes om den oprindelige Sammenhæng, maaske fordi det stødte ham, at hans Landsmænd skulde have gjort Mytteri paa et saa afgjørende Tidspunkt i et stort nationalt Foretagende, og som derfor lavede om derpaa ved et højst urimeligt Paafund og gjorde sig Sagen

[1] XVI 2 ff. i Forhold til XI 611 ff. er f. Ex. ligesaa meningsløst som noget i II. Bog, og Versene fra IX. Bog er ikke værre misbrugte i II. Bog end f. Ex. XXII 209 ff. i VIII 69 ff.

saa magelig som muligt ved at laane Vers andenstedsfra og lade meget af det gamle blive staaende, ubekymret om de Meningsløsheder, som derved fremkom; han følte dem ikke, fordi hans Opfattelse af Enkelthederne i, hvad der forlængst var blevet ham en Ramse, var afstumpet og sløvet. En saadan Mand, en skolemæssigt uddannet *ἀοιδός* fra Eposets Forfaldstid, har den opløsende Homerkritik fundet virksom paa mange Steder af Iliaden.

At Dr. S. ikke drog denne Slutning af sin Analyse af Il. II, men greb til hin fortvivlede Antagelse, var mig saa uforklarligt, at jeg ikke kunde finde anden Løsning end den, at han, bevidst eller ubevidst — derom vidste jeg intet og har intet sagt derom —, stod under Enhedstheoriens Indflydelse. Jeg raisonnerede mutatis mutandis om ham, som han selv gjør om Lachmann (IV. Bd. S. 26): «Men det er aabenbart viseteorien, der har hildet en ellers klartseende mand, og paa trods af al metode ledet ham til et feilgreb, som det ikke havde været vanskeligt at undgaa.» Det forekommer mig, at, uagtet Dr. S. ikke havde udtalt sig positivt for den ene eller den anden Side, laa dette Raisonnement saa nær, at der ingen Grund er til at blive saa vred derover.

Ja jeg kunde endog fristes til, selv om jeg derved udsætter mig for flere Ubehageligheder, at sige, at Dr. Sarauws «Indsigelse» netop beviser, at Enhedstheorien paa en eller anden Maade ubevidst tager Magten fra hans philologiske Sans. Det vilde i hvert Fald være en rimelig Forklaring paa de mærkværdige Fortolkningskunster, han præsterer for at undgaa Reichels af mig fremhævede Paavisning af, at flere Kampskildringer er forstyrrede af en Bearbejder, der savnede det paa hans Tid almindelige Panser og derfor føjede det til i færdige Scener, der oprindeligt ikke kjendte det. Den øverste Grundsætning for al philologisk Exegese er jo dog den, at man uden andre særlige Forudsætninger end Kjendskabet til vedkommende Værks Sprog og Stil fortolker det foreliggende Sted efter Ordenes Lydelse. Kommer man herved til et i sig selv modstridende eller paa anden Maade uantageligt Resultat, maa man søge en Forklaring paa, hvorledes Stedet er kommet i den foreliggende Forfatning. Her i større Omfang at operere med rene Skrivfejl i de homeriske Digte vil vel neppe falde nogen ind; man maa altsaa se sig om efter andre Forklaringer, og hvor Talen er om Vaaben, som vi kjender saa godt baade fra den mykenaiiske og fra den efterhomeriske Tid, er det naturligt at spørge Archæologien. For dette Fostbroderskab mellem Archæologi og Philologi, som jeg

betragter som et stort Fremskridt for begge Videnskaber, medens Dr. S. synes at se noget skævt dertil (S. 120), er Reichels Bog en udmærket Repræsentant. For at vurdere Vægten af hans Bevisførelse maa man se den paa Baggrund af den Kjendsgjerning, at den mykenaiiske Tid gjennemgaaende ikke kjendte et virkeligt Panser, højst Plader syede paa Chitonen[1]. Da nu Iliaden vitterligt i Reglen forudsætter det svære mykenaiiske Skjold, vækkes der allerede derved hos den, for hvem Digtets Enhed ikke er en Forudsætning, en Mistanke mod Oprindeligheden af Pansret, der ikke hører til denne Udrustning og daarligt kan tænkes virkeligt anvendt sammen med det mykenaiiske Skjold paa Grund af dettes Størrelse og Vægt, og denne Mistanke bestyrkes ved, at Pansret ikke nævnes i Odysseen paa de Steder, hvor man maatte vente det, f. Ex. i Odysseus' Hal. Ved en Række Steder paaviser nu Reichel, at ogsaa i Iliaden flere Scener dels forudsætter, dels oprindeligt maa have forudsat Heltene uden Panser. Lad os nu se, hvorledes Dr. S. behandler disse Bevissteder; hvad der synes mig usikkert eller vilde kræve for stor Vidtløftighed, forbigaar jeg.

III 355 ff. gaar Menelaos' Lanse gjennem Paris' Skjold, sidder fast *διὰ θώρηκος* og gjennemskærer Chitonen *παραὶ λαπάρην*, men Paris *ἐκλίνθη καὶ ἀλεύατο κῆρα μέλαιναν*. Det er en physisk Umulighed; er Lansen gaaet gjennem Pansret, kan Paris ikke ved nogen Bøjning undgaa den, hvis Pansret ikke sidder om ham som en Tønde. Om han staar i Frontstilling (Reichel) eller i Fægterstilling (Dr. S.) er ligegyldigt for Hovedsagen; men *παραὶ λαπάρην* taler for Reichel; *λαπάρη* er ikke «underlivet», men dets Sider mellem Ribben og Hofte. Dr. S. forklarer S. 126: «I samme nu som stødet føres mod underlivet, i samme nu undviger den angrebne enten ved at bøje i knæene eller bedre ved at sætte venstre fod et skridt til siden». Og det skal *ἐκλίνθη* kunne betyde! Nej, «i bedste orden» er Stedet kun, naar Paris er panserløs; saa farer Lansen gjennem Chitonens løse Fold lige over Hoften, og Paris undgaar den ved at bøje sig tilside i Hoften. At kalde V. 355 en Interpolation hjælper ikke, da der er flere Steder af samme Art og denne Interpolators Virksomhed altsaa netop vilde faa den af Homerkritiken hævdede Charakter af en Bearbejdelse.

At Aias XIV 404 ff. ikke er pansret der, hvor Sværd- og

[1] Det betyder *χαλκοχίτωνες*; sin uheldige Forklaring af dette Ord har Reichel opgivet i 2. Udg. S. 93—94.

Skjoldremmen beskytter hans Hud, indrømmer Dr. S. (S. 126), men Panser skal han nu have alligevel, det gaar blot ikke «saa høit op». Saa vidt jeg forstaar, maa det betegnede Punkt være lige under Skulderen, og da Dr. S. selv anfører Bevissteder for, at Pansret «naar bagtil ialfald op paa skulderbladene . . . fortil op over brystvorterne», og da de to Remme umuligt kan have ligget over hinanden oppe paa Brystets øverste Midtparti, kan han heller ikke angive nogen anden Mulighed. Men dette Parti var naturligvis dækket af Skulderklapperne. Overhovedet er det nedringede Panser, som ogsaa maa hjælpe Dr. S. over V 795, en saadan Uting, at det ikke kan bruges til at redde nogetsomhelst; vi maa forlange at se det, før vi kan tro paa det.

XXII 111 ff. siger Hektor: hvis jeg lægger Skjold og Hjelm og sætter Lansen fra mig, vil Achilleus dræbe mig *γυμνὸν ἐόντα*. Her skal Ordet *γυμνός* ikke udelukke, at Hektor har Harnisk paa (S. 128). Da denne Opfattelse absolut strider mod Ordets sædvanlige Betydning (sml. *γυμνῆτες*), maa Dr. S. bevise, at en Kriger med Harnisk paa kan kaldes *γυμνός*.

IV 137—38 hedder det om Menelaos' *μίτρη*: *ἣν ἐφόρει ἔρυμα χροός, ἕρκος ἀκόντων, ἥ οἱ πλεῖστον ἔρυτο*. Naar Metalbeltet saaledes var hans Hovedværn, slutter Reichel, bar han intet Panser. Hertil svarer Dr. S. (S. 124): «Ja det kommer jo slet ikke an paa dækningens udstrækning, naar den blot er der, hvor skuddet kommer: et lommeur kan tage af for en geværkugle». Altsaa skal man kunne sige om en Kyrassér: det Lommeuhr, som han plejede at gaa med som Beskyttelse mod Kugler, og som var hans bedste Værn. Og selv om Dr. S. vil ombytte sit Lommeuhr med et Bandoler eller et andet fast Munderingsstykke, hjælper det ikke en Smule. Verbet *ἐφόρει* og Flertal *ἀκόντων* beviser, at der tales om Panserbeltets Betydning i Almindelighed, ikke i det enkelte foreliggende Tilfælde.

XIII 712 ff. hedder det, at Lokrerne ikke gik i Nærkamp, fordi de ikke havde Hjelme, Skjolde og Lanser, men kun Buer; XIV 371 ff. opfordrer Poseidon Grækerne til Kamp med disse Ord:

ἀσπίδες ὅσσαι ἄρισται ἐνὶ στρατῷ ἠδὲ μέγισται,
ἑσσάμενοι, κεφαλὰς δὲ παναίθῃσιν κορύθεσσιν
κρύψαντες, χερσίν τε τὰ μακρόταθ' ἔγχε' ἑλόντες
ἴομεν.

Paa begge Steder skal der jo dog betegnes den fuldstændige Hoplitrustning, og Slutningen ex silentio er saa «qualificeret» som

muligt. Jeg kan ikke anerkjende Berettigelsen af Dr. Sarauws Ripost (S. 128), der vel maa gjelde disse Steder med: «Reichel tror at naar ordet θώρηξ ikke nævnes paa steder hvor der var mulighed for at anbringe det, saa ligger deri et bevis for at krigerne ikke bar panser». «Mulighed» svarer ikke til det factiske Forhold. At Sværdet ikke nævnes, er en daarlig Parallel (S. 128); det hører ikke til den særlige Kampudrustning, man gik jo altid med det, ogsaa i Fred. Heller ikke i XI 457, hvor Odysseus trækker en Lanse ud af «Huden og Skjoldet», skønt den V. 435 er gaaet gjennem «Skjold og Panser», kan man med Rette tale om en «Mulighed» for at nævne Pansret; naar Digteren overhovedet vilde detaillere, hvorledes Lansen blev trukket ud, maatte den vanskelige Operation at faa den løs fra Pansret først og fremmest melde sig for hans Anskuelse.

Overfor disse grove Forsyndelser mod philologisk Exegese betyder det mindre, at S. 127 *θώρηκος ἔνερθεν* XI 234 skal kunne opfattes paa alle mulige andre Maader end den rigtige: nedenfor Pansret (sml. f. Ex. XI 252 *ἀγκῶνος ἔνερθεν*, paa samme Sted i Verset), og at XVI 802 ff. i denne Forbindelse: *ἀσπὶς χαμαὶ πέσε . . . λῦσε δέ οἱ θώρηκα . . . Ἀπόλλων* Ordet *λῦσε* ikke maa være, hvad det altid er (f. Ex. IV 215), men ligesom *πέσε* skal være en Følge af Apollons Slag V. 791.

Det er altsaa ikke lykkedes Dr. S. at gjendrive Reichels Bevis for, at Iliaden kjender baade den ioniske Bevæbning med Panser[1] og den mykenaiiske uden det, og at Skildringer af den sidste er blevet forstyrrede ved Indflydelse af den første. Det samme gjælder trods Dr. Sarauws Benægtelse (S. 122) om Skjoldet; Nestors Skjold f. Ex., som VIII 193 er *πᾶσα χρυσείη κανόνες τε καὶ αὐτή*, maa dog vel være et Rundskjold, saaat *κανόνες* om Bøjlerne er en Katachrese. Men paa dette Punkt er Reichels Fremstilling utilfredsstillende, fordi han har søgt at bortforklare sikre Spor af det ioniske runde Skjold (*παντόσ' ἐίση, εὔκυκλος* m. m., se Robert, Studien zur Ilias S. 3 ff.).

Efter de Prøver, vi har set, paa Dr. Sarauws Fortolkningskunst kan det ikke undre, at ogsaa andre Steder, der er ham ivejen, maa finde sig i en lignende Behandling. Saaledes skal (S. 132) *τόδε τόξον* Od. XIX 586 være «godt Græsk», uagtet *ὅδε* som bekjendt «marks an object as near the speaker» (Monro,

[1] For en Sikkerheds Skyld bemærker jeg, at jeg ligesaa lidt som Dr. S. billiger Reichels Forsøg paa at tillægge θώρηξ anden Betydning.

Homeric grammar [2] 249) og neppe nogensteds, ialtfald udenfor ganske sene Partier som Od. XXIV 426, er i den Grad afbleget som her; det er en mechanisk Gjentagelse af Steder som XXI 92. Od. XVIII 172 ff. maa der ikke være Tale om Sminke, hvilket forøvrigt ikke er en «henkastet paastand af Wilamowitz», men allerede findes hos den skikkelige Eustathios (*ἐπὶ καλλοποιοῦ χρίσματος*) — «Der er fornuftigvis ikke tale om andet end at vaske ansigtet (kinderne) med vand, og salve med olie» (Dr. Sarauw S. 132 Anm.). Brugte de homeriske Mennesker da at smøre sig i Ansigtet med Olie? Jeg ved ikke rettere, end at de indgned deres Krop (eller Fødderne) dermed, hvorfor det kun forekommer i Forbindelse med et Bad, hvorved Legemet eller Fødderne blottes; ogsaa Il. XIV 170 ff., hvorfra Forfatteren af dette Sted synes at have faaet Ideen, fungerer Ambrosia som et Bad. Derfor kan Aphrodites *κάλλος ἀμβρόσιον*, der renser Penelopes *προσώπατα καλά* under Søvnen, kun forstaas om Sminke, og Virkningen deraf er da ogsaa (V. 196), at hun faar en Teint som Elphenben. Derfor kan det, som Eurynome raader hende til at bestryge sine Kinder med, heller ikke være andet end Sminke.

Jeg maa dog fremhæve, at Dr. S. paa samme Side viser nogen philologisk Samvittighed overfor Od. XXIV 167 i glædelig Modsætning til Dr. Tuxen, der S. 147 dristigt beskylder mig for med Wilamowitz at have «overset», at dette Sted refererer sig til XIX 584. Dr. S. indrømmer dog, at de to Steder «unægtelig» strider mod hinanden, men han tilføjer rigtignok, at «det kan ligesaagodt være et unøiagtigt referat». Nej, saalænge det modsatte ikke er bevist, gaar jeg ud fra, at Manden i XXIV mener, hvad han siger.

S. 115 bebrejder Dr. S. mig, at jeg «uddrager de mærkeligste resultater» af Rohdes Psyche. Hvad Rohde mener eller ikke mener om sine Resultaters Betydning for Homerkritiken, vedkommer jo ikke Sagen; Psyche [1] S. 17 Anm. 3 indrømmer han forresten Muligheden af, at Patroklos' Ligbegængelse stammer «aus Schilderungen älterer Dichtung». Det, der for mig giver hans geniale Værk, for hvis Værd Dr. S. ikke synes at have Øje (S. 115), Betydning for Homerkritiken, er den absolut sikre paa archæologiske og ethnographiske Beviser støttede Paavisning af, at det, man tidligere ansaa for Spirer til de senere Tilstande, i Virkeligheden er survivals, og at de homeriske Digte saaledes repræsenterer et relativt Brud i Udviklingen, om hvis Realitet man ikke kan discutere, derimod vel om dets Omfang.

Mit paa Rohdes Undersøgelser støttede Raisonnement er nu dette: den Generation, for hvem Od. IV 197—98 blev digtet, hvor Haarets Afragen og Graaden betegnes som *γέρας οἷον* overfor afdøde, eller Il. XVI 456—57, hvor det om Gravhøj og Stele hedder: *τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων*, kan umuligt have kjendt og bragt det aarlige Gravoffer. Ligesaa lidt kan den Generation have kjendt det gamle Begravelsesceremoniel i Praxis, for hvem Patroklos' Ligfærd stod som en ganske særlig Æresbevisning, og den Digter, der om Menneskeofret ved den Lejlighed siger (Il. XXIII 176): *κακὰ δὲ φρεσὶ μήδετο ἔργα*, kan ikke selv have opfundet denne Skildring. Ligesom nu denne kun er forstaaelig som et episk Arvestykke, saaledes viser Formlen *κτέρεα κτερείζειν*, for ikke at tale om de andre Rudimenter, Rohde har paavist, og det correcte Gravoffer-ritual, som i Nekyia anvendes udenfor sin egenlige Bestemmelse, at der levede en afbleget Erindring om det oprindelige Dødeoffer ligesom om den mykenaiiske Bevæbning.

Om Fodvaskningen i Od. XIX bliver vi ikke enige. Penelopes «distraktion» (S. 132) er mig stadigt en utænkelig Udvej for en frit opfindende Digter. Dr. S. bemærker S. 131 meget rigtigt, at Athene i Odysseen er «en maskine som digteren idelig lader gribe ind i apparatet»; men Spørgsmaalet er jo, om hun ogsaa har været det i det oprindelige Digt. Det benægter jeg og støtter mig deri bl. a. paa Jul. Langes Undersøgelser. XIX 389—91, som Dr. S. gjør saa meget Væsen af S. 130, anser naturligvis de, der følger Wilamowitz, for tilføjede af Bearbejderen (se f. Ex. Seeck, Die Quellen der Odyssee S. 4), som derved har stræbt at fremkalde den Opfattelse af Odysseus' Handlemaade, som Dr. S. forfægter, at nemlig hans Anmodning om at blive vasket af en gammel Terne er en tankeløs Uforsigtighed af den snildeste og betænksomste af alle Mænd. Bearbejderen røber sig for det første ved Utilstrækkeligheden af det Middel, han lader Odysseus anvende; det nytter jo ikke, at han vender sig ind mod Mørket, da Eurykleia gjenkjender Skrammen ved at føle paa den, ikke ved at se den (V. 467—68), og netop dette frygter Odysseus (*ἕ λαβοῦσα* V. 390). Dernæst ved den kejtede Maade, hvorpaa *οὐλήν* er anbragt allerede V. 391, medens det V. 393 kommer rigtigt med umiddelbart paafølgende Forklaring Hvis Dr. S. tror (S. 131), at jeg har overset disse Vers, kan jeg forsikre ham og i fornødent Fald bevise, at jeg ikke blot i sin Tid ved min Forelæsning over de homeriske Digte, men ogsaa i

de sidste 15 Aar for mine Elever i V. Klasse har forklaret Interpolationen. Jeg ansaa en udtrykkelig Bemærkning derom for ligesaa overflødig, som jeg nu vilde anse det for overflødigt at bemærke, at Ordene *αὐτὰρ 'Οδυσσεύς* i V. 388 ogsaa maa være af Bearbejderen, hvis ikke sørgelig Erfaring havde belært mig om, hvad Folk kan hitte paa.

Hermed tror jeg at have svaret paa alle Dr. Sarauws Bemærkninger, saavidt de angaar mig; om Lobeck og Dionysos og Delphi (S. 119) har jeg foreløbigt ingen Anledning til at udtale mig.

Dr. Tuxen er ubehageligere at forhandle med; hans «Tilsvar» er i lige saa høj Grad som hans Pjece blottet for videnskabelig Klarhed og Vederhæftighed. Dette tvinger mig til trættende Gjentagelser og kedsommelig Optrævlen, som ikke fremmer Sagen synderligt, og som jeg derfor skal gjøre af saa kort som muligt.

Mod Dr. Tuxens Pjece rettede jeg for det første den Anke, at han refererede den moderne Homerforsknings Resultater ufuldstændigt og urigtigt, og jeg forklarede det deraf, at han ikke havde sat sig ordentlig ind i den Methode, han angreb. Hertil svarer Dr. T., at han kun har villet referere Kirchhoffs Resultater, ikke Wilamowitz'. Men denne Udflugt gælder til Wandsbek.

For det første hedder det i Pjecen S. 8, at han vil «se, hvorledes de Kirchhoffske og nogle af Wilamowitz's Resultater tager sig ud». Nu siger Dr. T. rigtignok (S. 137), at han «kun paa eet Sted» har «imødegaaet et af Wilamowitz's Resultater»; men det er urigtigt; foruden XVIII 281 ff. har han ogsaa behandlet XIX 91 (Pjecen S. 8 ff.), som jeg netop har bebrejdet ham at han har valgt, fordi Stedet er af underordnet Betydning. At der med Pjecens Ord S. 26 «deres ypperste Repræsentanter» skulde sigtes til Niese alene, som Dr. T. nu forklarer (S. 140), kunde jeg ikke godt vide iforvejen; Wilamowitz betegner Dr. T. som «Destruktørernes nulevende Førstemand», at han sætter Niese, der ogsaa lever i bedste Velgaaende, saa højt, at han bruger pluralis maiestatis om ham, har han ikke med en Stavelse antydet i sin Pjece. Forresten er Dr. Tuxens Ord om at «afslutte Digtet med Eurykleias Genkendelse» ogsaa forkerte som Referat af Nieses Mening; han har ganske vist tænkt sig en Odyssé uden Bejlerdrab, men han mener, at Samtalen i XIX har ført til Gjenkjendelsen i XXIII og fremsætter kun som en «zweifelnde

Vermuthung» den Mulighed, at Fodvaskningen paa en eller anden Maade «bei der Erkennung mitgewirkt hat» (Die Entwickelung der homerischen Poesie S. 164).

For det andet er «Den moderne Homerkritik» et obiectivt Begreb, som man ikke kan skalte og valte med efter Behag. Det kan ikke nytte, at Dr. T. (S. 138) vil fremstille det som et privat Liebhaveri af mig, at jeg betragter Wilamowitz' Homerische Untersuchungen som Hovedværket for Analysen af Odysseen. Jeg har allerede ovenfor (S. 55) anført Edv. Meyers Dom, og enhver, der er hjemme paa dette Omraade, vil vide, at det er den almindelige; Dr. T. ved jo ogsaa, at Wilamowitz er «Førstemand». Det er absolut utilstedeligt at ville karakterisere «den moderne Homerkritik» overfor Odysseen uden at tage Hensyn til dens nyeste Hovedværk. Selv om det forholdt sig, som Dr. T. siger (Pjecen S. 6), at Wilamowitz blot «bygger videre» paa Kirchhoffs Resultater, vilde det dog være urigtigt at lade en saadan Videre-Byggen ude af Betragtning. Men nu er Forholdet jo, som jeg ovenfor har sagt (S. 54), dette, at Wilamowitz paa flere væsenlige Punkter bekæmper og modificerer Kirchhoff, og at det hele Spørgsmaal ved hans Behandling har faaet et ganske andet Udseende. Saa er det dog dobbelt utilladeligt at referere Kirchhoffs 40 Aar gamle Resultater som «den moderne Homerkritik». Ovenfor S. 137 siger Dr. T., at «vi har Sikkerhed for, at W. anerkender Kirchhoffs Resultater»; hvis «anerkender» her skal betyde: anerkjender for rigtige, er det et svært dristigt Udsagn. navnligt efter min Udtalelse S. 54; det staar der naturligvis heller ikke i de af Dr. T. anførte Ord af Wilamowitz. Af de 4 Sætninger, der i Pjecen S. 6—7 opføres som Homerforskningens «Hovedresultat» og som det Grundlag, ogsaa Wilamowitz «bygger videre paa», er kun en eneste ikke bleven omdannet ved hans Kritik. Og denne Kritik afvæbner flere Steder Dr. Tuxens Indvendinger mod Kirchhoff, som jeg har paavist S. 54 og 65. Hvorledes Dr. T. saa kan tro, at han ved at angribe Kirchhoff kan «ramme dem begge», og at han kan faa noget Menneske overbevist om, at denne Fremgangsmaade er den «retfærdigste» og «paalideligste» (S. 137), gaar langt over min Forstand. Naar man vil give et Billede af den moderne Homerkritiks Fejl, er det ikke retfærdigt at vælge som Exempler saadanne Fejl, som den selv har berigtiget. Ja, retfærdigt paa samme Maade, som det er retfærdigt til Karakteristik af Wilamowitz' Resultater kun at anføre to, et ganske uvæsenligt og et ufuldstændigt refereret,

og overfor min Fremhæven af Referatets Mangler (S. 55) — at tie stille. Men Referatet af Kirchhoffs Undersøgelser skal være correct og fuldstændigt (S. 137). Nej det er ikke, og det har jeg paavist i min Kritik S. 53—54. For ikke at tale om den Jaskefejl, der lader Kirchhoff antage 9—12. Sang for omdigtet fra 3. til 1. Person, skjønt han kun siger det om 10. og 12. (ovenfor S. 54), eller om den S. 53 dadlede Forvrængning af nogle Ord af Kirchhoff, saa har jeg meget stærkt fremhævet, at Dr. T. forbigaar Kærnepunktet i Kirchhoffs Bevisførelse for Forholdet mellem 1. og 2. Bog med en ganske uforsvarlig Taushed; alle Dr. Tuxens psychologiske Betragtninger herover er ikke en Bønne værd, saalænge de ikke har klaret det S. 53 stillede Spørgsmaal om de gjentagne Vers. Men dertil har Dr. T. i sit Tilsvar intet at sige. Endelig er det vilkaarligt i Opregningen af Kirchhoffs Hovedresultater ikke at omtale hans Paavisning (Die homerische Odyssee[2] S. 190 ff.) af Bruddet i IV 619, som har faaet en saa stor Betydning ved Wilamowitz' Byggen videre derpaa, men allerede for Kirchhoff er et meget væsenligt Punkt. Mine Bemærkninger herom S. 55 staar ubesvarede. Jeg tror, at Dr. T. stod sig bedre ved min Forklaring af hans Referaters Beskaffenhed end ved sin egen.

Dr. T. beklager rigtignok S. 140, at jeg ikke har villet discutere Enkeltheder i hans Argumentation. Men hvorfor har han saa ikke indladt sig paa mine her anførte Modbemærkninger eller paa min Kritik S. 59—61 af hans Betragtning af «Modsigelser» hos Homer og af hans Paralleler fra Tragikerne, og hvorfor indskrænker han sig til S. 139 at anføre mine Indvendinger mod hans Paastande angaaende Forvandlingen, som om de dermed var gjendrevne? Dr. T. erklærede, at Odysseus hos Phaiakerne var «ungdommelig». Dette modbeviste jeg S. 65 ved at gjøre opmærksom paa, at han der som senere i Digtet tiltales *ξεῖνε πάτερ*, hvad der virkelig ikke kan siges om en ung Mand, og ved at henvise til den tredobbelte Skildring af Odysseus' Ydre VIII 134 ff. Dette er hos Dr. T., der saa gjerne vil discutere Enkeltheder med mig, blevet til (S. 139): «Han mener fremdeles, at jeg har været uberettiget til at sige, at Odysseus hos Fæakerne har været ungdommelig, kraftig og smuk, fordi han der tiltales som *ξεῖνε πάτερ*» — Punctum! Altsaa Halvdelen af mit ene Argument. Jeg har endvidere indvendt, at moderne Homerkritik ikke honorerer den Fordring, at Forvandlingen skal holde sig til visse Bøger, og at, selv om den gjorde det, Dr. T. efter sine

egne Ord ikke har modbevist, at Odysseus i XIII—XVIII er forvandlet (S. 64—65). Det bliver hos Dr. T. til (S. 139): «At dernæst i Spørgsmaalet om Odysseus's Forvandling de to Forestillinger gaar Side om Side, tør han vel ikke benægte, men han søger at forklare det ved en Henvisning til Wilamowitz's Theorier». Hertil føjes S. 140 Anm. to Steder (XVII 235 og 464), der formentligt skal bevise, at Odysseus ikke er forvandlet; de beviser imidlertid intetsomhelst, naar man ikke overdriver Forvandlingens Virkninger paa Odysseus' Kræfter paa en Maade, som XIII 430 ff. ikke berettiger til. Min egen Theori om XIII. Bog vil jeg ikke discutere med Dr. T., selv om jeg ikke af andre Grunde var forhindret deri for Øjeblikket. At jeg ikke har Lyst til at forhandle om Detailspørgsmaal med ham, er der som sagt ingen Grund for ham til at lamentere over (S. 139); for Grunden til, at jeg ikke vil indlade mig med hans psychologiske Betragtninger, tror jeg at have sagt ham tydeligt nok, og at jeg anser det for unyttigt at discutere en Løsning af Spørgsmaalet, der er bleven i den Grad ændret og forbedret, som Kirchhoffs er blevet det ved Wilamowitz, maa han dog ogsaa kunne forstaa.

Min anden Hovedanke mod Dr. Tuxens Pjece galdt hans egen Methode, som jeg S. 58 betegnede som baseret paa en Cirkelslutning. I sit Svar gaar Dr. T. udenom Hovedsagen og hænger sig i (S. 136), at jeg har sagt, at han benyttede sine psychologiske Undersøgelser som Bevis for Digtenes Enhed. Det har jeg ganske vist antaget for hans Mening, og er det en Fejltagelse af mig, hvad der skulde glæde mig meget, saa maa den vel siges at være undskyldelig overfor Ytringer af Dr. T. som denne (Pjecen S. 8): «Jeg vil da samle nogle af de Særligheder, som synes mig at være mest fremtrædende hos Odysseens Digter, ...; jeg vil søge at verificere disse Ejendommeligheder, en efter en, ved en Sammenligning med tilsvarende Særligheder hos andre græske Digtere, særlig hos Tragikerne». Meningen af disse Ord troede jeg var den, at Undersøgelsen skulde vise, at Odysseens Ejendommeligheder ikke ere væsensforskjellige fra andre græske Digterværkers, der vitterligt er af 1 Forfatter, og saaledes ialtfald indirecte — om et directe Bevis kan der efter Sagens Natur ikke godt være Tale — bevise Digtets Enhed. Og ganske fremmed for denne Tanke synes Dr. T. dog heller ikke at være, naar han nu i sit Svar S. 155 siger: «Dette synes mig dog at tale stærkt for, at disse Digte maa være sammenhængende, forfattede paa samme Tid og sandsynligvis af samme Mand».

Men Hovedsagen er denne. Dr. Tuxens Methode gaar ud fra Digtenes Enhed; uden denne Forudsætning er den ganske umulig. Heri ligger hele hans Standpunkts πρῶτον ψεῦδος. Det hedder S. 151, at Enheden «er historisk given». Men det er en ren Misforstaaelse af Begrebet historisk Overlevering. At Digtene er os overleverede som Enheder, siger intet om deres Oprindelse, da denne Kjendsgjerning er forenelig med enhver Hypothese om Digtenes Tilblivelse, selv med Peisistratoshypothesen og Liedertheorien. Om Digtenes Tilblivelse, hvorom det her drejer sig, havde Grækerne selv ingen Overlevering; overfor dette Spørgsmaal staar vi ganske frit, og Enhedstheorien er en Hypothese ligesaa vel som den opløsende Kritiks Forklaring. Spørgsmaalet er kun, hvilken Hypothese der er den sandsynligste, og jeg gad nok se Enhedstheorien forsøge en rationel Forklaring af Digtenes Tilblivelse, af hvordan Digteren har været stillet overfor sine Kilder og hvilke disse har været, — uden derved at ophæve sig selv. Hvad Dr. T. S. 148 ff. anfører til Støtte for Enheden, kunde i det højeste i sin Tid have nogen Vægt overfor Liedertheorien; jeg kan overfor det i det væsenlige henholde mig til Dr. Sarauws Bemærkning S. 114. At Sproget er «det samme i begge Digtene og i alle deres Dele», er forresten en rask Paastand, naar det er paavist, at Odysseen baade i Ordforraad og Syntax staar paa et mere fremskredet Standpunkt end Iliaden og har drevet den tankeløst formelagtige Anvendelse af Ord og hele Vers et godt Stykke videre, og at i Iliaden yngre Sprogformer og Ligheder med Odysseen optræder gruppevis i visse Partier; den moderne Homerkritik har netop en værdifuld Støtte i saadanne sproglige Iagttagelser. Som jeg har sagt S. 66, indeholder netop Sproget med sine mange Formler og conventionelle Vendinger, som jo dog engang maa have været levende, det stærkeste Bevis for, at der i stort Omfang er benyttet ældre Poesi. Hvad Stilens Enhed angaar, har vi ingen Grund til at bøje os for Aristoteles' Dom, da vi har selve Digtene, som han havde dem, og kan danne os vor egen Mening; men forøvrigt er hans Dom aldeles ikke uforenelig med den moderne Theori, da de homeriske Digte kan have adskilt sig f. Ex. fra Kyklikerne ved en — i det hele og store — højere Ælde og større Friskhed, medens de kykliske Digte sandsynligvis gjennemgaaende har havt de uheldige Egenskaber, som Dele af de homeriske Digte viser.

Da det altsaa i mine Øjne er uvidenskabeligt at gaa ud fra Digtenes Enhed, kan jeg aldeles ikke bruge Dr. Tuxens Udvik-

ling S. 152 ff.; det er for mig (forøvrigt ogsaa i logisk Henseende) et Sammensurium af ganske forskjellige Ting, som maa betragtes hver for sig fra ganske andre Synspunkter. Jeg har S. 62—63 og tildels S. 60 forsøgt at forklare Dr. T. denne Grundforskjel, men hans Bemærkninger S. 155 viser, at det slet ikke er lykkedes mig. Dr. T. undrer sig a. St. over, at jeg synes enig med ham om de homeriske Gudeforestillingers Udvikling og blot «refererer» Resultaterne af hans Afhandling om Allegorien. Men i samme Aandedræt fremhæver han selv Forskjellen i vor Opfattelse. Efter hans Mening finder vi «et bestemt Trin i hin Udvikling fikseret i disse Forestillinger» i begge Digtene[1]. Det er netop dette, jeg bestrider, forsaavidt Dr. T. dermed mener, hvad han har sagt paa det ovenfor S. 63 anførte Sted (Allegorien S. 70), at «den religiøse Følelse [hos den samme, der til daglig har de anthropomorphistiske Forestillinger] protesterer til Tider» mod Anthropomorphismen og slaar ud i Allegori. Efter en religionshistorisk Opfattelse er de anthropomorphistiske Forestillinger prægede i en bestemt Periode og ved Digtene slæbt med over til Folk, der ikke mere havde deres Liv i dem, men lod dem staa som en poetisk Leg; for den Mand, der skabte de phantastiske og allegoriske Gudeforestillinger, var de anthropomorphistiske ikke mere Religion, men episk Apparat ligesom Formlerne, og denne Forskjel bliver for Homerkritiken et værdifuldt Middel til at sondre ældre og yngre Lag, ligesom enkelte naturpersonificerende Tilnavne o. l. er at betragte som Rudimenter fra en Periode, der ligger bag ved den anthropomorphistiske. Dr. T. maa derimod antage, at den samme Mand snart lever i anthropomorphistiske Forestillinger om sine Guder, snart i phantastiske, og skaber frit snart ud fra den ene Slags, snart ud fra den anden.

Efter alle disse langsommelige Udredninger er det en hel Lettelse at faa fat paa en enkelt haandgribelig Ting som Dr. Tuxens Kritik af Wilamowitz' Opfattelse af Fodvaskningen i XIX (S. 141 ff.). En af hans Indvendinger har jeg ovenfor S. 8 tilstrækkeligt besvaret. At baade Eurykleia og de gamle tro Tjenere kjender Arret bedre end Penelope, finder jeg vedvarende ikke

---

[1] Jeg haaber, at jeg ikke gjør Dr. T. Uret, naar jeg forstaar hans Ord, som de lyder, at hans Undersøgelser fører til den Antagelse, at Iliaden og Odysseen er af samme Mand. Maaske dette Resultat dog kan gjøre en og anden bange for hans «Methode».

urimeligere, end at. man kan tiltro Sagnet dette Træk. Og at Odysseus benytter Eurykleias ikke opsigtvækkende Mellemkomst, er ypperligt motiveret af Digteren ved den hele Situation; de utro Terner er jo tilstede i Stuen. Dr. T. benægter endvidere, at Digteren bevidst stiler mod en Gjenkjendelse; XIX 306—7 maa ikke være en Antydning af, at Odysseus kommer inden imorgen, fordi de samme Ord siges til Eumaios XIV 161—62, og fordi Læseren først i XXI faar at vide, at det er Nymaane imorgen. Den første Grund er intetsigende, da XIV 158 ff. er et tankeløst Laan fra Stedet i XIX, som allerede de gamle Grammatikere sluttede af *ἱστίη τ' Ὀδυσῆος ἀμύμονος, ἣν ἀφικάνω*, der passer i XIX, men aldeles ikke i XIV, og som Kirchhoff udførligt har begrundet (Die hom. Od. [2] S. 500 ff.), hvilket Dr. T. burde have vidst eller anført. Den anden Modbemærkning berører en virkelig Vanskelighed, som imidlertid ikke er «overset», men forlængst fremhævet og besvaret (f. Ex. af Seeck, Die Quellen der Odyssee, 1887, S. 2). At det er Nymaane næste Dag, vidste Tilhørerne fra Sagnet, ligesom de f. Ex. IV 640 fra Sagnet vidste, at *συβώτῃ* betød Eumaios, der endnu ikke er introduceret i Digtet. Efter al Sandsynlighed har dette Motiv faaet sin Forklaring og videre Udvikling i den oprindelige Fortsættelse af Samtalen (efter Penelopes Gjenkjendelse). Det er naturligvis en Hypothese, men den er nødvendig, idetmindste til man finder en bedre, da man ellers ikke begriber, hvorfor Digteren giver den udførlige og nøjagtige Tidsbestemmelse *τοῦ μὲν φθίνοντος μηνὸς τοῦ δ' ἱσταμένοιο*; at sige, at disse Ord intet betyder, er ingen Løsning. At Odysseus' Forhold til Apollon og hans Nymaanefest hørte til Sagnets ældre Bestanddele, har Wilamowitz S. 112 ff. gjort sandsynligt; rimeligvis gaar det endog tilbage til Odysseusmythen (Seeck S. 267 ff.). De Urimeligheder, jeg finder ved Fortællingen, skal være imaginaire. Jeg vil da anføre, at allerede de gamle Grammatikere, som man ikke plejer at beskylde for Phantasirigdom, tog Anstød af, at Odysseus forlanger en gammel Terne til at vaske sine Fødder; til XIX 346 bemærker Scholierne: *ἀθετοῦνται οἱ τρεῖς πρῶτον μὲν ὅτι αἱρεῖται τὴν δυναμένην ἐπιγνῶναι.* Den Maade, hvorpaa Athene kommer Bearbejderen til Hjælp XIX 479, har ligesom hendes Optræden i XIII og f. Ex. XIX 33 ff. (sml. Dr. Tuxen ovf. S. 154) eller XXII 205 ff. ganske den Charakter, som er ejendommelig for Bearbejderens Misbrug af Gudemaskineriet og ikke kan være oprindelig (sml. S. 8), da Guderne dog vel fra Begyndelsen af har

været andet end Marionetdukker. Det er dette, Jul. Lange har paavist paa en Række af Steder, og det afgjørende er, at denne Gudernes Indgriben altid bereder Bearbejderen Vanskeligheder paa andre Punkter. Her tjener Athenes Indgriben til at forhindre en Gjenkjendelse fra Penelopes Side og muliggjøre den senere Anvendelse af Gjenkjendelsen ved Sengens Hemmelighed; men det hævner sig ved, at Bearbejderen maa lade Penelope pludseligt[1] erklære, at nu vil hun giftes strax, uagtet hendes Drøm og Tiggerens Fortælling og Forsikringer maatte næsten tvinge hende til at vente lidt endnu og gjør hendes Hastværk aldeles urimeligt. Dr. T. siger (S. 146), at det netop for Bearbejderen havde været «grumme let at fjærne Penelope». Javel, hvis han ikke havde bragt sig selv i den Nødvendighed at maatte lave den følgende Samtale som Forberedelse til Bueskydningen, da han havde strøget den oprindelige Motivering for den. Just det, at han ikke frit omformer Situationen, men klarer den uden Skrupler ved sin sædvanlige Tilflugt Athene paa Bekostning af al Rimelighed og Mulighed, charakteriserer ham som Bearbejder af et givet Digt, der bandt ham. Jeg kan maaske indrømme Dr. T., som jeg har antydet S. 59, at Bearbejderen, altsaa om man vil Odysseens «Forfatter», har ladet sig lede af nogle af de Beregninger, Dr. T. tillægger «Digteren»; men at Compositionens Motiver oprindeligt skulde være skabte og opfundne for den nuværende Sammenhæng, hvor de ideligt krydser hinanden og skurrer mod hinanden, er for mig en psychologisk Umulighed. Og saa har vi jo desuden Vidnesbyrd om en anden Sammenhæng. At Dr. T. ikke kan snakke sig fra XXIV 167, har jeg sagt (S. 7); men ogsaa XXI 1, hvor Athene indgiver Penelope Tanken om Bueskydningen, viser, at dette Sted hører til en Sammenhæng, hvor der ikke forud har været snakket vidt og bredt om denne Plan. Urimelighederne i Compositionen lader sig ikke fjerne ved «kritiske Klammer», som Dr. T. S. 141 i Nødsfald vilde foretrække; hvorfor man «hellere» skulde tænke sig en ondskabsfuld Mand, der gik ud paa at føje Dumheder ind i Odysseen paa forskjellige Steder, end antage en Omdigtning, der tvang Bearbejderen til at tage nogle Meningsløsheder med i Kjøbet for at opnaa sine Formaal, det er

---

[1] Dr. Tuxens Henvisning S. 146 til, at Penelope allerede tidligere har udtalt Tanken om at gifte sig, er for mig betydningsløs, da det staar i den af Wilamowitz paaviste Interpolation i XVIII, og da det i XIX særligt er Formen, der er stødende, som jeg har antydet S. 57.

mig ganske ubegribeligt, med mindre det skulde være for at redde Enhedstheorien. Naar det kan lykkes at paavise en rimelig Hensigt med en Omdigtning og Antagelsen af en saadan fjerner Urimeligheder, Anstød og Modsigelser i Sammenhængen, maa en saadan Hypothese i Sandsynlighed siges at staa paa Højde med en god Textrettelse, og videre kan man paa dette Omraade sjeldent naa; men det er i mine Øjne ingen Grund til at lægge Hænderne i Skødet og decretere non liquet.

Der er endnu et Par underordnede Punkter, hvor jeg maa værge mig mod Mistydning og urigtige Paastande.

Hvis Dr. T. endnu ikke kan forstaa (S. 135), at der er Forskjel paa, om man antager, at enkelte ældre Stykker er «indarbejdede» i Digtene (som f. Ex. Skibskataloget, Od. XXIV osv.), altsaa en Interpolationstheori omtrent som de alexandrinske Grammatikeres, eller man indrømmer, at «ikke smaa Dele er laant og overført» fra ældre Digte — ja, saa kan jeg ikke hjælpe ham. Jeg har hverken ment eller sagt, at Madvig skulde have godkjendt Kirchhoffs Resultater i det enkelte; jeg har kun constateret, med en Tilfredsstillelse, som er forstaaelig hos en Discipel af Madvig, at den sidste Udtalelse om det homeriske Spørgsmaal, der foreligger fra Madvigs Haand, indeholder en Indrømmelse, som er fuldt tilstrækkelig for den opløsende Homerkritik som Arbejdsgrundlag — og fuldt tilstrækkelig til at slaa Dr. Tuxens «Methode» ihjel. Rentud latterligt er det, naar Dr. T. S. 135 vil slaa Capital af det non nego, Madvig bruger; Sammenhængen (utrumque poetam, quem Iliadem et Odysseam composuisse ita statuo, ut neque . . . negem osv.) viser uimodsigeligt, at, skal der lægges særlig Vægt paa disse Ord, saa taler de for min Opfattelse; de betegner en Indrømmelse fra en, der ellers i det hele holder paa Enheden af Digtene.

Ligesaa lidt som Madvig har jeg søgt at «indrangere» Jul. Lange i mine «Geledder», som Dr. T. insinuerer S. 135. Jeg har S. 49 anført det som et Exempel paa Enhedstheoriens Magt over Tankegangen herhjemme, at Jul. Lange kunde anerkjende den i Ord, skjønt han bekæmpede den i Gjerning. Med hvad Jul. Lange har sagt privat og offenligt om den opløsende Kritik har jeg udover dette intet at gjøre; om hans Undersøgelsers Charakter giver følgende Sted tilstrækkelig Oplysning (1880 S. 89): «Jeg vil i det Følgende forsøge at vise, at den Homeriske Verdens-Anskuelse, særlig Forestillingen om Gudernes Indgriben i Menneskelivet, er et Element, som væsentlig tilhører Digtningenes Komposi-

tion som Helheder, medens det langtfra har hørt hjemme i saa stort et Omfang i de enkelte Sagn og Sange, som Digteren har benyttet som Materiale.» Det er netop, hvad jeg ovenfor S. 52 betegnede som et Forsøg paa at forstaa Digtenes Genesis, — hvad der ogsaa er Homerkritikens Maal, som søges naaet saavel ad den af Jul. Lange anviste Vej som ad andre lignende. At Jul. Lange, hvis Forhold til Madvig og Nutzhorn paa dette Omraade jeg forudsatte bekjendt, ligesom Madvig særligt tager Afstand fra Liedertheorien, som jeg har sagt S. 52, og som Dr. T. ikke burde have betvivlet (S. 135), fremgaar af følgende Udtalelse (a. St. S. 85): «et overlegent Blik paa Æmnets Totalitet, som udelukker enhver Tanke om en tilfældig eller halv tilfældig Sammenvoxen af spredte Bestanddele eller om en mekanisk Sammenføjning ved Fleres Overvejelser i Samraad».

Allerede disse Forsøg paa at lade mig sige noget ganske andet om Madvig og Jul. Lange, end jeg vitterligt har sagt, er betegnende for Boniteten af den Polemik, som Dr. Tuxen klæder i saa megen hoven Pathos. Men jeg nødsages desværre til at fremdrage endnu et Par Prøver paa den. S. 144: «Prof. H. sigter mig (S. 49—50) for at have skrevet om tysk Videnskabelighed i nationalistisk Tendens». Nej jeg gjør ikke. Jeg har sagt, at hans Paastand om Homerkritiken som et specielt tysk Paafund og om dens Sammenhæng med Mangler ved tysk Folkeejendommelighed vilde gjøre Lykke i visse Kredse herhjemme, og denne Ytring fastholder jeg som fuldt berettiget. Dr. T. maatte vide, at hans Paastand — hvis Urigtighed jeg uimodsagt har paavist — paa mange maatte virke som en captatio benevolentiae for hans Standpunkt af Videnskaben uvedkommende Grunde, og derfor burde han ikke have fremsat den. Ogsaa hvad Dr. T. siger S. 148 er drejet forkert; jeg har ikke «sigtet» ham for «at ville støtte Bibelkritikens Modstandere»; jeg har S. 58 betegnet hans Methodes Uvidenskabelighed ved at anbringe den i det Selskab, hvor den hører hjemme, og Dr. T. havde ingen Anledning til at anbringe den maskerede Insinuation «jeg ved ikke, om han mener med eller mod min Vilje.»

S. 151: «at der altsaa er Træk i Digtene, som kan være stødende for os; kun mener han [ɔ: Heiberg], at de ikke maa blive det i for høj en Grad; i saa Fald maa vedkommende Sted erklæres for uægte.» Dette er en ligefrem Fordrejelse. Dr. T. anfører mine Ord S. 59 Lin. 9: «om det er» til 11: «de er

ikke nær saa stødende«, men udelader de umiddelbart følgende (Lin. 12): «og ikke saa akavet anbragte». Jeg støtter altsaa Uægtheden paa Stedets hele urimelige Anbringelse, hvortil der er henvist S. 55, uden at Dr. T. har havt noget at sige derimod. Tillige mener jeg ganske vist, at der er en Qualitetsforskjel paa de øvrige naive Udslag af Kjærlighed til Gods og det raffinerede Optrækkeri i XVIII, og at det er berettiget at gjøre ogsaa dette Moment gældende mod Stedet ved Siden af de philologisk-exegetiske Anstød, som jeg S. 55 udtrykkeligt har betegnet som Udgangspunktet. Hvad har forresten bibragt Dr. T. den Tro, at jeg skulde være uvillig til den «Indrømmelse», at der i de homeriske Digte findes Ting, der støder os? Det koster mig ingen Overvindelse trods min Kjærlighed til dem.

S. 153: «Endelig gaar H. ud fra, at de ægte homeriske Lignelser plejer at være træffende». Det er kun et Spil med Ord. Et er, at de homeriske Lignelser for saa vidt er lidet træffende, som de ofte bliver selvstændige med Forglemmelse af det, de skulde belyse, et andet, at en Lignelse, der, ogsaa ved sin sproglige Form, er gjort til at skildre en lidt forfængelig Helts jublende Glæde over atter at føle sig i sin Skjønhed og Kraft, af sin Ophavsmand, der dog maa have vidst, hvad han vilde med den, skulde kunne misbruges til blot at illustrere en Kampleders hurtige Løben frem og tilbage mellem sine Folk, — hvad der slet ikke ligner. Dr. T. vil dog vel ikke for Alvor paastaa, at de homeriske Lignelser plejer at være ikke-træffende paa den Maade. Hvor galt Lignelsen er brugt, har allerede Aristarch i det væsenlige udtømmende sagt; han strøg Versene, *ὅτι οἰκειότερον ἐπ' Ἀλεξάνδρου καὶ τὸ τῆς καλλόνης καὶ τὸ τῆς ὅλης μορφῆς καὶ τὸ τῆς στάσεως τοῦ ἵππου πρὸς τὸν ἐν θαλάμῳ διατετριφότα ἀντιπαράκειται, ἥ τε κατὰ τὴν αἰφνίδιον ἐξόρμησιν ὁμοιότης, καὶ τὸ κυδιόων ὑψοῦ δὲ κάρη ἔχει ἐφ' Ἕκτορος τοῦ ἀρτίως ἑαυτὸν ἀνιστῶντος ἐκ τῆς λιποθυμίας οὐχ ἁρμόζει.* Hertil kommer endnu, at det, saavidt jeg ved, er den eneste udførlige Lignelse, der ordret gjentages.

S. 153 giver Dr. T. det Udseende af, at Betænkelighederne ved Od. XII 374 ff. for mig udelukkende skulde ligge i Motiveringen, idet han citerer mine Ord S. 54: «Allerede denne Motivering er højst mistænkelig» osv. saaledes: «Denne Motivering» osv. Han udelader altsaa det «Allerede», der viser, at det anførte kun er et Moment i min Begrundelse. For Hovedgrundenes Vedkommende har jeg a. St. henvist til Aristarch, Kirchhoff og

Wilamowitz, hvis Bevisførelse Dr. T. hverken før eller nu har havt noget at sige til. Derimod anfører han nu 4 formentlige Parallelsteder, af hvilke VII 263 ikke ligner, XIX 37 ff. slet intet har med Sagen at gjøre, saa lidt som IV 351 ff., og desuden røber Bearbejderen (se ovf. S. 15), og X 330 gjengives forkert; *ἦ σύ γ' Ὀδυσσεύς ἐσσι πολύτροπος, ὅν τέ μοι αἰεί* osv. — det er udlagt: «I X 330 motiverer Kirke, at hun kender Odysseus, med følgende Ord: «thi Hermes har ofte sagt mig» osv. (Dr. T. ovf. S. 153). — «Ehe ich hierüber bitterer werde», siger Lessing etsteds, «will ich nur weiter gehen».

Nu tror jeg at have opfisket alle nogenlunde faste og haandgribelige Bestanddele af den *χειμάῤῥους*, der har udgydt sig over mig fra S. 133 til S. 155. Det Grums, den fører med sig, vil jeg lade synke tilbunds uforstyrret.

Dr. Tuxen beklager sig flere Gange over Tonen i min Kritik. Den var stemt til et nøjagtigt og veloverveiet Udtryk for mine Følelser overfor hans Fremgangsmaade: i overlegne og haanende Ord en bloc at fordømme en videnskabelig Methode, som han ikke var tilstrækkeligt fortrolig med; at disse Følelser hos den, der til daglig arbejder med og lærer andre at arbejde med denne paa et saa løst Grundlag angrebne Methode, ikke kunde blive blide, maatte Dr. Tuxen sige sig selv iforvejen.

Fortsatte Supplementa

til

dansk etymologisk Ordbog.

Ved E. Jessen.

---

aadre (technisk): tydsk *adern*.

Aborre. *-borre* maa være = t. *Bars*, *Barsch*.

ad. adstadig vel blot tilstudset istedetfor det ældre *aastadig*.

af. aflive Oversættelse af *entleiben*. Afmagt, afmægtig Moderniseringer af ældre *Amagt*, *amagtig*, der vare Laan fra Plattydsk: *Amacht, amachtig*. afsindig af platt. *afsinnig*.

Almisse. Maatte gjerne være noteret, at dets Form er den plattydske: *Almisse*, *-mese*.

bande. Om et andet Ord i Talemaade 'den Ting *bander* ikke'? om af **batne*, *badne* blive bedre? ('den Ret bander ikke' isaafald = kan ikke gjøres, tænkes bedre).

Bank i 'over en Bank' gjengiver 'durch die Bank'.

Barkholt (maritimt: Slags Planke i Skibsforhudning) gjengiver *Bergholz* (af *bergen*).

Basse i Betydning Kanon er kun assimileret med det alm. Basse, og stammer fra platt. *Bar(de)se*, det angives at bet. «kleines Last- oder Kriegsschiff: dromo», samt «ein kleines Geschütz, wie man sie auf den Barsen führte». Om Bardese dog kunde være dannet af samme germaniske Rod bar- (slaa) som det alm Basse, veed jeg ikke.

batte. Betænkeligheder ved at lade høitydsk *batten* være Laan af platt. *baten* (cf. vort derfra laante at *baade*): se Grimms Lexicon.

beklikke er plattydsk. bevant ligl.; bet. egtl. «angehörig, verwandt», men er hos os attraheret af vant.

Beldenakke (hist.) og det obsolete *beldet* skaldet; cf. engl. *bald*, opr. hvidplettet, og efter Skeat celtisk.

bidrage: med den tydske Bet. af dragen, tragen. Bisloppperske: platt. *slapen* = høitydsk *schlafen*.

Bismer. Miklosich og Schrader lade det have sin første Oprindelse i Tyrkisk: *batman* Pund.

blande. Det gamle *blende* med samme Bet. høres endnu i *djevleblendt*.

Bog. Boghvede er fra Platt.: *Bookweete.*

bore. Det citerede *φαρος* betyder Plougfure o. L.

bralle (glemt)? Maa vel høre sammen med engelsk *brawl*, som Skeat deriverer fra Celtisk (*bragal*); cf. fransk *brailler*, der maaske hører sammen med *braire*; Skeat regner *brag* (braute), ligl. celtisk, for «sandsynligen» beslegtet med *brawl*. Cf. *prale*? (hvor *bralle* er berørt i Ordbogen).

Bred(d). Noteres kunde, at **bredfuld** hører hertil. Den førgerm. Rod kunde været illustreret med indisk *bhrsti-* Kant, Tak.

brøsig. Om det platt. Ord mener Braune: «die ursprüngliche Bedeutung ist wol: angebrannt riechend oder schmeckend; vgl. hochd. *brenzlich*», samt, med denne Henvisning uforeneligt: «wird doch wol zu *braden* (*braten*) gehören». Henvisningen til hollandsk *preutsch* falder isaafald helt bort.

bæle ansees for forvansket af *belge* (: *Belg*); og norsk *belga* betyder: proppe i sig. I Norsk haves desuden *bæla*, *pæla*, *bala*, *baala*, ogsaa i svensk Dialect *paala*, der ifølge de phonetiske Forhold (især p-) maa være af fremmed Herkomst, og betyder: trælle, slæbe, o. L., samt: proppe eller skylle i sig (det Sidste er den alm. Betydning af dansk *bæle*). Hos os kan der være Sammenvoxning af to Ord: *belge* og det forøvrigt uoplyste *bæle* eller *pæle*. I Norsk angives ogsaa Subst. *Bæl* Møie, Slæb.

«**Bølle**» med Betydning som engelsk *bully* seer ud som Laan af dette eller af det, dermed mulig etymologisk ubeslegtede, nedertydske (samt engelske) *Bul(le)* Tyr, Grobian, o. L., nærmest med hollandsk Udtale (som lukket ø = aabent y); cf. *Bøl*, Stud, i Molbechs Dialectlexicon. Ifald Ordet med Bet. Grobian, Voldsmand har existeret længere Tid hos os, bliver Forbindelsen med «Bølle(mose)» en blot Attraction. Og det kunde den være, selv om Ordet er nyt; Laan fra f. Ex. Hollandsk eller Engelsk kan vedblivende foregaa (in casu ved Søfolk).

daye føre i Ledebaand, **Daiebaand** (nu maaske næsten glemte). Cf. platt. *Dei* Puppe, *deien* wiegen (Anh. til Brem. Wörterb.)?

Daarekiste er plattydsk.

drøi. Roden til germ. Vb. *driugan*, førgermanisk dhrgh-, skulde gjerne have været exemplificeret med indisk *druh-droh-* (1ste Aspiration opgiven), som hvis Bet. opstilles: «nocere velle», «be hostile». (À propos: det er helt antigermanisk at lade 'Drauger' ɔ: Spøgelser, og ligl. Drømme, betyde Bedrag,

Sansebedrag; tydske Lingvister henføre nemlig ogsaa Traum til denne Rod i Bet. bedrage).

Drømpel (Overkant af Kanonport) er Laan af hollandsk *drempel*, platt. *Drumpel*.

Duug. Førgerm. Rodform maa vel være *dhwag-* ifølge indisk *dhwag'a-* Fane m. M.

[«*dugge op mod*» (i Bibeloversættelsen) bør hede *dukke*, og maa være Sprogfeil af samme Art som «kigge, Kiggert, tægge».]

Dugt (maritimt) er plattydsk: *Ducht* gedrehter Strang.

Dulle (se Molbech) er vel forkortet af *Dullike(n)*, platt. Deminutiv: lille Due.

Dybel, Dyle (hos Haandværkere) er Laan af tydsk *Döbel*, *Dübel* = engl. *dowel*, Slags Pløk. Paa Høitydsk skulde det egtl. have T-, og hed ogsaa fordum *Tübel*.

Dølle (f. Ex. til Lysestage) er tydsk: platt. *Dille* (Röhre um etwas hineinzustecken), høit. Tülle. I Tydsk af uvis Herkomst.

Dør. Rod opr. *dhwar-*; cf. indisk *dwār-*.

Dørk(en) («Lukaf under Archeliet») er plattydsk: *Dork* «Platz wo sich Schmutz sammelt, unterster Theil des Schiffsraumes, sentina».

Egteskab er ikke dannet indenfor Dansk, men, med *egte*, laant fra Plattydsk: *echtschop*.

Ende. Bemærkes kunde, at det gamle *Enne* (Pande) vel var af samme Rod; hed i ældste Tydsk *Andi*, *Endi*, cf. lat. *antiæ* (Pandehaar), af *ante*. Den germ. Rodform bliver *anth-*.

Fil. I Slavisk angives, med correct p-, *pila*.

Fjæl. Cf. russisk *pol* Gulv, og indisk *phal-aka-* Brædt. (Altsaa udslettes i Ordbogen Slutningen, fra 'eller' af.)

Flaske. I nogle Sprog med p- (i Litauisk angives *pleska*, i Tyrkisk *palaska*). Vel da meget gammelt i Germanisk, hvis nemlig f- er den normale germ. Lydforskydning. I andre Sprog med f- maatte da være laant fra Germanisk.

'flaske sig' findes ogsaa i Plattydsk reflexivt: *sick flaschen*, og er vel laant derfra.

Foder. I indisk *pā-tra-* Beholder (cf. *Flaskefoder*) er *pā-* den Rod, der betyder beskytte o. L.; om den skal regnes som en anden end *pa-* i de andre anførte Ord, eller som samme med varieret Betydning, kan jeg ikke sige.

for forleden er ikke i Dansk dannet efter tydsk Mønster, men direkte laant: platt. *vorleden*. fornem(me)lig: platt. *vornemeliken*, *vörnemlick*, høit. *vornehmlich* (af *nehmen*); hører til

dem, hvori vi, efter at have laant, have forvansket Tonen (som om det kom af *vernehmlich*). Forord: platt. *Vorwort* Forbehold (*Vorbehalt*), Aftale forud, o. L. (derfor: 'Forord bryder Trætte' ɔ: forebygger den). Forord i Bet. Fortale til Bog er ligl. laant, men senere. forskjertse: *verscherzen*; som oprindelig Bet. af *scherzen* ansees: hoppe, springe; i Norsk angives *skjerta* i Bet. fjase. 'forstrække En med Penge' har forvansket Betoning, da det kommer af *vorstrecken* (ikke *verstrecken*). Ligl fortreffelig, forsigtig, fortrinlig, forsætlig (se den tilhørende Grammatik § 75; den modsatte Forvanskning, som i Forbund, Forskjel: § 74). forstuve er i Ordb. omtalt ved stuve.

Friholt (maritimt) er barbarisk Omfortolkning af platt. *Wriijholt* (Reibholz).

Fræse (techn.) er fransk: *fraise* Rundfil.

fuld. Saadanne som *fuldgyldig*, *-stændig*, *-tallig*, *-mægtig*, og *-ende, -føre, -byrde, -bringe*, ere Laan fra Tydsk (mer el. mindre tilstudsede).

Gat. Kattegat er (ligesom Skagerak) nedert. Benævnelse; det betyder Hul forneden i Dør til Passage for Huskat, og maa af Hanserne være blevet brugt om den smalle Gjennemfartsvei enten ved Helsingør eller ved Middelfart, og senere overført paa Havet, som den fører til.

ge-. genegen platt. Particip til *niigen* (høit. *neigen*).

Gimmer-. Fra det citerede *χιμαιρα* (Ged) maa skilles *Χιμαιρα* Drage (ildsprudende), navnlig hvis det, efter Lewy, er at derivere fra Semitisk: hmr: koge, skumme.

give. Gjenfindes i Celtisk: irsk *gabim* kan, efter Stokes, i gamle Skrifter betyde: jeg giver (nu: jeg tager).

haard. Det citerede indiske Ord skulde trykkes *çardha-* (fjendtlig, farlig, stærk). Nogle Gange er i Trykningen bortkommen den Cedille, der bruges til at betegne den indiske sibilerende Variant af førgerm. k, hvorimod med blot c menes den mouillerede. Etymologisk gjelde begge ens, og ens med k, saa at stor Skade ikke er skeet. Saaledes ogsaa det ved *Hjord* citerede *çardha-*; ved *Hov*: *çapha-*; ved *Hund*: *çwan-*; ved *hvid*: *çwit-*, *çweta-*, *çwind-*; ved *hænge*: *çank-*.

harsk. Formen turde være tydsk; cf. svensk *härsk*, norsk *hersk*, *herren*, og Subst. *Herr* Styrke, Elasticitet.

Heire. Fuglenavnet platt. *He(i)ger*, høit. *Häher*, i ældste Høitydsk *Hehara* (Skovskade), er i Ordb. (og hos Andre) be-

handlet som Variant af Ordet *Heire*. I hvilken Grad de kunne være beslegtede, turde blive vanskeligt at afgjøre. For ældste Høitydsk angives *Hehara* som pica glandaria, *Heigir*, senere *Heiger* som ardea; som denne desuden *Reiger*, nu *Reiher*, = angelsaxisk *hrāgra*. Ordene høre til dem, der ere mest udsatte for capricieuse Variationer. Om her ere to primaire Rødder, faaer at staa hen. *-ei-*, angels. *-ā-*, kunde naturligvis ikke ved uforstyrrede phonetiske Forhold føre til samme Rod som *heg-* hos os.

Himmel. Tilføies skulde, at, hvis nedertydsk *Heven*, engl. *heaven* er samme Ord som *Himen* (*-el*), da er -m- det Oprindelige (cf. *Navn*: *nomen*).

Hjem. Angaaende det Førgermaniske maatte gjerne være anført litauisk *kema-s* Landsby (andre Combinationer ere mere dubieuse).

hoppe. Førgerm. *kub-* sees i *κυβ-ιστάω* dandser, dog vel opr. slaaer Kolbøtte, da *κυβη* betyder Hoved (*κυβος* derimod Terning). Germ. -pp- er imidlertid flertydigt.

Hvile. Talemaade 'ikke for den lange Hvile' ɔ: 'nicht für die Langeweile': ikke blot til uprofitabel Tidsfordriv, men af solid Værdi.

Høst. Til *Haust* (Ntr.) svarer formelt det indiske *kostha-* (Ntr.), der betyder: Beholder, Magazin, indhegnet Mark (og *kosthāgāra*: Kornkammer, indhegnet Mark). Overgang bliver nem til Bet.: det Magazinerede; eller til: Markens indhøstede Producta, og derfra til: Indhøstning, Indhøstningstid. Hvis *ta-* er Suffix, og *kaus-* Rod, kunde denne vel gjenfindes i det gamle *Høs* (af *Haus*) Hjerneskal (som Beholder). (Den «junggrammatische» Identification af *Høst* og tydsk *Herbst* blev i Ordbogen forsætligt ignoreret.)

[«ihærdig» er ikke noget dansk Ord. Endnu Molbech kjender ikke denne Svecisme, der ogsaa kun er bleven forsøgt af nogle Forfattere hos os. Er for dansk Øre affectert.]

Ister. I Norsk angives, foruden *Iistra*, af Ross *Instr* i en enkelt Egn; og i Gammelnorsk antreffes *Insteri* (intestina); Formen med -n- maa være mistænkt for at være laant fra Plattydsk.

Jette. Anføres kunde nuværende plattydsk *Eteninne*, brugt som Skjeldsord: Kjerling, Hex, o. L.

Kande. Forsømt Tilføielse: *καννα*, lat. canna (med Derivata: *κανεον* o. a.) stamme vel fra Semitisk (Phønicisk; cf. hebr. *qnh* Rør).

K a t t e g a t se Gat ovf.

kjøre. Til førgerm. Rod *gaur-*, *gūr-* skulde ikke manglet Exemplet indisk *guru-* tung.

Klik, Plet, er vel hos os og i Norsk Laan fra Plattydsk; item beklikke.

Kloster. Klosterlatin er ikke, som gjerne menes, benævnet efter Regentsen («Klosteret»), da det jo ogsaa i Tydsk kaldes *Klosterlatein*, *Mönchslatein*.

kluk!, Kluk, klukke behøve ikke at have Assimilation ifølge de obsolete *Klunk* Slurk, *klunke*, da -kk- her findes ogsaa i Tydsk, hvor Assimilation ikke ventes. Det er primaire interjectionelle Varianter.

Kofte er laant fra Slavisk (*kopta*, *kofta*), hvor det af Miklosich formodes indkommet fra Tyrkisk.

Kram, Kræmmer. Udtrykket Kræmmerhus er ikke lavet hos os af det laante Ord, men ligl. laant fra Plattydsk: *Kremerhuus*.

Kummen. *κυμινον* stammer fra Semitisk (hebr. kmmwn).

kurrig (snurrig o. L.); nu vel næsten glemt; treffes hos Baggesen; er tydsk: *Kurre* «Name von Thieren mit knurrendem Ton, z. B. ein Fisch (trigla gurnardus), Truthahn, Birkhahn»; *kurren* «gurren, knurren»; *kurrig* «von wähliger Wildheit, zu Streit und Hader aufgelegt; auch: curios, wunderlich, launisch». Altsaa onomatopoietiske. Verbet congruerer med dansk *kurre*.

let. letfærdig ikke dannet indenfor Dansk; platt. *lichtferdig*.

Lev (Brød). Det citerede lettiske *klaip-* passer ikke nøie i formel Henseende (-p- istedetfor -b- af -bh-). De, der antage Laan fra Germanisk til Slavisk, og derfra til Lettisk og Litauisk, turde da beholde Ret?

Lok. Som Derivatum hertil skulde Løkke ikke være opstillet. Men begge maa regnes hen til Roden i *lukke* og *luge*. Forøvrigt se Ordbogen.

Læge. I Irsk findes *liaig*, hvilket Stokes sees at antage for urceltiskt Ord, ikke Laan fra Germanisk. Isaafald vilde -k- i Germanisk være den normale Lydforskydning. I Slavisk er ialtfald laant fra Germanisk. Om Experimentet med Henførelse til *lække* (se Ordb.) ifølge Stokes vilde bortfalde, er mig ikke klart. Til germ. *lekan* svarer irsk *legaim* smelter; Consonanterne passe fremdeles; og celtisk ī kan svare til germ. ā (*lāk-* Rodform til *Læge*).

Marekat, *Meerkatze*, holl. *meerkat* ere fremkomne ved Omfortolkning af et indisk Ord: *markata-*.

Mul gjenfindes ikke blot i Norsk, men ogsaa i Tydsk: *Mull*, *Müll* «staubartige Masse, Schutt». Henførelsen til Roden i *male* er da rigtig.

Mønning. Rodform *mōn-*, om end ellers ubekjendt i Germanisk, maa kunne være Aflyd til Rodform *man-* (se *Manke* i Ordb.), hvis oprindelige Bet. vel er Hals, hvorfra Overgang til Bet. Nakke er nem, og videre til *Ryggning* ialtfald mulig. Laan, f. Ex., som antydet, fra Celtisk, er der forsaavidt ikke Nødvendighed for at antage.

mørk. Til de slaviske Ord med -k- er videre at føie et indisk: *marka-* Mørke, Formørkelse.

plire, i tidligere Dansk ogsaa *blire*.

prange osv. Ordene ere i Tydsk Laan fra Slavisk, hvorom se udførligere Schade's Lexicon P. 685. Mulig staaer dog *prangen, brangen*, i Bet. prunke, for sig selv?

pus! (til Kat) er ogsaa tydsk.

pusle. Hos os af tydsk *pusseln* i samme Betydning.

Pøs (er ikke indenfor Dansk «extraheret»). Laan fra Nedertydsk; heder paa Hollandsk *puts(e)* (der er etymologisk uoplyst).

Ramsløg allium ursinum. Den forsøgte Henførelse til *(H)ram* (Bjørnepote) bliver mindre sandsynlig ifølge *κρομυον* Løg, og irsk *crem* «Knoblauch». Ogsaa ved Combination med disse staaer *Rams-* istedetfor ældre *Hrams*.

rede osv. allerede er Tilstudsning af platt. *alreede*.

ro. Det anførte irske Ord for Aare skrives hos Stokes ikke *ram* men *rame*.

rygge. Gislasons Henførelse til isl. og norsk *rugga*, der ogsaa findes i ældre Dansk: *rugge*, og betyder rokke, vugge, stemmer med den Betydning, *rygge* og *uryggelig* nu have i vor Bevidsthed, men maa vel dog vige for Aasens Opfattelse, hvorefter *rygge* er Eet med det gamle *rygge* (af *Ryg*), faae til at gaa baglænds, tilbage (samt lægge Tagryg, i hvilken Bet. det endnu bruges). Imidlertid maa *rugge* og *rokke* have udøvet Betydningsattraction.

ryggesløs. Om -gg- er kommet af Attraction til det gamle *rygg* bedrøvet, hvorved Betydningen kunde vedblive at være: ligegyldig (for Forpligtelser), hensynsløs? (Se forøvrigt Ordb.)

sagte. Der kunde være bemærket, at Ordet engang har

været laant i den ældre platt. Form, idet i gammel Dansk treffes *softælic* endnu med -ft-.

Skalk. I gammel Irsk angives *scoloc* Livegen (ikke til at finde hos Stokes). Der er altsaa (ifølge -k) laant enten fra Germanisk til Celtisk, eller omvendt.

Skarn. I Dansk, Svensk, Norsk snarest laant fra Plattydsk: *Scharn.*

Skjørbug. Tydske Lingvister derivere *Scharbock* &c fra et hypothetisk gammelhollandsk **scheurbut* (af *scheuren* splitte, *but* Knokkel: altsaa Benedder m. M.), hvoraf da lat. *scorbutus*, og senere, ved Omstøbning, den virkelige hollandske Form *scheurbuik*, samt plattydske *Schorbuuk*, og derfra videre de øvrige germaniske Sprogs Former. Navnet **scheurbut* skulde stamme fra 15de Aarh.; tydsk Form citeres tidligst 1484 (*Schorbock*, se Frisch). Sygdommen egentlig Scorbut skulde være opkommen paa den Tid, importeret ved Hollændere fra arctiske Reiser, «især fra Grønland». (Se det Grimmske Lexicon.) Hertil er at bemærke: Benævnelsen (anvendt paa flere Sygdomme) er aabenbart ældre i Svensk, Dansk, og Islandsk; og hvad egentlig Scorbut angaaer, da er den ikke importeret paa den Tid, heller ikke fra Grønland osv., og af Hollændere, men har været bekjendt langt tidligere. Med selve Benævnelsen *Skørbiwgh* (og det med -gh, der kunde se ud som Danisme for -k) skildres dens Symptomer (f. Ex. Tænders pludselige Udfalden) og Aarsager paa det Klareste i ældste svenske Rimkrønike, forfattet vistnok i 1320, om end det ældste bevarede Manuscript ansees for «c. 150 Aar yngre». I svenske Lægebøger fra 15de Aarh. omtales *Skørbiugh, Skørbug* (atter med -g; se Söderwall). Der maatte jo dog Tid til Ordets Vandringer og Omformninger (in casu fra **-but* til *-buik*, og videre til *-buuk*, *-bug*, *-biug*). I den danske Rimkrønike (fra Kong Hanses Tid) omtales *Skyfuer i Bwg*, og i en dansk Lægebog fra 15de Aarh. *Skewerbug* (se Molbechs Glossar). *Skyver-*, *Skever-* fungerede i Sygdomsbenævnelser som Varianter for *Skjør-*, enten man nu vil antage etymologisk Sammenhøren eller gjensidig Attraction. Om *skyrbiugr* (atter -g) i islandske Texter se Fritzner. Etymologien er altsaa fremdeles problematisk. Henførelsen til holl. *scheuren* lyder plausibel. Er den rigtig, da har hos os fundet Attraction Sted til *skyver* og *skjør*; tillige vilde da -g i Svensk, Norsk og Islandsk vel være at forklare af Benævnelsens Vandring over Danmark videre mod Nord.

snorke. Vocalens Overensstemmelse med Nedertydsk *snorken*,

hvori o vel er «Aflyd», ikke yngre Forvanskning af a) vækker Mistanke om Laan derfra. Hollandsk har tillige *snurken*.

Solsort. Forhen ogsaa *Selsort*.

splittre, splintre, Splint. Formerne med -n- ere nedertydske; *splittern* er tillige høitydsk (-tt- beskyttet af -r- mod at gaa over til tz).

sprade har betydet: sprage, pukke, braute, o. L.

«stalle i Kudskesprog». Roden ser ud som i *σταλαω*, *σταλαζω*, *σταλασσω* drypper, *σταλυζω* græder. Om det engl. Adj. *stale* hører hertil, skulde gjerne være betegnet som uvist.

[«Stedord» ɔ: Pronomen. Dette daarlige Fabrikat er lavet af Folk, der selv opponerede mod *Stedfader* osv. (cf. Ordb. P. 238). Cf. *Stednavn*: i egte danske Composita fungerer *Sted*- ikke som Stedfortræder.]

stige. Den førgerm. Rod skulde gjerne været exemplificeret fremdeles med indisk *stigh*- *stegh*-; ogsaa i Slavisk findes beslegtede Ord.

stiple (techn.: punctere) er hollandsk: *stippelen*, *stippen* med Subst. *stip* Punct. De to sidste ere tillige plattydske; det første anføres ikke hos Lübben. *stippen* er = høitydsk *steppen* sy, brodere.

Stolpe synes laant fra Slavisk, hvor Former med -p- (som *stolp*, *stlup*, &c, inclusive litauisk *stulpas*, med Bet. «columna, turris», «Bildsäule») ere vidt udbredte (og derfra ind i Ungarisk og Rumænisk); Laan modsat Vei bliver mindre sandsynligt, bl. A. ifølge den langt ringere Udbredelse i Germanisk. Det veier herimod neppe meget, at foruden *stlp*, findes i Slavisk, med ringere Udbredelse, Ord af Formation *stlb* (b bliver i Germ. til p); som disses egentlige Bet. angives «Stufe», dog at *stolb* i Russisk ogsaa skal kunne betyde columna. Det omhandlede Spørgsmaal synes vanskeligen at tilstede bestemt Afgjørelse. (Nærmere angaaende disse Slavica se Miklosich under «stelpu» og «stelba»). Hvis *Stolpe* er slavisk, maa det naturligvis helt sondres fra i Ordb. anførte Ord af germ. Rod *st-lp*-.

styre. Her er glemt at notere, at -Styr, Afgift, som i *Krigsstyr*, *Prindsessestyr*, item *Udstyr*, med Vb. *udstyre*, er Laan fra Tydsk: *Steuer*, *Aussteuer*, *aussteuern*, samt tilsvarende nedertydske med Lyd (nu i Plattydsk ogsaa Skrivemaade) ü. Genus have vi forandret. Rod (med Bet. støtte?) maa være samme som i *styre*.

størkne. Omlyden er vel indkommen ved Attraction til

styrke osv. Det heder i Norsk og Islandsk *storkna*. Dog antreffes et gammelt *styrkna*, men i Bet. blive stærkere. Ogsaa Svensk har *storkna*.

svullen. Ved Henvisningen til lat. *solea* burde staaet Spørgsmaalstegn. Sikkrere er Elision af førgerm. -w- i *σαλος* Gyngning, Bølgen, *σαλευω*, osv., og latin. *salum* bølgende Hav.

Søndag. Ugedagsnavnene ere komne til os nærmest gjennem Plattydsk, som sees af Vocalerne i *Ti[r]sdag*, *Fredag*, ogsaa af det manglende -e- *Søndag*, *Mandag* (cf. isl. *Sunnudagr*, *Mánadagr*).

terske. Førgerm. *trask*- gjenfindes i Slavisk med Bet. brage (ikke «stampe»), i Litauisk med Bet. klappre o. L.

til. Tilbehør af platt. *Tobehore* (öö). tilbørlig af platt. *borlik*, Vb. *toboren* (begge med Lyd ö). Cf. under *burde*.

Tind(e). Stokes anseer irsk *dind*, *dinn*, Hügel, Anhöhe, for samme Ord. Det sidste d i *dind* passer ikke til -d i Norsk og Platt., da her skulde kræves -t (og i Høit. -z).

Torp. «Slavisk» er i Ordb. her brugt i ubekvemt vidtløftig Bet., da der er ment Litauisk (*troba*).

trives. En ilde redigeret Sætning i Ordb. her skulde hede: Engelsk Activ *thrive* har samme Betydning som Deponens *trives* i Dansk.

tro. Om preussisk *druwis*, litauisk *drutas* virkelig høre hid, beroer paa, om deres d- er det uaspirerede førgerm. d-. Hvis de høre sammen med indisk *dhruwa*- (fast), da ere de her uvedkommende.

Træl. Om der til tidligere Hypotheser endnu skulde føies een, saa vidt vides uforsøgt, nemlig af Hensyn til platt. *Dravel*, *Drevel* Sclave, Leibeigner (cf. det gamle *Dravel* Jux osv.?), beroer først og fremmest paa, om dettes D-, ligesom T- i *Træl*, kommer af germ. th. Hvis det hænger sammen med *draven* (trave), er det her uvedkommende.

Turteldue (glemt). Af lat. *turtur* gjennem Tydsk (*Turtel*-).

tø. Germ. *thau*-; førgerm. *tau*- som i indisk *toja*- Vand (ind. o = indoeurop. au).

Tøi. Naar Tøieri ogsaa treffes i Bet. Hexeri, Hexepak (cf. Molbech), er det vel misforstaaet Gjengivelse af platt. *Tooverie* = høit. *Zauberei*.

Uld. Af Sammenstillingerne kunde den med lat. *lana* regnes for mindre nyttig. Man antager det gjerne at staa for **wlana*. Det ligner stærkt *λαχνη*; men ogsaa ved dette tænkes

paa bortfaldet w- (Digamma). I Ordb. ere de uklarere Illustrationer ellers gjerne vragede.

vaage. Vagt. For at kunne optage det t. *wachsam* have vi tyet til den Udvei at overflytte det til *Vagt*: vagtsom.

Vadmel. Det citerede *οϑ-ονη* vilde falde bort, hvis Lewy havde Ret i (dog selv tvivlende) at lade det være laant fra Semitisk (*etūn*).

vanske, vanskelig. Ikke Eet med det obsolete *wanske* mangle (af **want-ske*), der maaske har været med til at paavirke Betydningen.

va(e)r; værge; &c. Nogle regne indoeurop. *war-* (i disse samtlige Ord) som to Rødder (beagte; omslutte), Andre som een (idet Betydningsovergange forudsættes).

vare, varig. kortvarig er ikke dannet i Dansk, men laant fra Plattydsk med de øvrige.

vegne (Søm). Den i de forrige Supplementer anførte Skrivemaade *hwegne*, hvis den ellers var phonetisk, havde det ikke været overflødigt at henvise til det ved *Vægelsind* anførte obsolete *hwege*.

Vin er snarere laant fra Indoeuropæisk til Semitisk (*wain*; i Hebr. omdannet til *jajin*) end omvendt. Semiternes Urhjem er vel Arabien, som ikke var Vinland. Turkestan og Armenien m. M. kunne være Indoeuropæernes Urhjem, vare ialtfald overmaade tidligt Hjem for en stor Part af dem, og vare Vinlande. Deres *waina-s*, i græsk Form *οινο-ς* kan, som i Ordb. antydet, finde indoeurop. Etymologi.

vippe. Vipstjert: platt. *Wepstart* (Reuter).

væve. Vevling (maritimt) er fra Nedertydsk, nærmest Hollandsk: *weveling*. Platt.: *Weveline*. Vb.: «*wevelen* frequentativ van *weven*».

(ud), yttre. Da den haarde Consonant (i *yttre*) ikke ligeledes er bevaret i *ydre, yderst*, er det rimeligt, at *yttre* er den citerede plattydske Form og har fortrængt den danske. yderlig, om end med -d-, er, især som Adjectiv, nærmest at regne for plattydsk (*ūterlik*); vi blødgjøre gjerne en platt. haard Consonant efter Vocal.

øge. Øgenavn, selv om for vor nuværende Bevidsthed indeholdende en Infinitiv, er opr. sammensat med Substantiv (*en *Øge* = norsk *Auke*).

Øie. Den førgermaniske Rodform *augh-* blev ikke exemplificeret. I Indisk passer formelt, samt tilstrækkeligt i Betyd-

ning, Rod *ūh-* (indisk h staaer alm. for gh), med Aflydsformer *oh-* (ↄ: *augh-*) og *āuh-* (Ex. *ohate, ohāna, āuhista*); som Betydning angives: fornemme, beagte, forstaa, betænke. Whitney mener: «probably 'bear in mind', and originally identical with *wah-*» (= lat. *veho*), hvilket her vilde blive en Vanskelighed, da jeg saa maatte antage Omstøbning af *wagh-* til *ūgh-*, samt Aflyd hertil *augh-*, for førindisk (urindoeuropæisk), hvad dog ikke kunde være utænkeligt, om end mindre venteligt. Formelt tilpas er græsk *αυχ-*, *ευχ-* (*αυχεω, αυχη, ευχη, ευχος, ευχομαι*), da *χ* er = indoeuropæisk gh, germanisk g. Betydningerne rose sig, Pral, Bøn, bede, ønske, love, osv., ligge langt borte fra 'Øie', men ikke saa langt borte fra de anførte indiske; fra bemærke, beagte osv. kunde Betydning gaa over til se, og paa den anden Side til beundre, berømme, samt ønske osv. Den gjængse Combination af *Øie* (*auga*) med *oc-ulus* &c er formelt uantagelig. (Uhlenbeck sammenstiller indisk *ohate* med *Auge,* men mener «*ευχομαι* ist ferne zu halten.»)

øvrig, Øvrighed ere blot henviste til *over*. Der skulde være tilføiet, at begge ere laante fra Plattydsk. Omlyden i *Øvrighed* maa dog være tilkommen hos os, da det, saa vidt mig bekjendt, i Plattydsk allevegne heder *Overichhe(i)t*. Vocalen er da hos os attraheret af den i *øvre, øverst, øvrig*.

Anmeldelser.

Eduard Meyer, Geschichte des Alterthums. Dritter Band: das Perserreich und die Griechen. Erste Hälfte: bis zu den Friedensschlüssen von 448 und 446 v. Chr. (mit einer Karte). Stuttgart 1901. XII + 691 S.

I 1884 udkom 1ste Bind af Eduard Meyers stort anlagte Værk: Geschichte des Alterthums, i 1893 2det Bind. Det var anlagt paa at naa til Alexander den Store, men naaede kun til Perserkrigene. I 1901 udkom 3die Binds 1ste Halvdel, der, som ovenstaaende Titel viser, kun gaar til 446 [1]. Værket er saaledes bleven større end fra først af paatænkt.

Det er en anden Opgave end tidligere, der nu stiller sig for den Historiker, der vil skildre svundne Tider. Tidligere gav man, hvad navnlig de rent historiske Kilder frembød, valgte imellem afvigende Beretninger eller søgte at mægle imellem dem; nu begynder man med Kildestudium og Kildekritik, undersøger, hvordan Kilderne ere blevne til, om ved en Støbning eller efterhaanden, og søger at komme tilbage til de oprindelige Kilder, sigter Overleveringen og fjerner det uholdbare. Derhos ere Kilderne voxede i Antal, især ved Indskrifter. Man søger at gøre Billedet alsidigt ved at drage saa mange Omraader som muligt ind med, sociale, materielle og agrariske Forhold, Handel og Industri, selv Kunst og Litteratur, overhovedet de Ideer, som til enhver Tid vare de ledende og paavirkede Folkenes Skæbne; ja man undersøger, hvorvidt og hvorledes den antike Stat har søgt at løse de Opgaver, som Nutiden beskæftiger sig med. Paa denne Maade voxer Stoffet især for den Historiker, der er selvstændig Forsker, saaledes som E. Meyer er det. Disse Forskninger har han vel tildels nedlagt i allerede tidligere udkomne Bøger som: die Entstehung des Judenthums (1896) og: Meine Forschungen zur alten Geschichte I (1892) og II (1899), men overmaade meget er ogsaa givet her i Noterne efter hver enkelt §, hvor der ved Siden af Henvisninger til Kilderne findes en Mængde kortere kritiske Bemærkninger saavelsom Tilslutning til eller Afvisning af nyere lærdes Anskuelser, alt vidnende om indgaaende Studier og stor Lærdom.

3die Binds 1ste Halvdel indbefatter 2 Bøger. Den 1ste af disse: der Orient unter der Herrschaft der Perser, giver som

---

[1] Medens Begyndelsen af nærværende Anmeldelse blev skrevet, udkom endnu i 1901: Vierter Band, das Perserreich und die Griechen. Drittes Buch. Athen (Vom Frieden von 446 bis zur Capitulation Athens im Jahre 404 v. Chr.) Ved den almindelige Titel og ved: Drittes Buch betegnes det som 2den Halvdel af 3ter Band.

Indledning: die Quellen der persischen Geschichte og: jüdische Quellenkunde. I den sidste udtaler Forf., at en historisk Forstaaelse af Tiden efter Exilet og Jødedommens Fremkomst først kunde naas, da det var bevist, at Præstekodexens Lov og den hele derpaa beroende Litteratur var et Produkt af denne Tid, saaledes som Wellhausen har gjort, kun at denne ikke har taget tilstrækkeligt Hensyn til den historiske Baggrund. I 1ste Afdeling (das Reich der Achaemeniden) gives en interessant og klar Skildring af det persiske Regimente og Persernes Stilling overfor de undergivne Stater, Kongen og hans Hof, Centralmagten og Provinserne og de forskellige Forvaltningsgrene. Perserriget betegnes som en Kulturstat, naar det ikke maales efter hellensk Fremstilling eller med hellensk Maalestok, men stilles sammen med de andre orientalske Folkeslag. I Sammenligning med Assyrernes og andre Semiters brutale Optræden ere Perserne humane i deres Behandling af de undergivne og i deres Krigsførelse. Athens Opbrændelse var fra et politisk og militært Synspunkt en Nødvendighed.

I 2den Afdeling (Die Völker des Orients im Perserreich) gives om de enkelte Folk en Række Notitser, som ere samlede med stor Lærdom, men paa Grund af Kildernes Beskaffenhed noget spredte. I en Indledning til 3die Afdeling (Die Anfänge des Judenthums) udvikles, hvordan det persiske Verdensrige hovedsagelig ved sin blotte Existens, men ogsaa ved sin religiøse Tolerance bevirkede, at de undertvungne Folks Guder fra at have været Guder for det enkelte Folk, som de ikke havde mægtet at beskytte, bleve Individernes Guder; det laa saa nær for dem, der som Folk havde ligget under, at vente Lykken som Individer, ja at haabe den i et kommende Liv; det eftervises derpaa i Overensstemmelse hermed, at det er gaaet Jøderne ganske som de andre, og at de ikke staa ene i deres Udvikling; hvorledes Jødernes nationale Forhaabninger under de til enhver Tid herskende politiske Tilstande netop maatte antage den Skikkelse, hvori de fremtraadte hos Profeterne, hvordan det maatte ende med en Kirkestat under fremmed Herredømme uden verdslig Fyrste, kun med gejstlig Styrelse, en Styrelse, som havde en Mængde absurde Forskrifter at iagttage, thi saaledes var det Jahves Villie, Formelvæsen uden ethisk Indhold. Jødedommen kom saaledes til at danne den stærkeste Modsætning til Hellenismen: her den stedse videre gaaende Bevægelse til Frihed, som bryder med alle overleverede Anskuelser og ikke bøjer sig for nogen Autoritet, Menneskeaanden, som søger ved egen Kraft at begribe Verden og Aandens indre Liv og at beherske dem; der den absolute Bundethed, for hvilken Individ, Folk og Menneskehed og alle Naturens og Historiens Fremtoninger intet ere.

2den Bog begynder med Quellenkunde zur griechischen Geschichte von dem Perserkriege bis auf Philipp von Macedonien.

altsaa ogsaa omfattende 4de Bind, hvilket Forf., som allerede sagt, ønsker betragtet som en Enhed med dette.

E. M.s Opfattelse af de 3 Historieskrivere, som ere Hovedkilderne til denne Periode, er noget afvigende fra den, som i de senere Aar har gjort sig gældende. Han udtaler om *Herodot*, at Udbruddet af den store Afgørelseskamp mellem Athen og Peloponnesierne, den almindelige Storm paa Athens Stilling gav ham Anledning til at bearbejde alt, hvad han havde samlet, til et sammenhængende Værk, der skulde forherlige Athen, i hvis Hænder alene Afgørelsen havde ligget i 480 og 479, og som derved var berettiget til Stillingen som Fører. Saaledes er Verdens ældste store universelle historiske Værk et Resultat af den politiske Kamp og behersket af en politisk Tendens lige saa fuldt som det 19de Aarhundredes historiske Værker. Han ser ingen Grund til at antage, at Værket er ufuldendt. Herodot har efter sin Opgave ikke kunnet tænke paa at gaa ud over 47⁹/₈. Af Kirchhoffs Undersøgelser vil han intet andet lade blive staaende end det, at Perserkrigens Historie er skrevet i de første Aar af den archidamiske Krig, men det gælder hele Værket, som udgør en Enhed med omhyggelig Disposition og af en Støbning.

For hele *Thukydids* Maade at opfatte og fremstille Historien paa fører E. M. et veltalende Forsvar. Han fremhæver hans Evne til at paavise, hvordan Begivenhederne virkelig have udviklet sig og ere forløbne, med klart Indblik i alle Livets virkelige Faktorer, og med rigtig Karakteristik af Personerne. Han hævder i Modsætning til nogle af de nyere hans Troværdighed. Ligeledes træder han op imod dem, der som Ullrich antage, at Thukydid har udarbejdet den archidamiske Krigs Historie som selvstændigt Værk og først senere, da han kom til at opfatte den 27aarige Krig som Enhed, har optaget den archidamiske deri, og han hævder, at Thukydid fra først af har haft den Plan at skrive hele den peloponnesiske Krigs Historie og samle Materialier til den. Dem har han saa begyndt at bearbejde, da han kom tilbage til Athen, og er vedblevet dermed indtil Døden overraskede ham. Hans Materialier til Tiden fra 411 til 404 ere da gaaet tabte. Og naar man har fundet hans Fremstilling af de indre Tilstande utilstrækkelig, saa kunde vi vel ønske at have faaet mere at vide derom, men vi maa ikke dadle Forfatteren, fordi han kun medtog det, som han ansaa for nødvendigt til Forstaaelsen af sin Opgave.

Paa Grund af at *Xenophons* Hellenika i Opfattelse og Fremstilling absolut bærer Præget af Ensidighed og Partiskhed og er alt andet end en udtømmende Fremstilling af Forfatterens Tids Historie, er ogsaa hans Troværdighed bleven betvivlet, men efter E. M.s Mening uden Grund. I det, som han fortæller (ikke fortier), viser han sig som vel underrettet og sandhedstro.

Om *Aristoteles'* Athenaion Politeia formener han, at Bogen for 5te Aarh. følger en fra extremt oligarkisk Standpunkt skreven Kilde, som vel meddeler noget værdifuldt Materiale, navnlig Aktstykker til Aarene 411 og 404/3, men giver et Vrængebillede af den virkelige Udvikling og de handlende Personer og med stor Nonchalance sætter sig ud over Kronologien. Paa Spørgsmaalet om Forfatterskabet indlader han sig ikke.

I sin Omtale af de nyere Bearbejdelser af Oldtiden giver E. M. en fortræffelig Karakteristik af disse. Han viser, hvordan den ældre idealistisk-æsthetiserende Opfattelse af græsk Liv og Væsen (E. Curtius) har veget Pladsen for den politiserende Historieskrivning. Denne udgik fra de politiske Ideer, som beherskede den første større Halvdel af det 19de Aarh. I denne Tid dominerede den rent doktrinære Liberalisme og beherskede Historieskrivningen saaledes, at den identificerede Samtidens politiske Partier med de af ganske andre sociale Forhold fremgaaede græske. Den politiske Behandling var et stort Fremskridt, men den var ensidig. I alle Fremstillinger af Partikampe havde Spartanerne og deres Meningsfæller, Oligarkerne i Athen og senere Patricierne og Optimaterne Uret, og det græske Demokrati, Plebejerne og populares Ret. Denne Betragtningsmaade er udgaaet fra Grote, hvis Værk er bleven til en Apologi for Athen, og flere Tyskere have fulgt ham. Efterhaanden som de gamle Modsætninger traadte tilbage, og nye Partier dannedes, blev man mere upartisk i politiske Spørgsmaal og kom til en mere retfærdig og tillige mere omfattende historisk Opfattelse. Saaledes har Beloch i sin Griechische Geschichte givet et Totalbillede af græsk Liv og i Tilslutning til Nutidens Ideer fremfor alt betonet og klart skildret det materielle Grundlag for Udviklingen.

I de 2 første Afdelinger af 2den Bog gives en meget nyt indeholdende Skildring af Perserkrigene til 479 og i Forbindelse dermed af Partikampene i Athen. I Udviklingen af Demokratiet betragter E. M. det som et Hovedpunkt, at de 9 Archonter fra 487/6 ikke mere udtoges ved Valg, men efter et Forvalg (*προκρίνειν*) af 500 Kandidater ved Lodkastning blandt disse[1]. Han

[1] E. M. ytrer selv Tvivl om, hvorvidt denne Angivelse hos Aristoteles kan være rigtig, og om der virkelig hvert Aar fandtes saa mange Pentakosiomedimner og Hippeis som Kandidater til Archontatet. Man bør sikkert i Aristoteles Ath. Pol. 22 med Gertz og Headlam læse: *ὑπὸ τοῦ δήμου ⟨ἐκ⟩ πενταχοσιομεδίμνων τότε,* saa at Meningen bliver, at man ved Lodkastning udtog de 9 Archonter blandt et større ikke angivet Tal Pentakosiomedimner, som var udtaget ved Forvalg. Ifølge Solons Bestemmelse valgte man først 10 af hver af de 4 Phyler og blandt de 40 atter 9; senere udtog man ved Lodkastning 10 af hver af de 10 Phyler og af de 100 igen 9. Det kan da ikke antages, at man i 487/6 ved Forvalget har udtaget 50 af hver af de 10 Phyler. Naar E. M. nævner Hippeis som berettigede, saa er der ingen Hjemmel derfor. At oprindelig kun

antager, at Archonterne med det samme have mistet en Del af deres Ret til at træffe selvstændige Afgørelser. Dermed mener E. M. burde Aristoteles have dateret en μεταβολή i Forvaltningen, thi fra den Tid af var det ikke Embedsmændene, men Folkeforsamlingen, der regerede og afgjorde endog Detailsager. En Folkeforsamling med mange Hoveder kan vel ved Afstemning afgøre en Sag, men er ikke i Stand til at tage Initiativ og mangler Overblik. Der maa være ledende Personer og dertil egnede sig ikke en ved Lodkastning udtaget Archont, der kun beklædte sit Embede i et Aar og ikke kunde genvælges. Den ledende Rolle tilfaldt da Demagogerne, og dette gik godt, saa længe disse tillige vare Strateger (thi til Strateg valgtes man og kunde genvælges), men ikke længere. E. M. holder i det omtvistede Spørgsmaal om Strategvalget paa, at Folket aarligt valgte 10 Strateger, 9 Strateger af de 9 Phyler og 1 Overstrateg, ved hvis Valg de ikke vare bundne til nogen Phyle, thi i alle Strategkollegier, om hvilke vi vide noget nærmere, høre 2 Strateger til en Phyle. Denne Overstrateg blev da Statens militære Overhoved og Folkets Tillidsmand, men Sagen synes dog meget tvivlsom.

E. M. har i Perserkrigen givet en anskuelig og interessant Fremstilling af den store Kamp mellem 2 Kulturverdener, ikke blot en Kamp om den helleniske Nations politiske Existens, men om Verdenshistoriens fremtidige Gang, om Middelhavslandene skulde have orientalsk eller hellenisk Kultur. Han har ikke blot oplyst mange enkelte Spørgsmaal, men ogsaa i Almindelighed paavist, i hvilke materielle og aandelige Forhold det laa, at Udfaldet blev, som det blev.

Blandt Athens Mænd har E. M. med særlig Forkærlighed skildret Themistokles, som efter hans Mening er bleven forfulgt og nedsat mere end nogen anden Mand i Oldtiden af sine fornemme Rivaler. Det hadefulde i de Beretninger, som Herodot følger, træder intetsteds saa tydeligt frem som i den Paastand, at han først i 480 naaede højere Indflydelse (VII 37 ἀνὴρ ἐς πρώτους νεωστὶ παριών). Medens Krüger af Hensyn hertil mener, at den Themistokles, som Dion. Hal. VI 34 anfører som Archont $49^3/_2$, maa være en anden end den berømte, holder E. M. bestemt paa, at det er ham, og at det altsaa var paa den Tid, at man begyndte at bebygge og befæste Peiraieus (Thuk. I 93) af Hensyn til dets gode Havne. Dette bestyrkes ved en Notits i Eus. arm. under Ol. 71,1: Piraeus munitus est a Themistocle, hvilken aabenbart er forskudt en Olympiade, saa at der menes Ol. 72,1 = $49^3/_2$. Themistokles blev skudt tilside for

Pentakosiomedimner havde Adgang til Archontatet ifølge Solons Bestemmelse, fremgaar af, at baade ved Drakons og Solons Lovgivning Archonter og Tamiai stilles sammen (Archonter først), og at Tamiai tages blandt Pentakosiomedimner. Naar Hippeis fik Adgang, har Aristoteles glemt at fortælle eller ikke vidst.

Miltiades, og hans Flaadeplan udsat, men det lykkedes ham at sætte den igennem 10 Aar senere og derved føre Athen til Storhed. Ældre og nyere Historikere have, siger E. M., ladet den største Statsmandsbedrift, som Verden har at opvise, træde frem som et Værk af Tilfældet, af at Athen laa i Krig med Ægina (Her. VII 144), og af at en Sølvmine blev opdaget i Laurion. Han mener ogsaa, at det var Themistokles, som stod bagved Forandringen i 487, der begunstigede den embedsløse Demagogs Stilling, og at det var ham, som gav den besiddelsesløse Masse Betydning ved Siden af Hopliten ved at tage den med til Tjeneste paa Flaaden. Men han tilføjer, at han ikke gjorde det som demokratisk Partimand, men fordi han arbejdede for Athens Magt. Den Mand, hvis forudseende Aand havde hævet Athen saa højt, maatte tilsidst bukke under for sine Modstandere i Athen og Sparta. Om Anledningen til at han blev ostrakiseret vide vi intet. Kimon arbejdede for Fortsættelse af Krigen med Perserne og Bevarelsen af et godt Forhold til Sparta. E. M. antager, at Themistokles har set, at der ikke længere var nogen Grund til Krig med Perserne, og at han har forudset, at det maatte komme til et Sammenstød med Sparta, og derfor faldt for Ostrakismen, ligesom han senere blev Genstand for Anklage for Medismos fra Spartanernes Side, for Dom fra Athens Side og for alle Slags hadefulde Beskyldninger fra sine Medbejlere og politiske Fjender.

I 3die Afdeling gives en tiltalende Skildring af den græske Verden efter Sejrene i 480 og 479, af den gamle Tid og de nye Strømninger, Konservatisme og Fremskridt i Stat og Liv, den religiøse Bevægelse med Kampen mellem det nedarvede og dets Modsætninger, paa den ene Side den rationalistiske Retning, paa den anden Side den mystiske, endelig af den politiske Partikamp mellem Aristokrati og Demokrati. Deri gøres med Rette opmærksom paa, at det strider mod Kendsgerningerne, naar man i Oldtid og Nutid har henført Modsætningen mellem de to Verdensanskuelser til Modsætningen mellem den doriske og ioniske Stamme. Doriske Stater som Argos og senere Syrakus og Tarent ere Repræsentanter for det radikale Princip. I ethvert Samfund er der Aristokrater og Demokrater, som staa fjendlig overfor hinanden. Det er Individualismen, der gør sig gældende. Medens der tidligere i den saakaldte Middelalder var en homogen Kultur. gør sig nu en Mængde modsatte Ideer gældende, men det vilde være urigtigt at tro, at de to store Grupper af Modsætninger, de politiske og religiøse, dækkede hinanden. Tværtimod hersker langt snarere en rationalistisk Opfattelse, dog med Bibeholdelse af Statskultus, hos Aristokratiet, hvorimod Masserne ere religiøst stemte.

I 4de og 5te Afdeling fortælles Begivenhederne til Kimons Fald og Forfatningsforandringen og gives tillige en interessant

Skildring af de økonomiske Forhold, især Landboforhold. Ved Forfatningsforandringen blev Demokratiet gennemført. Indenfor Loven, siger E. M., er Demos nu fuldstændig fri, og som en ægte Souveræn ogsaa fuldstændig uansvarlig. Fattes der en lovstridig Beslutning eller tages der en fordærvelig Forholdsregel, saa falder Ansvaret moralsk og juridisk paa de Talere, som have givet Folket et slet Raad og forført det til ulovlige og taabelige Handlinger. Alt er anlagt paa en Institution, som ikke er nævnt i Forfatningen. Men endnu er det stadig en af Landets store Familier der styrer; kun en saadan har Tid og Raad til at ofre sig for Staten og er saa almægtig, saalænge det gaar. Archontatet er gjort tilgængeligt for Zeugiterne (457); at gaa endnu videre er ikke faldet det mest radikale Demokrati ind. At en ganske besiddelsesløs Arbejder eller Handelsmand skulde blive Archont og siden sidde i Areopagos, stred dog i for høj Grad mod den sociale Følelse. Det var heller ikke at vente, at en Thet skulde spore Lyst til for en i Længden dog utilstrækkelig Godtgørelse et helt Aar at opgive sit Erhverv [1].

I sin Behandling af de økonomiske Forhold henviser E. M., som paa adskillige andre Steder, til sine Forschungen zur alten Geschichte II. Det er et meget vanskeligt Spørgsmaal, fordi Kilderne kun give sparsomme og mest indirekte Oplysninger, og derfor er Faren for selv at konstruere Historie større og Anskuelserne blive lettere forskellige. E. M. afviser ofte skarpt, paa dette Punkt skarpere end nødvendigt, sine Modstanderes Paastande. Han mener, at medens det i det 6te Aarh. i Attika var Hovederhvervet at være Landmand, var Forholdet allerede i 5te Aarh. saa forandret, at neppe Halvdelen levede af Agerdyrkning. Han beraaber sig paa Aristoteles' Udtalelse i Athen. Polit. 24, at mange efter Aristides' Raad flyttede til Byen, fordi de der fandt en Mængde andre Udveje til at erhverve deres Udkomme paa, uden at tage Hensyn til Thukydids Udtalelse (II 16), at lige til den peloponnesiske Krig Flertallet af Beboerne med deres Husstand vare blevne ved at bo ude paa Landet. Han holder bestemt paa, at allerede i 5te Aarh. Kapitalen begyndte at udnytte den menneskelige Arbejdskraft, at Athen allerede da stod lige saa meget under Kapitalismens Tegn som England i det 18de og Tyskland i det 19de Aarh., at der allerede da dannede sig to store Partier, et politisk konservativt Parti af store og smaa Bønder og et Fremskridtsparti af Kapitalister, medens andre mene, at de større Godsejere og Kapitalisterne falde sammen.

I 6te Afdeling fortælles Slutningen af Perserkrigen til den

[1] At senere Folk, der vare ganske ubemidlede, kunde melde sig til og opnaa en Plads blandt de 9 Archonter fremgaar af Lys. 24, 13 og Dem. 59, 72 og siges ligefrem af Aristoteles (Athen. Pol. 7) om hans egen Tid, om det end stred mod Loven og sikkert skete meget sjelden.

saakaldte kimoniske Fred og Krigen mellem Athen og Peloponnesierne til den 30aarige Vaabenstilstand. Bogen slutter med i 7de Afdeling at give en kort Fremstilling af det lidet, vi vide fra denne Periode om Sicilien, Afrika og Storgrækenland. Enhver Læser vil høste rigt Udbytte af E. M.s Værk. Den, som kun kender lidet til Stoffet, vil finde en fortrinlig Fører; den, som kender mere dertil, vil finde mangen ny Opfattelse, som han vil slutte sig til, og mangen, som vil give ham noget at tænke over, meget belærende og meget vækkende.

Odense, i Januar 1902.

P. Petersen.

Kieler Studien zur englischen Philologie. Herausgegeben von *F. Holthausen*. Heft 1. Die Pronomina im Frühmittelenglischen. Laut- og Flexionslehre. Von *Otto Diehn*. (100 s.) 2 mark 80 pf. — Heft 2. The Life and Death of Jack Straw. Ein Beitrag zur Geschichte des elisabethanischen Dramas von *Hugo Schütt*. (160 s.) 4 mark 40 pf. Heidelberg 1901, Winter.

Still another series of philological essays and editions! The industry and energy of those Germans is really wonderful!

I. The choice of a subject for the first small volume is not a happy one. For in the first place, pronouns have no special phonology of their own; they change according to rules observable in the rest of the vocabulary as well. Phenomena that occur here in isolated cases, and which cannot be explained from the development of the pronouns alone, are often made intelligible by a comparison with other words. This is the case with *veole* instead of *feole,* chronicled, but not explained, on p. 40 and 93; I have expounded the law governing that change in *Engelske kasus* (1891) p. 173. Secondly, what are pronouns? If *nan*, *manig*, *fela*, *feawe* are included, why are *an*, *lytel*, *oðer* excluded? Thirdly, many of the phenomena mentioned here under the head of morphology find their explanation in syntactical influences. In some cases our author refers to syntactical rules, but generally he contents himself with enumerating the forms found in his texts. Neither does he tell us, in those cases where two or more forms are found side by side, which of them is the usual one; he gives no statistics of the frequency of their occurrence, quoting as a rule for each form only one passage from each of the texts he has gone through. Perhaps this is a consequence of the number of those texts being comparatively great. The author does not seem to know the fairly complete grammar

of the chief prose monument of that period, the *Ancren Riwle*, which Sweet gives in his *First Middle English Primer*. In spite of these critical censures the book will prove useful to the specialist.

II. *The Life and Death of Jack Straw* was first printed in the year 1593 and then in 1604; it was reprinted in a very careless manner by W. C. Hazzlitt in 1874 and is now made accessible in an exact reprint of the first quarto with the variations of the second quarto and of Hazzlitt's edition. An elaborate introduction gives everything necessary about the source, authorship, language, and metre of the old play; the carefully collected evidence points to George Peele as the author, and numerous parallels are produced from his works. Some of the editor's emendations of the text are very good, such as *Inns of the Court* instead of *ends of the Court*, III, 2. 5; but it is unnecessary to add an s to the last word of IV, 1. 159 *In our behalf and in our commonweale,* as in such cases the genitive ending is often dropped in the second word, see *Progress in Language* p. 301. Holthausen has contributed a certain number of minor emendations, chiefly with a view to setting the metre right — a seemingly hopeless task, as many of the lines are so badly constructed as to be past all cure. In the note to IV, 1. 36 *dying* in *dying howre* is translated as «todbringend», which is very incorrect, cf. *his dying letter* (Thackeray), where the absurdity of that explanation is evident; cf. also «her dancing days are over» (Swift), and «my parting breakfast» (Dickens); *dying hour* is simply «todesstunde». The author quotes similar «kühne verbindungen» from Shakespeare, but he does not mention that they are exceedingly frequent even now; the curious thing is that in spite of his translation he offers himself the obvious explanation that we have here not the participle but the verbal noun (just as in *a walking-stick*, *a shoeing-horn*, *wedding-ring*, etc.). — *Renowmed* (II, 3. 27) is found in Marlowe too; *this is* (III, 1. 46) must be read *this* in one syllable as not unfrequently in Middle and Early Modern English.

Otto Jespersen.

Friederich Kluge, Rotwelsch. Quellen und Wortschatz der Gaunersprache und der verwandten Geheimsprachen. I. Rotwelsches Quellenbuch. Strassburg 1901, Trübner. XVI + 495 s. pris 14 mark.

Fra studentersproget har den bekendte sprogforsker vendt sig til tyvesproget og de dærmed beslægtede mål, og har da til

en begyndelse samlet og aftrykt alle ældre og nyere kilder, hvor den slags hemmelige sprog er behandlede. Resultatet er en tyk bog, der trods de uundgåelige gentagelser er fuld af höjst interessant stof, og som ikke alene sprogforskeren, men også kulturhistorikeren vil kunne fornöje sig med at blade i, så mange oplysninger gir den om samfundets stebörn og deres leveviis. En mere indgående omtale må opsættes til andet bind er udkommet; Kluges redegörelse for disse mærkelige sprogs opståen, betydning for almensproget osv. vil sikkert blive af overordentlig stor betydning for den almindelige sprogforskning.

Otto Jespersen.

Livius' XXX Bog ved *H. Rafn.* (Fortolkninger til græske og romerske Forff. udg. af H. Gemzøe og Karl Hude, VIII.) København 1901, V. Pio. 26 ss.

Den fortjenstfulde samling af kortfattede fortolkninger til de i skolen almindeligst læste Græske og Romerske skribenter, som under rektor Gemzøe's og dr. Hude's auspicier påbegyndtes for 3—4 år siden, har fået en værdifuld tilvækst ved sit sidst udsendte hæfte, rektor Rafn's kommentar til Livius's vanskelige 30te bog. Bag fortolkningens knappe ord opdager man snart at der ligger et stort og dygtigt arbejde. De historisk-antikvariske og geografiske oplysninger indeholder næppe — og kan jo vanskelig indeholde — noget nyt. Blandt herhen hørende noter savner jeg i 43. 9 en forklaring af, hvorfor fetialerne skal have hver sin flintesten og hver sine hellige urter med, og kan det ikke forklares, hvad jeg ikke véd, bør det noteres. Oversættelserne, som udgør en meget væsentlig del af kommentaren, er gennemgående fortrinlige, tit meget frie, men af den gode slags frie oversættelser, som giver alt, hvad det Latinske udtryk indeholder, og intet andet, og dertil kræves mere end en letløbende pen (som man også kan blive kommentator på), der kræves en skarp indtrængen i forfatterens tankegang og for modersmålets vedkommende en betydelig sprogtakt. Ikke mindre tiltalende er behandlingen af det grammatiske stof; her møder man, foruden rigelige henvisninger til grammatikken, nu og da fine små bemærkninger af stilistisk indhold, som f. e. til *nec dicerent* i 22. 5 denne: «Romernes tilbøjelighed til i st. f. et *verbum dicendi* med nægtende akk. m. inf. at sætte *negare* med en bekræftende akk. m. inf. kommer her i strid med deres tilbøjelighed til at forbinde nægtelsen med en konjunktion,» — eller denne (10. 11): «*stare* «ligge» om skibe, om en hær *sedere*», der virkelig er så god, at den

godt kan tåle gentagelsen ved 39, 2; bemærkningen om *non iam* og *nondum* (7. 8) synes mig derimod at kunne undværes.

Jeg skal nu efter rækkefølgen anføre nogle småanker, jeg ved læsningen har noteret.

1. 5: Konjunktiven *esset* kan vel både skyldes reglen hos Madvig § 314 og 324; men den sidste burde være anført som den vigtigste (på lignende måde er der i 42. 19 to grunde til genetiven *sui iuris*, men det var rimeligst at betegne den som possessiv). — 2. 6: *incerta* (*belli*) snarere «uforudsete tilfælde». — 6. 3: *pro se quisque* kunde ønskes oversat (her og 9. 4 «på egen hånd», lidt anderledes 42. 11). — 7. 8: *valuisset* vel bedre «havde sat sin vilje igennem». — 10. 10: Det er meget muligt, at *ab alto* betyder «hélt ude i rum sø»; men uden skygge af bevis kan jeg ikke tro på det. — 13. 14: *intemperantius* oversættes «lidenskabeligere», hellere «med mindre selvbeherskelse». — 14. 6 *voluptatibus* bør gengives ved «fristelser», hvilket ikke findes i ordbogen og derfor burde noteres. — 17. 13: *bina equestria arma* må være «to sæt ryttervåben (-udstyr)». — 20. 7: *caput* oversættes «liv»; hvorfor dog ikke «hoved»? — 23. 4: Forklaringen af *alterius* er næppe rigtig; *nullius alterius* er den normale genetiv til *nemo alius*. — 25. 11: Det maritime udtryk *tenere* har sikkert samme betydning her og 39. 3, «sætte kursen mod»; her kan vi vel oversætte: «hvor på lag de befandt sig». — 26. 2: *ex Graecia* hører ubetinget til *sociarum urbium*, idet *s. u. Graeciae* (= *in Graecia*) under indflydelse af *legati* bliver til *s. u. ex G.*, et fænomen, som jo navnlig kendes fra Græsk, men også findes i andre sprog («præsten i X-by er syg», men «præsten fra X-by er her idag»). — 28. 3: *ex... collectis* kunde lige så vel have krav på en forklaring som det beslægtede udtryk *mixti ex*... i 35. 7. — 29. 1: *iactatio* bør næppe kaldes «rystelse» — det er jo ikke dampskibe; jeg vilde hellere oversætte «efter at de var bleven omtumlede på søen» eller — hvorfor ikke? — «efter søsygen». — 32. 4: *longe* (*clarissimi*) oversættes «aller-»; det er urigtigt, men ganske vist en forsyndelse, som er meget gængs blandt filologer og derfor fortjener en lidt længere omtale. En klasse har — for at tage et eksempel fra skolen — én meget dygtig elev, medens resten er stympere; vil man saa sige om den dygtige elev, som jo efter Latinsk sprogbrug er *longe* (*multo*) *praestantissimus*, at han er den allerdygtigste i klassen? Nej, det vilde betyde, at der også var andre dygtige, at der var konkurrence om førstepladsen, medens han jo er *facile princeps;* det hedder: han er langt (eller, hvis denne Latinisme generer, uden sammenligning) den dygtigste. «Langt den største» forholder sig til «allerstørst» som *multo* (*longe*) *maior* til *etiam maior*. Kun i forbindelser som «de allerfleste,» «den allerstørste del af...», hvor den ene gruppe eller del stilles mod alle de andre, er «aller-» = *longe*. —

33. 3: *post directos ordines* er vist gengivet rigtigt m. h. t. meningen. Men hvad betyder det egentlig? Mon «bag de lodrette kolonner»? — 37. 10: *imprudentia* må være «ukendskab», ikke «ubetænksomhed». — 39. 2: *infestioribus locis* (*adorta*) vilde jeg foretrække at kalde «(som overfaldt dem) i et vanskeligere farvand».

Trykfejlene er kun få og uden betydning. Hvad trykket angår, kunde jeg have ønsket nogle ændringer foretagne for tydelighedens skyld (f. e. Latinske ord med kursiv, oversættelser i citationstegn, henvisningsordet spatieret).

Til slut vilde jeg gærne have lov til at fremføre en lille tekstrettelse til 22. 6, som forekommer mig nødvendig. Der står, at Karthagerne med sædvanlig Punisk underfundighed havde udvalgt gesandter, «som skulde bede om fornyelse af den gamle fredstraktat, som de selv ikke kunde huske», medens meningen jo kræver: til at bede om den gamle traktats fornyelse havde man (netop, forsætlig) udvalgt gesandter, som selv ikke kunde huske den, — altså i st. f. *cuius* (*quoius*) *ipsi non meminissent* bør der læses *q u i e i u s ipsi non meminissent.*

Randers d. 3dje marts 1902.

Valdemar Thoresen.

Mindre meddelelser.

Filur.

Af Anker Jensen.

Dette ord er upåtvivlelig lånt fra fr. *filou*; i svensk ligeledes *filur*. I tysk synes det ikke at forekomme; dog anfører Kluge, Etymol. wörterbuch: *filou* m., seit Heynatz handbuch 1775 verzeichnet: im 30 -jähr. Kriege aus frz. filou entlehnt. Om det er lånt til andre germ. sprog, er mig ubekendt.

Spørgsmålet bliver da, hvorfra dette *-r* i dansk-svensk skriver sig. Den almindelige mening er vel den, at det skyldes påvirkning af at *lure*, en *lurer*, *lureri*, osv. I V. S. O. (2. tome, 1801) læses: *Filuur* (en) n. s. [nogle skrive *Filuu*; af Gall. *Filou*]. En lumsk Person, som *lurer* paa at skade Folk. Saadanne *Filurer* maa man tage sig i Agt for. — Her er folkeetymologien lydligt fremhævet både i forklaringen og i det anvendte eksempel.

Sin bestyrkelse får folkeetymologien ved sammensætninger som *filureri*, der er en simpel kontamination af *filur* og *lureri*, samt det ganske tilsvarende i jydsk forekommende *filurendrejer*, i bet. ligt hver

af kontaminationens to dele: *filur* og *lurendrejer*[1] (Feilberg, Jydsk ordbog).

Endelig Tamm, Svensk etym. ordb.: *filur* m., nu = skälm i mildare mening, förr = spetsbov, ficktjuv, bedragare (sammans. *spelfilur*, falsk spelare, hos Serenius 1741), motsv. da. *filur*; med ombildning efter vb. *lura* (kanske i lågty.?), etc.

Spørgsmålet er nu: hvornår og navnlig i hvilken form låntes ordet ind i dansk? Har V. S. O.s erklæring om skrivemåden *filuu* noget på sig, ud over at måske enkelte af etymologisk-puristiske grunde skrev således? eller er denne form virkelig den oprindelige danske? I sidste tilfælde falder Tamms formodning til jorden, at allerede nederty. *luren* skulde have påvirket *filou* og dernæst overgivet det til da. og sv. under formen *filur*. Findes ordet overhovedet i nedertysk? Det er ikke lykkedes mig at finde det.

Hvis en af de to opfattelser kan bevises at være rigtig — hvad måske ikke i øjeblikket er muligt — bliver de følgende bemærkninger overflødige; de går ud paa at støtte en tredje formodning, den nemlig, at *-r* muligvis stammer fra fransk. Om det franske ord er at mærke følgende.

Filou er et populært argot-agtigt ord, som iflg. Dictionnaire général først optræder i literaturen 1622 og forklares der: celui qui dérobe subtilement; lidt yngre, men fra samme årh., er afledningerne på *-t-*: *filouter*, *filouterie*, *filoutier*. I andre moderne leksika opføres v. s. af den almindeligere bet. bedrager, «spitsbub» også den speciellere falskspiller i kort. Dict. gén. siger om etymologien kun: origine inconnue, og det synes næsten, at alle forsøg på at etablere en sikker etymologi er strandede (om forklaringsforsøgene se navnlig Littré); endnu i anden, nylig udkomne, udgave af sin Lat.-rom. wörterb. fastholder Körting Diez' forslag: engl. *fellow* (Smlgn. Diez E. W.[4]). Denne etymologi forekommer mig rigtignok usandsynlig. Sporet synes at skulle søges andensteds. Der foreligger i fr. et vb. *flouer* = voler, duper, escroquer, im spiele betrügen, og i sin Dict. d'Étym. og i sit anhang til Diez E. W.[4], s. 762, opstiller Scheler *flouer* = **filouer*, hvoraf *filou* (derimod er det at vende forholdene på hovedet, når Littré spørger: *flouer*, serait-ce une corruption de *filouter*?). Nu er ganske vist *flouer* først optaget som neologisme i Acad.s ordbog 1878; men efter D. g. er ordet en sideform af *frouer*, som nu betyder «at lokke fugle til sig ved at efterligne uglens skrig», men som tidligere betød at snyde i spil og i den bet. er brugt af Villon i hans argot-sprog. Overgangen *r* > *l* optræder jo sporadisk ret hyppigt i fr. sproghistorie; som ganske analoge ekss. (*fr-* > *fl-*) kan nævnes *fribustier* > *flibustier*, *fragrare* > *flairer*, *Christoph(o)rum* > *Christophle*. Dannelsen af *filou*, gennem **filouer*, af *flouer* volder ingen vanskelighed, da indskydningen af det epentetiske *i* er meget alm. — Hvis denne opfattelse er

[1] Dette ord er lånt fra holl. *lorrendraaijer* (Jessen, Etym. ordbog), men er altså også påvirket af lydligheden med *lure(r)* og opfattes vel almindeligst som en sammensætning dermed. Smlgn. endnu den folkevittige opfattelse af *lurendrejer* som en mand, der fabrikerer, *drejer lurer* for dernæst at sælge dem som ægte oldsager.

rigtig, må vi foreløbig stanse, da etymologien til *frouer* næppe endnu kan bestemmes.

Hvorledes kan man nu tænke sig, at *filou* på et givet tidspunkt har kunnet antage sideformen **filour*, som efter at have afgivet et låneord til de nordiske sprog (og nedertysk?) igen er forsvundet? — Man kan da her påpege de ingenlunde få tilfælde, hvor et sådant «parasitisk» *-r* er føjet til et ords endelse. Der findes adskillige eksempler — så mange, at man kan tale om en tendens — på sammenblanding af *-eux*, fem. *-euse* og *-eur*, fem. *-eure*, dels fordi intervokalisk *r* i d. 16. årh. antog en *z*-agtig udtale, hvorved femin.sformerne omtrent blev ens, dels fordi *r* i *-eur*, til at begynde med i d. 16 årh., men endnu mer i d. 17., var stumt, hvorved også de to maskuliner kunde falde sammen i lyd; således eksisterer endnu *faucheux*, *gâteux* v. s. af *faucheur*, *gâteur*, og tidligere fandtes v. s. af *leur* og *au lieu* tillige *leux* (*leuz*) og *au lieur* — for blot at nævne et par ekss. (se Nyrop, Gramm. hist. I 364; Thurot II 147, 169—171). Smlgn. mange gange i 2. akt af Don Juan den i omegnen af Paris gængse form *monsieu* v. s. af rigssprogets *monsieur* (Thurot II 165); (smlgn. endelig lignende fænomener i basnormansk, Joret, i Romania XII 593—594).

Endvidere: i gruppen *-our* har *r* altid været udtalt (Thurot II 171), men i et par ord på *-ou* er der ved suffiksforveksling tilføjet et *-r*, som i det formodede **filour*, nemlig i *velours*, tidligere *velous*, samt i *topinambou(r)*. Smlgn. *toujou* = *toujours*, i Don Juan II.

Endelig er der en vis vekslen tilstede mellem *-ou* og *-eur*, f. e. i *gabeleur* — (dial.) *gabelou* (v. s. deraf forøvrigt endnu, som skældsord, *gabeleu*, Klöpper, Franz. reallexikon). Mellem *-eux* og *-ou* i *preux-prou*.

Disse fluktuationer mellem former med og uden *-r* synes at kunne indgive den formodning, at *filou* ligeledes på et givet tidspunkt kan have haft en sideform med *-r*, navnlig i de lave lag, hvorfra ordet er udgået. Denne formodning styrkes derved, at det efter al sandsynlighed er blevet folkeligt tilknyttet til *fileur*, fem. *fileuse*, nu: spinder(ske), men i en nu lidt forældet bet. også = *fileur de cartes*, falskspiller, også i *fileur de laine* = *filou* (D. g.). Littré mener ligefrem, at *filou* er en afledning af *filer*, og Brachet anfører som dubletter: *filou* — *fileur*; det kan da ikke undre, at betydnings- og lydligheden i sin tid kan have haft den samme folkelige opfattelse til følge. Når man så opstiller de 3 som et ord betragtede former: *fileur*, *fileu(x)*[1], *filou*, er der iflg. det ovenfor anførte kun et ganske lille spring til **filour*.

Hvis denne slutning er rigtig, indses det, at tilknytning af **filour* til dansk *lure(r)* ligger snublende nær.

[1] *Fileux* eksisterer endnu, ganske vist i en helt anden, tekniskmaritim bet. og først optegnet 1752, men som «même mot que *fileur*, où l'*r* a cessé de se prononcer, et a été remplacée par un *x*, par suite d'une confusion avec le suffixe *eux*» (D. g.).

Ad Solonem.

Scr. I. E. Hammer.

Inter fragmenta Solonis quattuor illa, quae apud Bergkium numeris 38—41 signantur, hucusque fere a viris doctis negleguntur. Solus, quod sciam, Udalricus de Wilamowitz, ubi de carminibus Solonis agit (Aristoteles und Athen II p. 314), his iambis strepitum negotiaque macelli alicuius mercibus etiam longinquarum regionum abundantis describi dixit. Sed in ea interpretatione vel hoc magno opere offendit, quod neque Solon neque alii poetae antiquiores in rebus describendis iambo usi sunt; descriptionibus versus hexameter inserviebat, iambus pugnantis est poetae, qui alios adgreditur vel sua defendit, et huius generis sunt ceteri qui exstant iambi Solonis. Neque ipsa quae laudavimus fragmenta quidquam continent, quod necessario ad macellum mentem deducat, immo insunt, quae ab hac explicatione abhorreant. Quod ut demonstremus, iam videamus singula.

Primum igitur quattuor illa fragmenta ex eodem carmine desumpta esse et Lobeckius (ad Phrynichum p. 396) et Wilamowitzius (l. l.) statuunt, nec dubium esse potest, quamquam locis disiunctissimis inveniuntur.

Primum fragmentum (38) apud Athenaeum solum legitur (645 F) sub vocabulo *γοῦρος*, ubi dicitur: *γοῦρος, ὅτι πλακοῦντος εἶδος, ὁ Σόλων ἐν τοῖς ἰάμβοις φησί· πίνουσι καὶ* cet. Nihil praeter hoc fragmentum Solonis refert, quo *γοῦρος* placentae genus significare demonstret, et ad eam sententiam sine dubio ea re perductus est, quod apud Solonem sequuntur verba: *οὔτε πεμμάτων ἄπεστιν οὐδέν*, antecedunt *ἄρτοι* et *ἴτρια*; *ἴτρια* enim opus pistorium tenue e sesamo et melle confectum significare sciebat (646 D). Unde etiam *γοῦρος* placentae genus esse conclusit. Sed vix recte. *γοῦροι* enim, si loci séntentiam spectamus, lentibus immixti esse videntur, ferculo vilissimo et vulgari, ut ei suaviorem saporem darent; verum placentas lentibus immiscere parum consentaneum est. Sed Hesychius glossam habet Laconicam *γωροῦται· σαρκοῖ* (carne replet), unde efficitur, opinor, vocabulum Laconicum **γῶροι* h. e. *σάρκες*, quod Attice *γοῦροι* fuisse potest, sive *ω* in *γῶροι* ex -ο*ϝ*- facta est, sive per analogiam Laconicum *γῶροι* Attice in *γοῦροι* mutatum est. Caruncuias vero lentibus immiscere multo magis convenit quam placentas.

Fragmentum XXXIX a Polluce (X 103) laudatur propter rarum vocabulum *ἴγδιν*, quod praeter eum Hesychius, Photius, Sextus Empiricus (adv. grammat. 234) *θυείαν* explicant, h. e. mortarium; cum eo coniungitur *σίλφιον* et *ὄξος*, quorum illud saepe inter condimenta pretiosa et exquisitiora refertur, velut in scholiis ad Aristophanis Av. v. 534: *ἐστι πολυτίμητον· καὶ ἐν Πλούτῳ φησίν* (924)

οὐδ' ἂν εἰ δοίης γέ μοι
τὸν Πλοῦτον αὐτὸν καὶ τὸ Βάττου σίλφιον

et similiter in scholiis ad Equitum v 895; hoc magni ab Atheniensibus aestimatum esse testis est Athenaeus (67 C): *τοῦτο μόνον Ἀττικοὶ τῶν ἡδυσμάτων ἧδος καλοῦσι.*

Fragmentum XL Phrynichus præbet p. 396, *κόκκωνας* explicans *στροβίλια*, h. e. nuces pineas, quae saporem habent amygdalarum et in Europa australi eodem modo usurpantur.

Glossam *ῥοῦν*, fragm. XLI, Photius habet, qui hoc vocabulum *ἥδυσμα* quoddam significare et apud Solonem legi dicit, et ab Antiphane apud Pollucem VI 66 inter condimenta varia nominatur. Hodie quoque Rhus coriaria apud gentes orientis pro condimento est.

Condimentorum cupediorumque, quae in his fragmentis enumerantur, pleraque etiam alibi ut pretiosa et ab hominibus delicatis expetita commemorantur, velut ab Aristophane Vesparum v. 676 *οἶνον, τυρόν, μέλι, σήσαμα.* Avium v. 534: *τυρόν, ἔλαιον, σίλφιον, ὄξος* habet, Alexis comicus apud Athenaeum 170 A: *σήσαμα . . ῥοῦν . . σίλφιον,* Antiphanes apud eundem 68 A et Pollucem VI 66: *σήσαμα . . ῥοῦν . . ὄξος.*

Et prima verba fragmenti XXXVIII *πίνουσι καὶ τρώγουσι* ostendunt, non in mercatu rem agi, sed in tricliniis hominum opulentorum et palati fastidiosi. Etiam mortarium in fragmento XXXIX commemoratum culinarium potius opus significat quam mercatorium. — Itaque et metrum et res, quae commemorantur, eam sententiam probant, his fragmentis non macellum describi sed impetum fieri in homines divites luxuriososque. Neque hæc sententia a ratione ceterorum iamborum Solonis abhorret. Ex Aristotele et Plutarcho constat, neque divites neque pauperes institutis eius contentos fuisse eumque adversus utrosque se defendisse, imprimis vero adversus divites (Aristot. de rep. Athen. XII). Carminis ei simillimi, cuius initium adfert Aristoteles l. l. (*δήμῳ μὲν* cet.), aut fortasse eius ipsius partes fuisse videntur fragmenta illa, de quibus agimus, nec difficile est excogitare, quo modo adhibita fuerint. Potuit Solon sic fere in adversarios invehi: divites, qui actis meis contenti esse debeant, lamentantur, scilicet quod bonis se everterim et ad famem redegerim. Itane vero? Immo eorum mensae omnibus rebus ad epulandum exquisitissimis redundant, quas aut terra nostra aut regiones longinquae ferunt. Magna servorum turba in culina cibis pretiosis coquendis condiendisque, condimentis adventiciis parandis et in mortario tundendis operam dat.

Ante primum versum fragmenti XXXVIII sine dubio vina peregrina magni pretii nominata erant, quibus luxuriosi illi homines in cenis utebantur, ut vocabulum *πίνουσι* habeat, quo referatur.

Sicut dandum est, in ceteris iambis Solonis nulla esse vestigia ironiae tam acerbae et tot vèrbis expositae, ita eam a toto genere non prorsus alienam esse ostendunt fragmenta, quale est illud Aristotelis (l. l.)

τῶν οὕνεκ' ἀλκὴν πάντοθεν ποιούμενος
ὡς ἐν κυσὶν πολλῇσιν ἐστράφην λύκος

et duo quae sequuntur fragmenta.

Itaque addiscendum est, talibus quoque telis Solonem obtrectantes adversarios petisse.

Hanc interpretationem, ut mihi quidem videtur, verba fragmentorum non modo patiuntur sed cogunt, quam si sequimur, necesse non est statuere, Solonem iambis longe aliter usum esse, atque eius temporis consuetudo ferret.

Om forholdet mellem Aristophanes' „Ekklesiazusai" og Platons „Stat".

Af G. Rangel Nielsen.

Det går ynkeligt til i Athen. Folkets ledere er slette; selv om en og anden en enkelt dag bedrer sig, så er han igen slet de ti næste dage[1]. Således klager Praxagora hos Aristophanes, og for at tilveiebringe en bedring har hun sammensvoret sig med en flok andre kvinder om ved en overrumpling at bringe magten i staten i kvindernes hænder. Forklædte som mænd drager de om morgenen afsted til forsamlingen, så der ikke bliver plads til mændene, og ved det flertal de således har skaffet sig, sætter de da også deres forslag igennem. Meddelelsen herom får tilskuerne og Praxagoras mand Blepyros af en anden mand, der har været med i forsamlingen og omstændelig fortæller om de mange «skomagere», der først har pebet alle talerne ud og så på forslag af en af deres egne overdraget magten til kvinderne: Det var jo det eneste, man endnu ikke havde forsøgt. Da mændene er gået ind, kommer kvinderne selv tilbage efter at have valgt Praxagora til strateg og kaster forklædningen. Praxagora må dog overfor sin mand gøre rede for, hvor hun har været i hans tøi, og hører til gengæld om folkeforsamlingens mærkelige beslutning. Først synes hun slet ikke at forstå det, men da det går op for hende, hvad det dreier sig om, er hun straks på høide med situationen, udvikler programmet for det ny system og går hen på torvet for at sætte det igang — uden at meddelelsen om, at kvinderne har valgt hende til chef[2], kommer Blepyros mere overraskende end at han går med for at vække opsigt som «feltfruens mand»[3].

[1] Ar. Eccl. 173 ff. Bgk. [2] Ibd. v. 714 f. *ἐμὲ γὰρ ἀνάγκη ταῦτα δρᾶν ᾑρημένην ἄρχειν.* [3] V. 727 *τὸν τῆς στρατηγοῦ.* Også titlen kender han, skønt han slet ikke har hørt den.

Programmet er følgende: Der indføres eiendomsfællesskab med fuldstændig lige andel for alle i både jord og rørlig eiendom, så at fattigdommen falder bort [1]. Kvinderne skal være fælles for mændene og omvendt, og for også her at sikre ligheden bestemmes, at de gamle og grimme af begge køn skal betjenes først [2]. Således bliver alle én familie, alle ældre bliver fædre, alle yngre sønner [3]. Jorden skal slaver dyrke [4], og klæder sørger kvinderne for [5]. Der bliver ingen anledning til bedrageri, tyveri og røveri, så at der ingen processer bliver; vold straffes ved at give forbryderen mindre portioner ved de fælles måltider [6]. Hele byen skal nemlig være én husstand, ligesom folket skulde være én familie, og retslokalerne skal være spisestuer [7]. Endelig skal bordellerne afskaffes, for at borgerkvinderne selv kan nyde de unges bedste kræfter [8]. Her burde parabasen have været; men overgangen til de senere komedieformer er begyndt at indtræde: koret er stumt i resten af stykket, bortset fra nogle strofer lige i slutningen. Det er kedeligt nok, da en parabase efter al rimelighed havde givet os værdifulde oplysninger også om det spørgsmål, der her interesserer os, forholdet til Platon eller dog til filosofien [9]. Derimod ligner stykket en hel række af de foregående deri, at alle de følgende scener viser os stykkets ide gennemført og konsekvenserne af den. Der er en lovlydig mand, der vil afgive sine eiendele til den fælles kasse, og en anden, som gør godt nar af ham for det: det bliver nok forandret; når har Athenæerne gjort alvor af at bidrage til staten? Men maden vil han nok have sin del af alligevel. Der er en gammel kælling og en ung pige, der begge kigger efter mandfolk, og da der kommer en ungersvend, vil den gamle naturligvis gøre sin lovlige fortrinsret gældende til ligestor ærgrelse for begge de unge. Men der er høg over høg [10], der kommer en endnu skrækkeligere kælling, og hos Bergk er der endda en kælling nr. 3 [11], og hende må fyren følge med. Endelig sluttes der med et festoptog til fællesspisningen, hvor menuen er så raffineret, at én ret kan fylde seks vers.

For nu at kunne skønne over, med hvad ret man i dette

---

[1] V. 590 ff. [2] V. 614 ff. 693 ff. [3] V. 635 ff. [4] V. 651 f. [5] V. 653. [6] V. 655 ff. [7] V. 673 ff. [8] V. 718 ff. Den «mø», der optræder i V. Andersens oversættelse af stedet hos J. L. Heiberg, Kvindespørgsmålet i det gamle Athen, Kbh. 1891, s. 13, kan jeg ikke finde, og hun strider også mod foranstaltningerne v. 614 ff. [9] En vis erstatning giver v. 1154—62. [10] eller «høi over høi»; hvad hedder det egenlig? [11] som han dog ikke selv tror på, se hans praef. p. XXIII ad v. 1065.

stykke har set en persiflage af de kommunistiske ideer, Platon udvikler i sin «Stat», måske rettet mod selve skriftet, kunde det være fristende at give en tilsvarende oversigt over Platons lærdomme. Det vil imidlertid næppe være heldigt. De fremtræder ikke hos Platon som hos Praxagora som et samlet program, men eiendomsfællesskabet og syssitierne er indflettede i en udvikling af krigerstandens stilling og særlig dens opdragelse, mens kvindespørgsmålet bortset fra en flygtig antydning først udvikles, efter at Sokrates og hans fæller har nået deres første mål: at finde en definition på retfærdigheden, og i et parti af skriftet, der ofte anses for at være af langt senere oprindelse, og denne sondring vil være af betydning for vor undersøgelse. En oversigt, der blot fremhævede de enkeltheder, der svarer til Praxagoras program, vilde derfor give et ganske misvisende billede af Platons lære, og gøres den fyldigere, får vi for meget med, der ikke angår vort spørgsmål. Vi vil derfor bede dem, der ikke kender Platons «Stat», tro os på vort ord, at så godt som alle træk hos Aristophanes har deres tilsvarende hos Platon, og blot fremhæve den ganske påfaldende lighed, der er ved begge forfatternes omtale af, hvorledes det hele folk skal føle sig som én familie, hvor alle de ældre er fædre til de yngre, disse alle hinandens brødre, ved nævnelsen af processerne som en af de ulemper, der falder bort ved fællesskabet, og endelig fællesmåltiderne. Det er da ikke til at undres over, at man tidlig er falden på den tanke at opfatte Aristophanes' stykke som et angreb på Platons skrift og de deri fremsatte ideer[1], især da de fleste af de afvigelser, der er, ganske utvungent lader sig forklare af komediens tendens til overdrivelse og karikering og især af, at ideerne hos Aristophanes er tænkt anvendte på de faktisk foreliggende forhold i Athen. Hvor lidet afvigelserne betyder, ser man bedst ved at tage dem for sig enkeltvis, som f. eks. Stallbaum[2] har gjort for at fremhæve forskellen, altså som modargument mod at opfatte Aristophanes' stykke som en spot mod Platons «Stat». Han gør det op således: Platon tilsteder kvinders deltagelse i statsstyrelsen, Aristophanes giver dem hele magten; hos Pl. gælder eiendomsfællesskabet kun vogterne, hos Ar. alle borgere; Pl. lader krigerne spise sammen på statens bekostning, Ar. lader alle feire

[1] Tanken synes først fremsat og begrundet af Morgenstern i hans «Commentationes de Platonis Republica» Halis Saxonum 1794, p. 74 sqq.
[2] Prolegomena in Platonis Rempublicam p. LXXIII.

fælles gæstebud; hos Pl. får kun vogterne fælles hustruer under øvrighedens kontrol og altså uden udskeielser, hos Ar. tøilesløshed. Ser vi her bort fra de små unøiagtigheder (Platon ikke tillader men fordrer, at kvinderne deltager i det offentlige liv, og tøilesløsheden hos Aristophanes har i hvert fald i teorien en indskrænkning i bestemmelsen om de gamles fortrinsret), der ikke spiller nogen større rolle for besvarelsen af vort spørgsmål, ser vi, at forskellen overalt er en sådan, at den nærmest tyder på en bevidst karikering af de hos Platon givne træk, som det vist ikke var vanskeligt at finde sidestykker til i vore dages avispolemik og literære feider. Der er kun ét punkt af nogen betydning: Hvad Platon bestemmer for sine vogtere, er hos Aristophanes udvidet til det hele folk. Det hænger sammen med forskellen i de to forfatteres grundsyn, som vi siden kommer tilbage til.

Disse ligheder tyder da nærmest på, at Aristophanes virkelig i Ekklesiazusai har villet ramme Platons Stat. Men så såre vi fra værkernes eget indhold vender os mod mere ydre kriterier, støder vi på betydelige kronologiske vanskeligheder. Det er jo klart, at når Ekklesiazusai spotter «Staten», må denne være ældre end komedien, og det er mest dette forhold, der har holdt liv i drøftelsen af spørgsmålet som et led i det store Platospørgsmål om dialogernes indbyrdes forhold og dermed Platons filosofiske udvikling. Nu savner vi netop ved Ekklesiazusai de sædvanlige didaskaliske oplysninger, men af et citat af Philochoros i scholiet til v. 193 vides, at det er opført, mens Demostratos var arkont d. v. s. ol. 96,4 eller 97,3, år 392 eller 389, snarest det sidste[1]. «Statens» tid er vanskeligere at bestemme, da Platon jo ikke saa godt kan hentyde direkte til sin samtid i en dialog, der tænkes at foregå tidligere. Samtalen i Staten «spiller» nemlig på den ganske bestemte dag, da man første gang i Peiraieus feirede festen for den thrakiske gudinde Bendis. Denne festdag var den 19. eller 20. i måneden thargelion (mai-juni), men stiftelsesåret kendes ikke; det må være før 403, da Bendistemplet nævnes ved kampen mod tyrannerne; almindelig antages 409[2]. Fra den

---

[1] efter Götz, Acta soc. Lips. II 355 ff., citeret hos Christ, Griech. Litteraturgesch.[2] p. 258 not. 2. Andre beregninger, der alle falder mellem 392 og 389, anføres hos W. S. Teuffel, Die Wolken des Aristoph., zweite aufl. von O. Kaehler, Lpz. 1887, p. 17. [2] Rapp, Bendis, i Roscher, Ausführliches lexikon der griech. u. röm. mythologie, I sp. 780. Christ l. l. 385 not. 5. Til (privat) Bendiskultus findes allerede hentydninger i Kratinos' *Θρᾷτται*, der sættes til år 444. Kock fr. com. att. I p. 34.

nærmeste tid derefter kan «Staten» ikke være, da Platon så skulde have skrevet den i 20 års alderen og i Sokrates' levende live tillagt ham meninger, der afgjort er Platons egne. Hvad vort spørgsmål angår, vilde i så fald al sammenhæng mellem Ekklesiazusai og Platon være udelukket, det skulde da være, at Aristophanes blot havde lånt Platons tanker uden polemiske hensyn, hvad måske den ganske forfeilede opfattelse af dem kunde tyde på. Men skal Aristophanes angribe Platon, må vi ned i nærheden af 390. Af ganske sikre holdepunkter, sådanne der tyder på et bestemt år, er der yderst få. I første bog findes den ytring, at anskuelsen om at det retfærdige består i at hjælpe sine venner og skade sine fjender må skyldes en rig og efter sin egen mening mægtig mand som Periander, Perdikkas, Xerxes eller Thebaneren Ismenias [1]. De tre første er vel kendte og forlængst afdøde mænd; Ismenias var en partifører i Theben, der blev bekendt ogsaa i det øvrige Hellas, da Perserkongen bestak ham 395 for at vinde Theben til forbundsfælle mod Sparta [2]. Da Spartanerne 382 besatte Thebens borg, blev han til tak for sidst henrettet [3]. Det sidste årstal hjælper os ikke til noget; men stedet må være skrevet efter år 395 [4] — og rimeligvis en rum tid efter, da anakronismen dog vel ellers bliver lovlig kras. Og andre steder fører os endnu længere ned. I IX bog skal det vises, at tyranner, der er indbegrebet af uretfærdighed, også er ulykkeligere end de fleste andre mennesker. Det var her bedst, siger Sokrates [5], om vi kunde finde en mand, der ikke blot teoretisk kunde dømme om sligt men også havde levet sammen med en tyran ganske privat, set ham uden det teatralske udstyr, der stikker mængden i øinene, og set hans opførsel overfor sine nærmeste og hans holdning overfor de farer, der truer ham i staten. Disse erfaringer havde Sokrates og hans tilhørere ikke; de må nøies med at lade, som de havde dem. Men Platon selv var sådan en mand. I året 388—87 besøgte han den ældre Dionysios i Syrakus, og den reise havde han ingen glæde af. Han var for frimodig [6], og Dionysios lod ham udlevere til den spartanske gesant, der skal have ladet ham sælge som slave. At Dionysios

---

[1] Plat. Resp. I 336 A. [2] Xen. Hell. III 5, 1; sml. Plat. Men. 90 A. [3] Xen. Hell. V 2, 36. [4] J. Hirmer, Entstehung u. komposition der plat. Politeia. Jabrbb. f. class. philol. suppl. XXIII (1897) p. 660—61. [5] Resp. IX 577 AB. [6] Tyrannens frygt for frimodighed, der får ham til at fjærne netop sine dygtigste venner, fremhæves VIII 567 B. Her taler Plat. selvfølgelig også af erfaring; men stedet er ikke så håndgribeligt, som det i IX.

har været model for den skildring af tyrannen, der gives, er i sig selv rimeligt nok, og de her refererede ord af Sokrates siger det jo til overflod så tydelig som dialogformen tillader [1]. Dermed føres vi ned efter 387, altså efter det år, Ekklesiazusai fremkom, hvad der for os er nok, så at vi ikke behøver at drøfte stedets forhold til Platons senere Syrakus-reiser eller spørgsmålet om, når hele skriftet forelå afsluttet.

Hermed kunde det synes, vi var færdige, da man selvfølgelig ikke år 389 kan skrive komedier mod et værk, der først fremkommer efter 387. Men vi slipper alligevel ikke så let. Platons virksomhed bestod jo ikke blot i at skrive bøger; han virkede også som lærer i Athen. Ganske vist åbnedes skolen i Akademiet først efter den første reise til Sicilien; men netop sine statsteorier synes Platon at have fremsat før den tid, og om end vor kilde her er af noget tvivlsom art, er der vist ingen grund til at drage sagen selv i tvivl. I det 7de brev [2] giver Platon (eller den der udgiver sig for Platon) den myrdede Dions venner og tilhængere en fremstilling af sin politiske udvikling og sin stilling til demokratiet og de 30 tyranner hjemme i Athen og de to Dionysier i Syrakus, og vi hører her, at allerede før Platons første reise til Syrakus, havde forholdene i Athen åbnet hans øine for, at kun hvis filosoferne fik magten i staten eller magthaverne satte sig ind i filosofien, var der mulighed for et lykkeligt statsliv. Og det ikke blot tænkte han, men han så sig også nødsaget til at udtale det [3]. Men denne tanke, der er indholdet af «Statens» VI—VII bog, hænger for Platon så nøie sammen med de kommunistiske ideer, der kun kan tænkes virkeliggjorte, når denne gennemføres, at det ligger nær at antage, at han da også har fremsat disse meninger. Nødvendigt er dèt ikke. Kommunismen kan godt være resultat af videre og senere spekulationer over forholdene i en stat, der ledede af filosofer. Men det er

---

[1] Hirmer l. l. p. 667. [2] Ægtheden af de under Platons navn og sammen med dialogerne overleverede breve er som bekendt meget omstridt; enkelte forskere forsvarer enkelte breve. Hvad særlig angår det syvende, synes det ikke urimeligt, at det hovedsagelig i apologetisk hensigt er sat sammen af optegnelser af Platon selv og altså på en måde er ægte. Sproget ligner «Lovenes» meget. Se C. Ritter Platos Gesetze. Kommentar z. griech. Text. Lpz. 1896. Anhang p. 367—376. I hvert fald anvendes det som historisk kilde selv af mænd der som f. eks. Zeller og Christ anser det for uægte. [3] Ep. VII 326 AB. λέγειν τε ἠναγκάσθην κτλ.

og bliver påfaldende, at vi netop føres hen til tiden mellem 403 (de 30 tyranner) og 388 (første reise til Sicilien)[1], og at vi vel snarest må ned efter Sokrates' død og Platons reiser derefter. Der forudsættes jo også nogen tids iagttagelse af demokratiet og dets færd, og ved alt dette kommer vi lige hen ved den tid, da «Ekklesiazusai» fremkom[2]. Sin regelmæssige undervisning havde Platon på den tid endnu ikke begyndt, så at vi ikke kan tænke på formelige foredrag. Det må dreie sig om ganske private ytringer, der har vakt sensation, er blevet overdrevne og forvanskede af rygtet og derefter bragt på scenen af Aristophanes.

Hvor tiltalende denne opfattelse at forholdet end er, kan det jo ikke nægtes, at den har sine svage sider, da den for det første bygger på en kilde, der kan omtvistes, og for det andet udvider hvad der siges om filosofherredømmet til ogsaa at gælde læren om kvinde- og eiendomsfællesskab. Det er da intet under, at man også har søgt andre udveie. I vor behandling ovenfor af Aristophanes' forhold til Platons skrift om staten, gik vi stiltiende ud fra, at «Staten» var en helhed, skrevet og udgivet uno tenore i den form, hvori den nu foreligger. Men dette er som bekendt meget omtvistet, og siden K. Fr. Hermann[3] første gang hævdede, at V—VII bog var yngre end II—IV og VIII—IX, X bog endnu yngre, og I bog oprindelig tænkt som en ganske selvstændig dialog, har verden set de mest forskellige til dels ret besynderlige forsøg på at påvise, i hvad orden de forskellige partier er opståede[4]. Fælles for flere af disse er, at V bog antages at være yngre end IV, dvs. ikke blot skrevet efter IV men også udgivet betydelig senere, og man forklarer da forholdet til Aristophanes således: Først har Platon i et kortere skrift, der enten var det samme, vi nu har som «Statens» II—IV bog, eller et ældre udkast dertil, skildret sin idealstat, og da så Aristophanes bragte eiendoms- og kvindefællesskabet på scenen, føiede Platon den nuværende V bog til, hvor ideerne udvikledes nøiere og deres mulighed hævdedes under forudsætning af, at filosoferne overtog statens styrelse. Sokrates' betænkeligheder ved at komme ind på

---

[1] Überweg, Untersuchungen üb. d. Echtheit u. Zeitfolge Platonischer Schriften u. üb. d. Hauptmomente aus Plato's Leben. Wien 1861. p. 212 ff. [2] Gomperz, Griech. Denker, II s. 77 forudsætter, at disse ytringer var bekendte allerede ved Sokrates' proces. Kan det begrundes? [3] Geschichte u. System d. plat. Philosophie I (Heidelberg 1839) p. 537 ff. [4] De opregnes hos Hirmer l. l. p. 592 ff.

kvindespørgsmålet og særlig hans frygt for at blive til spot for vittige hoveder opfattes da som hentydninger til Aristophanes' stykke [1]. Her møder vi straks den vanskelighed, at det antagne ældre skrift om staten er en blot og bar konstruktion; men er begrundelsen god, er det selvfølgelig ikke nogen tilstrækkelig indvending, og det kan ikke nægtes, at man let forstår at en sådan opfattelse har kunnet komme frem. Sikkert er det, at bøgerne V—VII godt kunde tænkes borte, uden at skriftet derfor vilde gøre noget fragmentarisk indtryk, og var det tilfældet, så havde vi det ønskede ophold mellem IV og V bog, mens forholdet til de senere bøger ikke interesserer os her. Og endnu sikrere er det, at I bog kunde stå helt på egne ben, og de nyeste stilundersøgelser har gjort det rimeligt, at den virkelig er skrevet betydelig tidligere end det følgende [2]. Ovenfor har vi imidlertid set, at I bog var yngre end 395, så at vi får altfor knap tid til fremkomsten af det tænkte statsskrift foran Aristophanes' stykke, hvis det skal have den samme stilform som bøgerne II—IV nu har. Man måtte da antage en indgribende omarbeidelse, og da en sådan ikke kan påvises ud fra teksten selv, måtte man søge et vidnesbyrd udefra, og det eneste, der kan findes, er af temmelig ringe gehalt. Samtalen i «Staten» fremtræder som bekendt ikke i direkte form; men ligesom i «Protagoras» refererer Sokrates den samtale, der danner dialogens indhold. Men medens der i «Protagoras» findes en ganske kort indledningsdialog, hvor forfatteren præsenterer os den forøvrigt ganske anonyme «ven», for hvem Sokrates aflægger sit referat, siges der i «Staten» ikke et ord om, hvem Sokrates taler til, og Platon har vel slet ikke tænkt sig nogen bestemt tilhører udover læseren. Men senere fik han den tanke, at knytte «Staten» sammen med 3 andre dialoger «Timæus», «Critias» og «Hermokrates», hvoraf kun den første blev færdig, den tredie aldrig påbegyndt; og i begyndelsen af «Timæus» ser vi da de tre, efter hvem dialogerne har navn, som dem Sokrates har fortalt samtalen i «staten». De mødes

---

[1] Således f. eks. J. L. Heiberg, Kvindespørgsmålet i det gamle Athen, Kbh. 1891, og Usener, se Hirmer l. l. p. 597 not. 1. Usener har ikke selv offenliggjort sin opfattelse. Desværre har jeg ikke haft adgang til andre begrundende fremstillinger end P. Stein, De Aristophanis Ecclesiazusarum argumento e quarto Reipublicae Platonis libro sumpto. Halis Saxonum 1880. Diss., der er et ganske utilbørlig overfladisk arbeide.
[2] Lutosławski, Origin and growth of Plato's logic. London 1897. s. 185—6. 189 og oversigtsskemaerne s. 171 ff. og især s. 319 ff.

nu efter aftale for at fortsætte diskussionen, og som indledning giver Sokrates et ganske kort resumé af statsteorierne[1]: den komplette sondring efter naturanlæg mellem en underklasse, der driver agerbrug, håndværk og handel, og overklassen «vogterne», dennes opdragelse, dens eiendoms- og kvindefællesskab med kvindernes fordeling efter øvrighedens bud men tilsyneladende efter lodtrækning og endelig henvisning til underklassen af sådanne «vogter»-børn, der viser sig ikke at have «vogter»-anlæg. Men «Statens» indhold er jo ikke engang i hovedpunkterne udtømt dermed: der findes intet om filosof-regeringen og intet om undersøgelsen om retfærdigheden, og det der anføres findes altsammen i værkets første halvdel. Hvad ligger så nærmere end at antage, at det skrift, der hentydes til, ikke er «Staten» som vi nu har den, men et ældre, kortere skrift, som så også Aristophanes har haft under behandling? Dette ældre skrift kan ikke antages at have været de nuværende bøger II—IV (i en ældre stilform, se ovenfor), hvis man vil beholde hypotesen om Aristophanes, da denne i så fald ikke får andet at knytte kvindehistorierne i sit stykke til end den ganske korte og ret løst henkastede ytring IV 423 E[2]. At Platon selv nogen sinde skulde have tænkt sig at nøies med denne antydning, er heller ikke rimeligt. Vi må derfor have det meste af V bog med[3]; men at antage dette er ikke let. Er der noget, der er lagt senere ind i «Staten», er det hele stykket V—VII uden nogen afkortelse, og vi ser da også, at man[4] for at hævde hele denne opfattelse nødes til at antage den ene bearbeidelse efter den anden og henlægge indledningen og hele rammen i «Timæus» til en langt tidligere tid end den egenlige dialog. Men netop «Timæus'» sene affattelse berøver indledningen det meste af dens beviskraft, da det dog ikke er synderlig troligt, at Platon så sent som i «Timæus», der jo afgjort er yngre end hele «Staten», skulde bruge en indledning, der henviste til et skrift, han så at sige havde taget tilbage. Det afgørende skulde jo være udeladelsen af filosofherredømmet og så den ganske mekaniske måde, hvorpå Timæusindledningen er knyttet til Timæus' udvikling om verdensbygningen osv. Heraf har det første punkt ikke videre vægt; filosoferne er udeladt, fordi Platon ikke mente at have brug for dem her, ikke fordi han havde opgivet den tanke igen; det

---

[1] *χθές που τῶν ὑπ' ἐμοῦ ῥηθέντων λόγων περὶ πολιτείας ἦν τὸ κεφάλαιον* Tim. 19 BC. [2] se nedenfor s. 70 not. 3. [3] indtil 460 C. [4] Erw. Rohde, Psyche 557, 1.

må fastholdes, selv om man antager, at han har benyttet et udkast eller færdigt stykke fra sine tidligere år, da tanken holder sig hos ham til det sidste [1]. Og falder Timæus-indledningen og selve dialogen end fra hinanden, hænger indledningen så meget desto bedre sammen med «Kritias». Men denne dialog hører afgjort til de allersidste, og kun hvis vi kunde lægge indledningen hen til «Statens» tid, kan der drages slutninger af den. Det underlige er kun sammenkoblingen af de tre (resp. fire) ganske usammenhørende dialoger; og den forklares dog ikke.

Sammenfatter vi nu de resultater, vi hidtil har fundet, ser vi altså, at det fuldstændige skrift om staten kan Aristophanes ikke have sigtet til, men at det er muligt og ret rimeligt, at Platon mundtlig havde fremsat sine teorier, og endelig så vi en svag mulighed for, at Aristophanes kan have kendt de første fire bøger og derfra hentet eiendomsfællesskabet men næppe kvindefællesskabet. Det bliver altså disse to muligheder, vi må holde os for øie, hvis vi vil opretholde tanken om en sammenhæng mellem de to skrifter, og en nærmere betragtning af komedien vil vise os, at vi gør bedst i at lægge vægten på den første, den at Platon mundtlig havde gjort sine tanker bekendte. Vi har allerede én gang [2] berørt den store forskel, der trods al lighed i enkeltheder er mellem disse, og vi må fastholde, at den indeholder en så kolossal misforståelse for ikke at sige forvanskning af Platons tanker, at det bliver utroligt, at Aristophanes har haft noget skriftligt for sig af Platon — med mindre han har gået ud fra, at det store publikum slet ikke forstod adressen men blot vilde le af stykkets kåde komik, hvilket vi siden skal se slet ikke er umuligt. Det må ikke overses, at Aristophanes lader disse tanker gennemføres som en følge af de elendige politiske og sociale forhold i byen og på kvindernes initiativ, og han gennemfører dem kun på det sociale og moralske område. Politisk set siges det, at kvinderne skal herske; men det ser virkelig ud til, at der faktisk etableres et tyranni, idet Praxagora bliver strateg med så megen magt, at det er hende, der sætter det hele fællesskab i scene. Dette er dog usikkert, da man ikke må kræve for megen logik af en komedie, og uvæsenligt [3]. Det af-

---

[1] Legg. XII 967 D—968 A med Ritters bemærkninger anf. skr. s. 360 f. [2] ovenfor p. 51—52. [3] Det beror nærmest på, at Chremes, der har været med i folkeforsamlingen, ikke ved noget om Praxagoras valg eller ideer, mens kvindekoret, da det kommer tilbage med Praxagora, omtaler valget gentagne gange (v. 491. 500, Praxagora selv 517). Der er her en uklar-

gørende er, at kommunismen her indføres i hele folket, så at der ikke bliver anden standsforskel end den for den ældre oldtids opfattelse naturlige mellem slave og fri. Det billede, Platon viser os, er i virkeligheden et ganske andet. Han har blandt de fri borgere hele tre stænder, der næsten er kaster, og alt hvad der siges i kommunistisk retning gælder kun de øverste, ligesom der kun tales om deres opdragelse osv., og det må ikke overses, at forudsætningen for, at den skildrede ordning kan gennemføres, i det mindste i det færdige skrift er filosofherredømmet. Underklassen har i virkeligheden slet ikke interesseret ham[1]. Om dens ægteskabelige forhold gives ikke en gang antydninger, udover at motiveringen af «vogternes» fællesskab på dette område viser, at det er noget for dem eiendommeligt, og eiendomsfællesskabet siges afgjort ikke at gælde underklassen, da de «vogtere», hos hvem der findes opsamlet rigdom, derved ophører at være «vogtere» og bliver landmænd og handelsmænd i stedet[2]. Hertil kommer, at Platon lægger stor vægt på, at de midler, samfundet skal yde «vogterne», kun skal være nødtørftige, så at «vogterne» ved fælleseiet værnes ikke blot mod fattigdom men nok så meget mod rigdom og overflod, hvis demoraliserende følger er langt fordærveligere for samfundet hos dem end hos håndværkere og handelsfolk — altså noget ganske andet end Aristophanes' offenlige gæstebud, hvor kvinderne bespiser høie og lave i flæng, og hvor bordets glæder spiller en stor rolle. Dette sidste punkt er dog ikke afgørende. Aristophanes kendte sine Athenæere, og vidste at for en mand af folket vilde tanken om fælles måltider på statens regning forme sig til en forestilling om vellevnet, og helt udelukket er det heller ikke, at også den anden dybere afvigelse fra Platon lader sig forklare på samme måde. Der fandtes jo ingen «vogtere» i Athen; hvad der var af adel havde ingen politisk betydning. Blev der altså tale om noget, der kunde se

---

hed: Praxagoras valg forudsætter, at hun og hendes vælgere har givet sig til kende som kvinder, hvad de ikke kunde uden at røbe overrumplingen, og de vender da også tilbage i forklædning. Aristophanes har altså ikke brudt sig om nogen logisk sammenhæng, så at det vel egenlig er ørkesøst at spekulere over den nærmere begrænsning af Praxagoras magt osv.

[1] *τῶν μὲν ἄλλων ἐλάττων λόγος κτλ.* IV 421 A. [2] III 417 A: *μόνοις αὐτοῖς (τοῖς φύλαξι) τῶν ἐν τῇ πόλει μεταχειρίζεσθαι καὶ ἅπτεσθαι χρυσοῦ καὶ ἀργύρου οὐ θέμις κτλ.* og *ὁπότε δ' αὐτοὶ γῆν τε ἰδίαν καὶ οἰκίας καὶ νομίσματα κτήσονται, οἰκονόμοι μὲν καὶ γεωργοὶ ἀντὶ φυλάκων ἔσονται κτλ.* — Sml. Aristoteles' kritik i Pol. II 5, 1264 a 11 ff.

ud som et privilegium, skulde Athenæerne nok bede om at være med alle sammen. Men det bliver jo rigtignok hos Aristophanes til et billede, der ligner Platons stat omtrent ligeså meget, som Sokrates i «Skyerne» ligner den historiske Sokrates. Derimod kunde Platons ideer, når han mundtlig fremførte dem, let tænkes at vække opsigt og brede sig løsrevne af deres sammenhæng, og under sådanne forhold afgav de en ganske fortrinlig skive for en parodiering som i Ekklesiazusai.

Ved at opfatte sagen således slipper vi også lettere udenom en indvending, der fra gammel tid af har været rettet mod den tanke, at Aristophanes vil Platons ideer til livs. Aristophanes pleier jo ikke at være bange for at nævne sine ofre ved navn, og det hverken når hele stykket gælder enkeltmand, eller hvor det kun dreier sig om scener eller spredte sidehug. Men her findes ikke den ringeste antydning af adressen, altså — slutter man — er der ingen eller det er i det mindste ikke Platon [1]. Kan man nu antage, at Platons kommunistiske ideer på den tid kun har været bekendte ved rygtet, løsrevne af al sammenhæng og behørig misforståede, bliver der jo den mulighed, at Aristophanes selv ikke har vidst, hvor de stammede fra, og altså er lovlig undskyldt, når han ikke nævner Platons navn. Men der er dog heller ingen større vanskelighed ved at møde den nævnte indvending, selv om man vil, at Aristophanes skal have været på det rene med, hvem de angrebne ideer skyldtes. Således som han havde anlagt sit stykke, måtte han ret nødvendig gøre Praxagora til deres talsmand og vel også til deres ophavsmand, så at der ikke blev plads til Platon, og at Praxagoras program betegnes som ganske nyt og uhørt [2], siger jo ikke andet end netop det, at hun i stykket skal gå for deres ophav, ikke at tankerne virkelig var ukendte [3]. De ældre, Bergk og Meineke [4], hjalp sig på en hel anden måde. For dem var Platon nævnt i v. 647 under navnet Aristyllos. Beviset herfor beroede i første række på nogle steder hos senere oldtids-filologer, Eustathius og Herodian,

---

[1] Det første hos Kock, Ausgew. kom. d. Ar. IV bd. Die Vögel. 3. aufl. 1894. Einl. p. 47, det andet allerede Stallbaum l. l. p. LXXII og derefter oftere, især Zeller, Philosophie der Griechen. II 1[4] s. 451 ff. [2] *μήτε δεδραμένα μήτ' εἰρημένα πω πρότερον* v. 579. At disse ord skulde betegne det følgende som scenisk nyhed (Hirmer l. l. p. 659 not. 2), tror jeg ikke. [3] Sml. Ueberweg anf. skr. s. 216. [4] Bergk, Commentationum de reliquiis comoediae Atticae antiquae libri II. Lps. 1838. p. 81—82. Meineke, Historia critica comicorum graecorum. Berol. 1839. I p. 287 sqq.

hvor vi hører, at navnet Aristyllos hos Aristophanes er et *ὑποκοριστικόν* for Aristokles, og dette kan være rigtigt nok, selv om navnet Aristyllos også kan påvises som selvstændigt navn[1]. At Aristokles var Platon, bevistes ved den kendte beretning[2], at Platon oprindelig havde hedt således og havde fået navnet Platon af sin gymnastiklærer. Men denne forandring må — rigtigheden forudsat — have fundet sted så tidlig, at Platon sikkert aldrig har været almenkendt under navnet Aristokles, og vi kan til støtte herfor beråbe os på, at han nævner sig selv med navnet Platon i de dialoger, der foregår ved Sokrates' død år 399[3], altså en halv snes år før opførelsen af Aristophanes' Ekklesiazusai. Og hvad siger så Aristophanes om denne Aristyllos eller Aristokles? At han lugter i den grad ud af munden, at hvis han går hen og kysser Blepyros og kalder ham fader, kommer Blepyros selv til at lugte, hvilket skal komme af liderlighed[4], dvs. Aristophanes spotter ifølge Meineke Platons elskovshandler, som vi kender fra hans egne erotiske epigrammer[5]. At gøre kærlighed, og navnlig «græsk» kærlighed, til liderlighed er virkelig også en let sag for en attisk komiker — man tænke på Sapfo — om det end måske kan være vanskeligere end ellers her, hvor den skal gøres til en ganske speciel form for perversitet. Men Aristyllos er øiensynlig en ung mand, der for alderens skyld godt kunde være søn af Blepyros, og Blepyros fremtræder ikke som særlig gammel. Platon derimod er på denne tid mellem 35 og 40 år gammel. Det afgørende er imidlertid noget helt andet: Der er ganske øiensynlig ikke for Aristophanes nogen som helst forbindelse mellem Aristyllos og Praxagoras ideer; han står dem lige så fjernt som de andre udhalere Epikuros og Leukolophas, der nævnes på samme sted, så at vi uden betænkning kan slå fast, at hvis Aristophanes mener Platon, når han siger Aristyllos, har han ikke Platon for øie i den større sammenhæng men må have fået tankerne andet steds fra, hvad enten det så er et almindeligt samtaleæmne han har snappet i farten, eller han har haft ganske andre literære kilder, en mulighed vi siden skal komme tilbage til. — Der er imidler-

[1] i indskrifter anførte hos Hirmer s. 659. [2] Diog. Laert. III 4 med påberåbelse af *Ἀλέξανδρος ἐν διαδοχαῖς*. [3] Apol. 34 A. 38 B. Phaid. 59 B.; i Phaid. er det i den indledende samtale, der spiller nogen tid efter Sokrates' død. Det dreier sig dog ikke om så lang tid, at det kan påvirke ræsonnementet i teksten. [4] Han var en *αἰσχροποιός*, siger scholiasten; forstås her som fellator. Nærmere i Berglers note, der citeres hos Blaydes. [5] Diog. Laert. III 29 ff.

tid også et andet sted, hvor man[1] har søgt en hentydning til Platon, og hvor muligheden altid er større end ved Aristyllos. Da Praxagora efter sin hjemkomst af sin mand har hørt om den ny beslutning, og i korthed antydet de gavnlige følger, den vil få[2], synger koret som indledning til den nærmere redegørelse en sang, hvori hendes plan betegnes ved ordene *φιλόσοφος φροντίς*[3], en «filosofisk ide», der — som der fortsættes — indeholder kløgt nok til at værne om de kvinder, der udgør hendes parti. Det er her ordet *φιλόσοφος* man har hængt sig i, og det kan ikke nægtes, at det hos en tilhører kan vække forventningen om et angreb på en filosof, en forventning, der så må bekræftes eller skuffes efter mandens kendskab til tidens filosofiske rørelser. Men ordet behøver ikke at have denne specielle betydning; det kan betyde «indsigtsfuld» i al almindelighed, så at det ikke viser os noget om Aristophanes' eget syn på æmnet, og for den tilhører, der kendte Platon og hans tanker, var det ganske overflødigt at indsætte en antydning af den art, for andre siger den intet om Platon og er altså unyttig.

Det bliver således sandsynligst, at Aristophanes ikke på nogen måde har hentydet direkte til Platon selv, men har gået ud fra, at de krese i publikum, der sad inde med kendskab til filosofien, nok selv skulde finde adressen, og når de øvrige blot morede sig over de gale løier, var jo alting godt. Fremgangsmåden er altså en anden end den, han i sine unge dage anvendte i «Skyerne». Den gang kørte han frem med hele filosofien og sofistiken, førte Sokrates, der uden hensyn til sin ganske særegne stilling var bleven Aristophanes' repræsentant for det altsammen, personlig frem på scenen og — gjorde fiasko. Hvad egenlig grunden var til dette uheld, har vi ikke let ved at forklare nu til dags, hvis forklaringen skal sige noget virkelig reelt. Den ydre grund har jo været, at de konkurrerende komedier var bedre eller i det mindste ramte smagen bedre, og herom kan vi ingen levende forestilling danne os, da de pågældende stykker er tabte, og «Skyerne» tilmed kun foreligger i en ufuldendt omarbeidelse. Men har vi ikke de seirende komedier selv, har vi i det mindste deres navne[4], til dels deres eftermæle og en hel del fragmenter, og det er nok til at vide, at nr. 1, Kratinos' «Dunken», fuldt ud har fortjent sin seir; det var overhovedet en af de allermest

---

[1] Morgenstern l. l. p. 76 not. 23. [2] V. 557 ff. [3] V. 571. [4] Arg. V. Ar. Nub.

berømte attiske komedier. Nr. 2 var Ameipsias' «Konnos», der havde navn efter Sokrates' lærer i musik og, hvad der her interesserer os, ligesom «Skyerne» beskæftigede sig med filosofien. Koret bestod af «tænkere»[1], og nogle af dem nævntes ved navn, blandt dem vistnok Sokrates, «den bedste blandt få og det største vrøvl af alle», der praler med sin hårdførhed, fordi han ikke kan skaffe sig nogen kappe, men dog ikke nedlader sig til at snylte[2]. To komedier mod filosofien på én gang! Det viser, at filosofien den gang har været aktuel, og vi finder da også indenfor ganske få år en hel lille buket af komedier, der mer eller mindre direkte går løs på filosoferne. Udenfor denne kres står vistnok som det ældste eksempel Kratinos' «De altseende», eller hvordan man nu skal gengive navnet *Πανόπται*, om hvis tid vi blot ved, at det var ældre end «Skyerne»[3]. Det var «ateisten» Hippon fra Rhegion og hans disciple, der her måtte holde for, og vi ved, at han ligesom Sokrates i «Skyerne» måtte høre ilde for den lære, at himlen er som et låg over jorden[4]. Aristophanes selv havde (427 f. Chr.) i sit ældste stykke «Solderupperne»[5] haft fat på den nymodens opdragelse, der udgik fra sofisterne; men han synes der at have lagt mest vægt på deres retorik og dennes anvendelse for retten — noget som jo også Strepsiades i «Skyerne» mener Sokrates giver undervisning i. Året før «Skyerne» (424) gik Eupolis' «Geder», hvori der i det mindste fandtes skoser til en sofist, måske Prodikos[6], og som Kock[7] mener i det hele havde et lignende æmne som «Skyerne». Efter dette har vi altså «Skyerne» og «Konnos» samtidig år 423, og 2 år senere, 421, kommer Eupolis' «Snyltegæster», rettet mod Kallias, den mand «der har givet flere penge ud til sofister end alle andre tilsammen»[8], og med ret biske angreb også på sofisterne, hvis man kan gå ud fra, at Eupolis' angreb på Sokrates, der trods deres ringere omfang var langt ondskabsfuldere end Aristophanes' i «Skyerne», fandtes heri[9]; det er

---

[1] *φροντισταί* Ath. V 218 C. [2] Ameips. fr. 9 K. ap. Diog. Laert. II 27. [3] Schol. Ar. Nub. 96. — Kock, Com. att. fr. I p. 186 formoder, at Kallinos' *Τυραννίς* skildrede et *γυναικοκρατία* som det i Ekkles.; det er ganske hen i veiret. [4] Efter det anførte schol., der kalder det *κοινὸν τῶν φιλοσόφων ἁπάντων ἔγκλημα*. Sml. Gomperz, Griech. Denker I p. 303. [5] J. L. Heibergs gengivelse (Den gamle att. Komødies Frisprog. s. 27) af *Δαιταλῆς*. [6] Bergk, Commentat. p. 335. [7] Com att. fr. I p. 258. [8] Plat. Ap. 20 A. Det kronologiske forhold mellem disse komedier fremgår af Ath. V 218 B og Arg. V. Nub. [9] Schol. Ar. Nub. 96 *Εὔπολις, εἰ καὶ δι'*

vist ikke urimeligt, siden hans begeistrede ven Chairephon figurerede blandt «snylterne» [1]. Også Protagoras spillede en rolle, efter Bergk endda en hovedrolle [2]. Det giver foruden Kratinos' stykke 4 komedier med filosofangreb i løbet af 3 år, eller, hvis «Solderupperne» også har haft fat på den filosofiske side af sofistiken, 5 komedier i 4 år, så at vi ser, at der her har været en periode, hvor man kunde gøre regning på at slå an med sådan satire. I den følgende tid bliver komedier af denne art yderst sjældne. Det eneste sikre eksempel synes at være Platons «Sofister», der forudsætter revolutionen 411 og menes at have lignet Eupolis' «Snyltere» [3]. Endelig forekom der i Aristophanes' «Stegevenderne» (*Ταγηνισταί*, år 406/5) en ung mand, der var bleven ødelagt af læsning eller af at høre på Prodikos eller andre vrøvlehoveder [4]; men det er vist snarere at sammenstille med de sidehug til Prodikos og Sokrates, der findes omkring i Aristophanes' bevarede stykker, også hvor tendensen ellers går i ganske anden retning [5]. Publikums interesse har altså meget snart tabt sig, og det er et spørgsmål, om den selv på «Skyernes» tid har været synderlig stor. Det af de andre filosofstykker, vi kender bedst, er «Snylterne», der beseirede Aristophanes' «Freden». Det går ikke som «Skyerne» løs på selve filosofien, men gør et af dens «ofre», Kallias, til hovedperson, og det, der især fremhæves, er den måde hvorpå han øder den uhyre formue, han lige har arvet. At sofisterne her tog deres del, ved vi også fra Platon [6], og vi ser som alt anført Chairephon og måske Sokrates blandt «snylterne». Men korets karakter falder dog langt mere sammen med den figur, der senere bliver en stående type i den «ny» komedie, snyltegæsten, *ὁ παράσιτος*. Det viser det ret store fr.

ὀλίγων ἐμνήσθη Σωκράτους, μᾶλλον ἢ Ἀριστοφάνης ἐν ὅλαις ταῖς Νεφέλαις αὐτοῦ καθήψατο. De pågældende steder er Kock fr. 352 og 361. [1] fr. 165 (schol. Plat. Ap. 20 A.) [2] Bergk Comment. p. 102—3. Det er dog mistænkeligt, at Prot. på de pågældende steder omtales i 3. person (fr. 146 og 147 K.); men det gør ganske vist Sokr. også nogle steder i «Skyerne» (v. 143 sqq.). Den virkelige hovedrolle er imidlertid Kallias. [3] Kock, Comm. att. fr. I p. 636. [4] fr. 490 K. [5] Prodikos i Nub. 361. Av. 690—92, Sokrates Av. 1282. 1553 ff. (uklart). Ran. 1491 ff. — Til sådanne leilighedsvise hib hører vist også beskyldningen mod Sokrates for at hjælpe Euripides, der tilskrives Telekleides, se Kock, Att. com. fr. I p. 218—9, der forøvrigt godt kan høre til samme tid som «Skyerne». Selve sagen forekom i «Skyernes» første udgave (Diog. Laert. II 18; fr. 376 K.). [6] Ap. anf. st. og hele «Protagoras».

159 K.[1], og især navnene Orestes og Marpsias, der anføres som et par af «snylterne»; de kendes nemlig fra Aristophanes, Orestes som (fælles)betegnelse for en svirebroder[2], og Marpsias måske som øgenavn for en sykofant[3]. Men enten nu «Skyerne» eller »Snyltegæsterne» må anses for at gengive folkets syn på sofisterne med størst nøiagtighed, ser vi klart, at siden ca. 420 har interessen i publikum ikke været stor nok til, at man kunde fremføre hele komedier rettede mod filosofien. Forud for den periode, som de her anførte stykker stammer fra, havde man sat Anaxagoras under anklage for ugudelighed, og det var med nød og næppe Perikles fik frelst ham fra dødsstraf. En lignende skæbne havde Protagoras og noget senere Diagoras fra Melos, som Athenæerne endog synes at have forfulgt også i udlandet[4]. Føier vi så hertil Sokrates' domfældelse, har vi en række vidnesbyrd om folkets stemning over for filosofiens udøvere, der ikke er til at tage feil af. Ganske vist blander der sig et politisk moment i klagen mod Anaxagoras, idet man gennem ham vil ramme Perikles[5], hvilket dog sikkert mere gælder klagerne end dommerne, og også overfor Sokrates kan et sådant hensyn have gjort sig gældende, da man ikke var sikker på hans demokratiske rettroenhed[6]. Men alene det, at filosofiens formentlige fordærvelighed for religion og sædelighed kan bruges som dække over andre motiver, er betegnende nok. Filosoferne ser man skævt til; hvad de lærer, bryder man sig ikke synderlig om, ikke en gang i en komedie. Det var vel derfor «Skyerne» faldt igennem, skønt de kom på en tid, da filosofien var aktuel, og skønt deres forfatter i den grad ser med sit publikums øine, at Sokrates i Apologien 24 år efter kan nævne ham som ordfører for sine farligste anklagere, dem fra hvem uviljen mod ham er udgået, men som dog ikke ved bedre besked, end at de skærer alle filosofer over én kam[7]. Anvender vi

---

[1] sml. også fr. 172 og 173, hvor de kaldes *κοιλιοδαίμονες* og *ταγηνοκνισοθῆρες*. [2] Ar. Av. 712. Ach. 1166. [3] Ar. Ach. 701. Forklaringen efter forelæsning af prof. Gertz (Müller-Strübing). [4] Ar. Av. 1071 med schol. Om Anaxagoras og Protagoras Plut. Nic. 23, hvor der findes en ganske interessant betragtning over Athenæernes uvilje mod naturfilosoferne, som først Platon fik bugt med. [5] Plut. Per. 32. Diog. Laert. II 12 efter Sotion (Diod. XII 39). [6] se f. eks. Platon, Sokrates' Forsvarstale, overs. af M. Cl. Gertz, s. 36 (i første udg. 1893). — Ar. Ran. 953 fortolkes i lignende retning: Euripides skulde på grund af sit forhold til Sokrates og oligarcherne ikke gøre sig til af at have været demokrat (P. Petersen, overs. af Aristophanes' Frøer ved dette sted). [7] Plat. Ap. 18 C ff. 23 D *τὰ κατὰ πάντων τῶν φιλοσοφούντων πρόχειρα λέγουσιν.*

nu dette på «Ekklesiazusai», finder vi, at det var særdeles praktisk af Aristophanes ikke at give sit angreb på Platon direkte adresse. Det vilde have tvunget publikum til at søge (og savne) en dybere grund bag løierne, og han kunde nok uden videre gå ud fra, at de kyndige på egen hånd skulde finde adressen. Hertil kommer nu, at det slet ikke er umuligt, at Aristophanes selv har antydet en sådan sondring mellem de indsigtsfulde og dem, der blot vil have noget at le ad. I slutningen af stykket vil koret, før det drager ud, rette nogle ord til dommerne for at give dem et vink om, hvorledes de skal dømme[1]: De indsigtsfulde skal ved deres dom huske mine snilde påfund, de der gærne ler, skal dømme efter morskaben; altså beder jeg omtrent alle deltage i dommen over mig. Der gås her ganske afgjort over fra dommerne til det hele publikum, og det synes ikke for dristigt at mene, at de indsigtsfulde (*σοφοί*) netop er dem, der følger med i åndslivet og derfor er i stand til at gutere komedien ikke blot som løier men også som parodiering af bestemte filosofiske anskuelser. Dog gælder det her, som ved den «filosofiske tanke» ovenfor, at ordene også kan forstås f. eks. om folk med en mere kræsen smag, men det synes her ikke så rimeligt som den første forklaring, mest fordi det ikke ses, hvad det er for «snilde ting» (*σοφά*), som netop sådanne folk skal glæde sig over[2]. Endelig må vi i forbigående gøre opmærksom på, at selv om det var afgjort, at Platon's statsideer allerede forelå i literaturen, vilde det ikke betyde noget, at hans navn ikke er antydet. Travestien af Herodots indledning til sin historie i «Acharnerne» har Aristophanes ligeledes overladt det til tilskuerne selv at finde[3].

Endnu kan vi dog ikke med god samvittighed slå den opfattelse fast, at Aristophanes har villet ramme ytringer og tanker af Platon, da vi endnu ikke har set på, hvad man fra anden side har ment at kunne sætte i stedet. Det simpleste vilde naturligvis være, om man kunde antage, at Aristophanes blot havde fulgt sin egen fantasi og selv konstrueret et billede af, hvad folkets tåbelighed kunde tænkes at føre til. Man måtte vel da forstå

---

[1] V. 1154 ff.
σμικρὸν δ' ὑποθέσθαι τοῖς κριταῖσι βούλομαι·
τοῖς σοφοῖς μέν, τῶν σοφῶν μεμνημένοις κρίνειν ἐμέ·
τοῖς γελῶσι δ' ἡδέως, διὰ τὸν γέλων κρίνειν ἐμέ·
σχεδὸν ἅπαντας οὖν κελεύω δηλαδὴ κρίνειν ἐμέ.

[2] For det kan vel ikke antages, at *τῶν σοφῶν* er masculinum. I så fald var hentydningen til filosofien sikker. [3] Ar. Ach. 509 ff.

det lige omtalte sted i slutningen af stykket om menneskekundskab, hvilket godt kunde lade sig gøre. Men ligheden med Platon er for stor. Det er umuligt andet end at Platon har vidst, at de pågældende træk fandtes hos Aristophanes, hvis værker han jo skal have sat stor pris på[1], så at han sikkert nok har skaffet sig vort stykke at læse, selv om han måske var udenlands, da det opførtes. Men hentydningerne i «Statens» V bog, hvorom mere nedenfor, lader sig ikke forklare blot som en slags undskyldning for ligheden med Aristophanes, mens Platon på den anden side ikke behøvede at lade sine tanker påvirkes af, at Aristophanes havde haft fat på dem. De ligheder i udtrykkene, der findes, kan han såmænd godt have anbragt med velberåd hu, da han ikke kunde nævne Aristophanes. Men herom nedenfor. For at undgå Platon har man da også søgt andre kilder til de ideer Aristophanes spotter og henført dem til ældre sofister, specielt Protagoras, om hvem Aristoxenos skal have berettet, at Platon havde taget største parten af sine statslærdomme fra et af hans skrifter[2]. Det er ikke nok herimod at indvende, at Protagoras faldt udenfor folkets synskres[3], da Aristophanes, som vi lige har set, rimeligvis slet ikke har lagt an på, at alle skulde finde adressen. Men selve denne overlevering er så upålidelig som vel muligt. Diogenes Laertios, der for os er den eneste kilde, har ikke det bedste ry på sig for pålidelighed, og Aristoxenos' «værk om filosofiens historie udmærkede sig kun ved at give plads for al mulig sladder og bagtalelse om den nærmeste fortids store navne»[4]. Er man således på forhånd skeptisk stemt overfor beretningen i dens almindelighed, nødes man til helt at slippe den, hvad vort spørgsmål angår, når man hos Aristoteles læser, at Platon er den første der har indført fællesskab om kvinder og børn og kvinders deltagelse i de fælles måltider[5]. Den besked er så klar, som man kan ønske sig, langt klarere end Hirmers indvending, at stedet ikke siger hvad man lægger

[1] Han skal jo (efter Vita Ar. § 9) have sendt Dionysios Aristophanes' stykker til at lære Athens statsliv at kende efter. — Sml. iøvrigt Morgenstern l. l. p. 77 not. 24. [2] Aristoxenos ap. Diog. Laert. III 37. [3] Ueberweg, anf. skr. s. 217. [4] J. L. Heiberg, Den græske og den romerske Litteraturs Historie i Omrids, Kbh. 1902, S. 88 (i særudgaven). [5] Arist. pol. II 7, 1266 a 33 ff. — Som det, der faktisk ligger til grund for beretningen hos Diogenes, antager Gomperz, Griech. Denker I s. 372, at Platon delvis har lånt behandlingen af retfærdigheden i I bog fra Protagoras.

ind i det, da Aristoteles taler om fuldstændige statssystemer og bestående forfatninger[1]. Ja, Gud ved, hvad han ellers skulde tale om. Fællesskab om kvinder og børn er jo af Herodot angivet som faktisk existerende hos Agathyrserne med samme motivering som hos Platon og Aristophanes[2]. Den beretning må Aristoteles have kendt, og har altså ikke hos dem fundet nogen så fuldt udformet forfatning, at han af den grund vilde berøve Platon den ære at være den første, der har optaget det omtalte træk i et helt politisk system. Men opfundet den tanke har Platon ikke, så lidt som nogen af de andre tanker set hver for sig; det skulde da være filosofherredømmet, og selv det kan Archytas i Tarent og Pythagoræerne have givet ham faktiske forbilleder for[3]. Dersom Aristophanes i sine komedier kun havde indført kvindefællesskabet, vilde Herodots beretning om Agathyrserne være nok til at afvise al tanke om Platon som den, der skal spottes. Men han har jo også eiendomsfællesskabet, der skal forebygge processer, og de fælles måltider, og det er dette gentagne sammentræf, der gør, at vi ikke kan lægge nogen som helst vægt på dette enkelte træk. Heller ikke tør vi bygge noget på de paralleler, som virkelig skal forekomme i Sparta, så meget mere som ligheden mellem Aristophanes og Platon dog altid bliver større end mellem Aristophanes' skildring og Lakonerne. Hos Aristophanes og Platon ophæves al særeiendom, hos Lakonerne findes kun den indskrænkning, at man på egen hånd kan benytte anden mands slaver, heste og hunde men har at bringe det tilbage hvor man tog det, og man kan uden videre tage hvad man behøver af reiseproviant[4]. At Platon kun taler om sine «vogtere», spiller her ingen rolle, da de omtalte friheder i Sparta også kun gælder krigerne, de virkelige Spartanere, ikke perioikerne, der dog også til en vis grad er Lakoner og kaldes således. Og når det så hedder, at fælleskabet hos Platon og Aristophanes skal forebygge havesyge og deraf følgende retsstridigheder, så skal Lykurg ganske vist have tilstræbt noget

[1] Hirmer, anf. skr. s. 657. Han synes at sigte til forsøg på at gøre Platon til opfinder af disse træk. Men hvem vil det? [2] Hdt. IV 104. Beretningen Ath. XII 517 D efter Theopompos om Tyrrhenerne (anført af Blaydes) hører slet ikke herhen, Blaydes' anden parallel, Strab. XI p. 507 om Amazoner og Gargareer, vistnok heller ikke. — Eur. fr. 655 stilles af Clem. Alex. Strom. VI p. 751 sammen med Platons lære men beviser trods Lutosławski s. 289 ikke mere end stedet hos Herodot. [3] Gomperz, Griech. Denk. II s. 213. [4] Xen. resp. Lac. 6, 3—4. Arist. pol. II 5, 1263 a 35 ff. (Plut. Lac. inst. p. 238 E).

lignende, men hans middel dertil var ikke det omtalte brugsfællesskab men de berømte jærnpenge han indførte og forbudet mod at eie ædle metaller, hvilket sidste stemmer med Platon men ikke med Aristophanes [1]. Med kvinderne er forholdet et ganske lignende. Aristophanes' gennemførte fællesskab ser på grund af den fælles motivering mere ud som spot over Platons regeringskontrolerede «bryllupper» mellem «vogterne» og deres kvinder, hvorved alle bliver fædre og brødre, end som et vrængebillede af de fri forhold mellem Spartanerne, hvor en gammel mand kan overlade sine ægteskabelige rettigheder til en yngre både af egen drift og efter opfordring af den unge, ikke blot uden at forarge nogen, men uden at det gør skår i afkommets ret som ægte børn [2]. Følelsen af at være én familie erstattes her af den fuldstændige ophævelse af al familiefølelse; børnene overdrages staten, og enhver ældre kan tildele dem revselser [3]. Det er træk, som ganske sikkert har givet Platon impulser til udformningen af sine ideer, og det synes igen snarere at være disse ideer der har foresvævet Aristophanes end de bestående forbilleder for dem i Sparta. Dog er her ligheden mellem Aristophanes og forholdene i Sparta altid større end ved eiendomsfællesskabet. Og så kvindernes ledelse af fællesmåltiderne! Det kunde naturligvis være en følge af den dominerende stilling, kvinderne har hos Aristophanes; men er det dog ikke snarere komikerens gengivelse af Platons kvindesyssitier end af Spartanernes exklusive krigermåltider? Overhovedet er det ikke godt at se, hvorpå man nogen sinde har kunnet støtte den opfattelse, at Aristophanes især vil spotte lakonismen i Athen. De steder, der anføres [4], viser dels de lige anførte træk, dels er de slet ikke til at finde, og dels fortæller de, at de optrædende godtfolk går med stok og «lakonersko» (*λακωνικαί*). Det viser blot, at det omtalte udstyr er almindeligt, formodenlig fordi det er praktisk. Lakonomanien er allerede på tapetet i «Fuglene» (år 414) og bevidnes for året 433—32 af Platon i «Protagoras» [5], så at fænomenet er altfor gammelt til nu at være hovedæmne for en komedie. Hvad vilde man sige f. eks. om en fremmed, der mente, at en Københavner med franske træsko på var en pariserlaps? — Endelig må vi be-

[1] Xen. resp. Lac. c. 7. Plut. Lyc. 9. [2] Xen. resp. Lac. 1,7 ff. Plut. Lyc. 15. [3] Xen. resp. Lac. 6, 1—2. [4] Stallbaum l. l. p. LXIX sqq. [5] Ar. Av. 1281 ff. Plat. Prot. 342 B (tiden angivet efter Sauppe i hans udg. 4. aufl. s. 10), hentydninger også Gorg. 515 E. Ar. Nub. 185

mærke, at når man nævner sofister i al almindelighed i steden for Protagoras og i anledning af Herodots beretning om Agathyrserne mener, at de har skildret ideale statsforfatninger pyntede med interessante træk af naturfolkenes liv[1], så er dette vistnok blottet for al begrundelse. Protagoras havde skildret «urtilstanden» blandt menneskene, og hans skildring er gengivet os — måske noget persifleret — i Platons «Protagoras», så at vi ved, den ikke hører herhen[2]. Men samtidens «naturfolk» synes ellers først at optages til behandling hos kynikerne, og vi mangler her al viden om enkeltheder.

Har vi nu ret i, at det er ytringer af Platon, Aristophanes har grebet og behandlet på sin manér, bliver vi nødt til at antage, at Platon, da han nedskrev sine ideer i «Staten», kendte Aristophanes' latterliggørelse af dem, og der er også som alt berørt et sted, man har opfattet som en hentydning til «Ekklesiazusai». I «Staten»s IV bog har Sokrates en passant blandt øvrighedens opgaver i den «retfærdige stat» nævnet reguleringen af vogterslægtens forplantning med ophævelse af ægteskabet i dets almindelige form og indførelse af kvindefællesskab[3], og da han siden, efter at have fundet en definition på retfærdighed, vil til at skildre uretfærdigheden for at finde et bevis for, at retfærdigheden er at foretrække, bliver han afbrudt af deltagerne i samtalen, der finder skildringen af den retfærdige stat utilstrækkelig, når fællesskabet om kvinder og børn ikke bliver udviklet nøiere[4]. Det vil Sokrates nødig til og foregiver, at han med vilje har villet gå udenom dette punkt, da han dels ikke føler sig sikker i sin sag, dels imødeser tvivl hos de andre først om muligheden og siden om gavnligheden af den tænkte ordning. Da han ikke får lov at slippe, begynder han med at slå fast, at når kvinderne skal deltage i mændenes gærning, må de have den samme opdragelse i «musik» og gymnastik. Men at kvinder optræder nøgne på palæstraen, ikke blot unge men også gamle, er en tanke, der ganske sikkert vil forekomme latterlig. «Men, siger Sokrates, «da vi nu én gang har begyndt, må vi ikke frygte al den spot af forskellig art, de vittige hoveder vil komme med overfor en sådan omvæltning i gymnasierne og i musiken og ikke

[1] F. Dümmler, citeret hos Hirmer, anf. skr. s. 657 n. 3. [2] Plat. Prot. 320 B ff. [3] Plat. Resp. IV 423 E *ἄλλα γε, ὅσα νῦν ἡμεῖς παραλείπομεν, τήν τε γυναικῶν κτῆσιν καὶ γάμων καὶ παιδοποιίας, ὅτι δεῖ ταῦτα κατὰ τὴν παροιμίαν πάντα ὅ τι μάλιστα κοινὰ τὰ φίλων ποιεῖσθαι.* [4] Resp. V in.

mindst i våbenbrug og ridning.» «Vi må bede de folk,» fortsætter han, «om ikke at bære sig ad som sædvanligt men tænke alvorligt over sagen og huske, at det ikke er længe siden, at Hellenerne, ligesom endnu de fleste af barbarerne, fandt det uanstændigt og latterligt, at mænd lod sig se nøgne, og da først Kreterne og senere Lakedæmonierne indførte de gymnastiske øvelser, kunde datidens gode hoveder drive spot med alt dette.» Men afklædningen viste sig praktisk, og med vanen faldt det latterlige bort[1]. Først efter disse udgydelser kommer fremstillingen af mænds og kvinders fælles uddannelse, der afsluttes med en ny advarsel mod at le herad uden at tænke dybere over det[2], og endelig kommer det egenlige fællesskab indledet med et nyt forsøg af Sokrates på at slippe i det mindste for at påvise muligheden[3]. Hvad er nu Platons mening med alle de ophævelser, han her lader Sokrates gøre? Opfatte det alene som et udslag af digterisk trang til at live op i skildringen går vist ikke an. Vi har jo set, at man ikke var ukendt med forhold, der dels lignede (Agathyrserne) dels var ret analoge med dem, Platon vil skildre (Sparta), så at der var nok så megen grund til at fremhæve det ny ved tanken om filosofherredømmet — man tænke på Platons egen skildring af filosoferne i det offenlige liv i «Theætet», der tydelig viser, hvor paradox en sådan tanke måtte lyde[4]. Husker man nu, at netop V bogs behandling af kvindespørgsmålet indeholder de stærkeste ligheder med Aristophanes' «Ekklesiazusai», og at sandsynligheden er for, at Platon har kendt dette stykke, da han udgav sit værk, kan man dårlig vægre sig ved at tro, at det netop er Aristophanes' stykke, der har givet anledningen til alle Sokrates' omsvøb. At de vittige hoveder er de professionelle komikere, viser opfordringen til dem om ikke at gøre som ellers men tænke alvorligt over tingene[5], og det siges til overflod rent ud af en scholiast[6], men derfor behøvede det jo ikke absolut at være Aristophanes. For en flygtig betragtning kunde det se ud, som sigtedes der til spot over den tanke, at kvinder, og tilmed gamle kvinder, skulde gøre gymnastik, ride og fægte, siden det fremhæves to gange som en fristende skive for komikerspot; men noget sådant kan dog ikke påstås med

[1] Resp. V 452 B—E. [2] Resp. V 457 B. [3] Resp. V 457 C—E. [4] Plat. Theæt. 173 C ff. [5] Plat. Resp. V 452 C. *μὴ τὰ αὑτῶν πράττειν ἀλλὰ σπουδάζειν.* [6] *χαριέντων· νῦν τῶν ἐν ἔργῳ τὸ σκώπτειν ποιουμένων.* Plato ed. Hermann, vol. VI p. 342.

sikkerhed. At vi slet ikke kender nogen sådan komedie, siger ikke noget videre — man har tænkt på Nikochares' «Lakoner»[1], men der vides ikke andet om det stykke, end at det opførtes sammen med Aristophanes' «Plutus»[2], og den blotte titel viser intet. — Det er i virkeligheden ret tvivlsomt, om man således kan bygge på ordlyden af Sokrates' ord. Man må huske, at samtalen tænkes at foregå år 409[3], så at en rent mekanisk opfattelse af teksten måtte føre til den antagelse, at der sigtedes til de ældre angreb på Sokrates. «De folk, for hvem en filosof i en gammel kappe kun er en komisk person[4], kunde sikkert ikke stå for tanken om kvinderne på palæstraen,» vilde i så fald meningen være — men den mening vilde blot ingen finde af sig selv, og der var aldeles ingen grund for Platon til ikke at lade Sokrates sige det rent ud. Der må sigtes til noget fra Platons egen tid, og det kan da ikke nægtes, at det virkelig er meget passende, at Platon ikke altfor tydelig angiver, hvad han mener, men nøjes med antydninger, ligesom vi har set det i stedet om tyrannens ulykkelighed[5]. Men det kunde jo altså være, det var helt andre komikere, Platon sigtede til, og vi måtte da tænke på den såkaldte «mellemste» komedies angreb på Platon og akademiet, som vi har en del rester bevarede af[6], desværre så små, at de ikke kan hjælpe os stort. I de aller fleste tilfælde stammer fragmenterne ganske øiensynlig fra stykker af ganske andet indhold, hvor Platon i forbigående nævnes i en vits. Som eksempel kan vi anføre Alexis' «Milkon»[7], hvor en sulten mand vil have sin mad straks: «Hvis den nu ikke er varm, når den kommer på bordet?» — «så siger Platon, at det gode er godt over alt, forstår du? og det søde altid sødt både her og der.» Det kan her i det høieste dreje sig om én, der ynder at beråbe sig på Platon og andre filosofer, ikke om en gennemført spot mod Platon eller hans lærdomme. Af den art er det allermeste. En undtagelse er egenlig kun Epikrates, af hvem der anføres et længere fragment af et tabt stykke[8], der giver et sidestykke til den scene i «Skyerne», hvor disciplene fortæller Strepsiades om Sokrates og hans studier[9]. At komme nærmere ind på det, vil føre os for vidt her. Vi må nøies med at frem-

[1] Munk, Die natürliche Ordnung der platonischen Schriften (1877) S. 297. [2] Arg. IV Ar. Plut. [3] se ovenfor s. 52 not. 2. [4] Ameipsias ap. D. L. II 28. [5] ovenfor s. 53. [6] se især Meineke, hist. crit. I 287 ff. [7] fr. 152 K. ap. Ath. VIII 354 D. [8] Epicrat. fr. 11 K. ap. Ath. II 59 C. [9] Ar. Nub. 132 ff.

hæve, at selv om Platons sociale lærdomme kom for deri — hvad vi slet intet ved om — er det bevarede brudstykke yngre end «Staten», hvorledes man så end opfatter dennes tilblivelse, idet det omtaler Speusippos som Platons medlærer og beskæftiger sig med begrebsbestemmelser som dem i «Sofisten» og «Politicus». Statslærdommene træffer vi overhovedet ikke i de bevarede fragmenter. Men når vi således i Platons fremstilling af kvindespørgsmålet træffer stærke berøringer med Aristophanes men ikke kan finde nogen anden, der blot kan være skiven for hans udfald mod komikerne, så har vi ingen anden udvei end at opfatte dem som møntede på Aristophanes[1].

Hermed er vi nået til ende med vor undersøgelse, og vort resultat er altså, at Aristophanes har benyttet udtalelser af Platon til derover at bygge en komedie, der for den kyndige måtte stå som et angreb på disse udtalelser, men som dog ikke blot vilde virke således men også var beregnet på at more den store hob. Det gav Platon anledning til i sin skriftige fremstilling at sige komikerne nogle behageligheder, men fik selvfølgelig ingen som helst indflydelse på selve hans tankegang. — Spørger man om spørgsmålets betydning, må det siges, at denne ikke længere er så stor som da man mente, det kunde bidrage til at løse det platoniske spørgsmål. Dette søger nu sin løsning ad andre veje, og vor undersøgelse bliver kun et bidrag til forståelsen af de to skrifter. Måtte den som sådan ikke være forgæves!

---

[1] Lutosławski anf. skr. s. 288 ff. benægter dette med den motivering, at når Platon i «Symposion», der er noget ældre end «Staten», behandler Aristophanes med virkelig agtelse, er det ikke rimeligt, at han så snart efter gør ham til genstand for ret skarpe angreb, mens han er anderledes konsekvent i sit syn på den langt mindre farlige Isokrates. Det er ikke tvingende. Fordi Platon det ene sted misbilliger Aristophanes' stilling i et ganske enkelt tilfælde, kunde han godt ganske samtidig, om det skulde være, anerkende hans store begavelse og behøver overhovedet ikke at have noget imod Aristophanes personlig. Hans forhold til Isokrates er et ganske andet. Isokrates kunde ganske vist ikke få det store publikum i tale i den grad som Aristophanes og var for så vidt en ubetydeligere modstander, men han var Platons konkurrent overfor de unge og var ikke blevet til den filosof, Platon havde ventet han skulde blive. Det synes at være en langt solidere grund til at nære bitre følelser end Aristophanes' komedier der slet ikke rammer Platon personlig.

Anmeldelser.

H. R. Hall, The oldest Civilization of Greece. Studies of the Mycenaean Age. London 1901, Nutt. XXXIV + 346 s.

I de foreliggende «studier» har H. ikke villet give en alsidig fremstilling af den mykeniske kulturs væsen og indhold; det er særlig de kronologiske og etnografiske forhold og spørgsmålet om det forhistoriske Grækenlands berøringer med de orientalske kulturlande, han har villet behandle. Skriftet fremtræder således ikke som en medbejler til Schuchardts, Tsuntas's og Perrots arbejder, der tværtimod forudsættes læste og bekendte. H.s arbejde vil dog næppe tilfredsstille den, der gennem de nævnte værker, den mere specielle litteratur og ad anden vej er bleven fortrolig med den mykeniske kultur, så vidt vi kender den; dertil bydes der for meget gammelkendt og på de punkter, hvor H. søger at gøre nye synspunkter gældende, er undersøgelsen for lidt grundig og dybtgående.

Den mykeniske kulturperiodes tidsstilling tør i alt væsentligt betragtes som fastslået gennem fundene og enkeltundersøgelserne. De afvigende meninger, der endnu, så ny sagen er, fremføres fra den ene eller den anden side, vil efterhånden falde bort af sig selv, og efter de senere års erfaringer er der al grund til at tro, at bevismaterialet efterhåanden vil voxe både i mængde og styrke. I H.s bog findes det meste af det hidtil fremdragne samlet og skønsomt behandlet, uden at noget egenligt nyt, såvidt anm. ser, er kommet til. H.s sondring mellem bedre og ringere materiale til kronologisk bestemmelse vil ikke på ethvert punkt finde udelt tilslutning; anm. kan således ikke tillægge de sorte lerkar med indprikkede ornamenter så stor kronologisk beviskraft, som H. gør, og ser ingen grund til særlig at fremdrage dem fremfor mange andre oldsagformer, som H. lader ude af betragtning.

De etnografiske forhold hører til dem, der sidst af alle kan ventes klarede og forståede, hvor talen, som her, er om en i det væsentlige forhistorisk kultur. Gennem fundene lærer vi først og fremmest den materielle kultur at kende på hvert enkelt tidspunkt. Et trin højere føres vi ved studiet af ornamentikken og billedkunsten. Lejlighedsvis fås også indblik i andre sider af livet: sociale og politiske forhold, forbindelsen med tilstødende lande, omsorgen for de døde, gudsdyrkelsen o. a. Ved sammenligning mellem fundene skelnes yngre og ældre kulturtrin og deres indbyrdes forhold. Men alt dette lærer os endnu intet om folkets nationalitet, der hverken åbenbarer sig i de jordfaste mindesmærker eller i oldsagerne. Spørgsmålet om, hvilke stammer der beboede den græske verdens forskellige egne i de forhistoriske tidsrum,

må derfor søges besvaret ad andre veje. En ny kilde synes at kunne åbne sig ved den af Evans fremdragne mykeniske skrift — men denne kilde flyder endnu ikke, da såre lidet deraf hidtil er offentliggjort og intet endnu tydet. H. har da måttet holde sig til det samme materiale som hans forgængere: på den ene side græske sagn og traditioner, på den anden efterretninger (herunder også billeder) og folkenavne i de østerlandske, særlig de ægyptiske, kilder. De første yder ringe sikkerhed, når vi går tilbage hinsides år 1000 f. Chr.; de sidste er som oftest yderst kortfattede og hjemstederne for de forskellige folk, der nævnes, ganske ubestemt angivne. Man søger da, alene efter en større eller mindre lydlighed, at identificere folkenavnene med dem, der kendes fra Europa, dels fra historisk tid, dels gennem sagnene. H. fremdrager dette materiale, holder sig på mange punkter til de tidligere fremsatte tydninger, giver på andre punkter nye, uden at det lykkes ham at nå til resultater, der kan gøre krav på nogen grad af sikkerhed. Som et exempel på denne methodes løshed skal anføres, at H. i folkenavnet *Uashasha* (s. 175, overleveret i ægyptiske kilder fra Ramses III's tid) genfinder indbyggerne i den lille by Oaxos på Kreta!

Det er næppe lønnende at gå ind på enkeltheder i det billede, H. på grundlag heraf udkaster af befolkningsforholdene i det forhistoriske Grækenland. Man får et klart indtryk af, at forståelsen af de mange problemer, der sammenfattes under betegnelsen det mykeniske spørgsmål, endnu næppe lader sig føre videre ad den vej, H. har betrådt.

Ikke stort gunstigere må dommen lyde over H.s fremstilling af Grækenlands forbindelser med de forasiatiske kulturlande og Ægypten i forhistorisk tid. Materialet er her ingenlunde grundigt udnyttet, den påvirkning fra Asien, der kan spores i de præmykeniske fund (jfr. *Mém. de la soc. des antiqu. du Nord* 1896, 19), exempelvis meget løst og vagt behandlet. Visse theorier, som forf. har forelsket sig i uden at kunne anføre noget positivt til grund derfor, gentages i mangel af bevis flere gange, men bliver derfor ikke mere sikre — således skal efter H. den forbindelse, der sikkert har været mellem Ægypten og Grækenland før den mykeniske kulturperiode, nødvendigvis have gået over Cypern og den syriske kyst (s. 110; 144; 156; 181), hvoraf der ikke er mindste spor.

Kan H.s skrift således ikke siges at have ført forståelsen af «det mykeniske spørgsmål» videre, skal dets gode sider dog ikke underkendes. Fremstillingen er gennemgående klar og let læselig. Forf.s sunde dømmekraft beskytter ham ofte mod at lokkes bort fra den rette vej gennem de mange vildsomme problemer af lygtemænd som Schliemanns opfattelse af kulturlagene på Hissarlik, Helbigs fønikiske theori, Krokers behandling af Dipylonstilen, for ikke at nævne andre. Forf. har øjensynlig

stor kundskabsfylde — på det græske arkæologiske område dog utvivlsomt mere læsning end virkeligt kendskab, mere omfattende end egentlig dybtgående kundskab. Mest vellykkede er derfor de partier af bogen, hvor forf. forholder sig væsentlig refererende; det andet kapitel, der omhandler «the current Mycenæan hypothesis», giver således en let læselig (og vel i øjeblikket den bedste) fremstilling af hovedtrækkene i Grækenlands kulturudvikling i forhistorisk tid, efter den gængse opfattelse.

Af de mange enkeltheder af arkæologisk art, som H. efter anm.s skøn har bedømt urigtigt, skal til slutning anføres nogle få.

De bekendte guldsmykker fra Hissarlik (s. 17) kan ikke henføres til et sent afsnit af den mykeniske periode («about 1000 B. C.»). De små kander, der findes foroven på den hos H. afbildede nål, har en form, som på den tid forlængst var gået af brug. Den nærmeste analogi til disse ejendommelige prydelser frembyder nogle nåle fra gravfundene på Syros (Ἐφημ. ἀρχαιολ. 1899, pl. 10). Dels herefter, dels efter andre kriterier må guldsmykkerne snarest henføres til den protomykeniske periode[1] eller til begyndelsen af den mykeniske.

Mykeniske bronzesværd fra Amorgos hører ingenlunde, som H. synes at mene (s. 25), hjemme i fantasiens verden. To sådanne findes i Nationalmuseet i Kjøbenhavn, et tredie i Ashmolean Museum i Oxford.

De små guldblikfigurer fra gravene på Mykenais agora (Schuchardt fig. 180—183) kan ikke, som H. vil (s. 136. 229), henføres til en sen periode (9. årh. f. Chr.). Tempelbygningen genfindes i samme form i vægmalerierne i Knossos (Evans, Journ. hell. stud. 1901, 193), og den lader sig ikke skille fra de såkaldte Astartefigurer, der altså også må tilhøre god mykenisk tid.

«Kobberalderen» er ikke, som H. antager (s. 207), lige så gammel i Mellemeuropa som i Grækenland. Det store fund fra Butmir viser i flere henseender (navnlig spiralornamentikken) påvirkning fra den præmykeniske kultur, men tilhører dog en ren stenalder. Metallet er altså kommet senere i brug nord for Balkan end på det græske område.

Kjøbenhavn, februar 1902.

Chr. Blinkenberg.

[1] Denne periode er først udskilt fra den præmykeniske af anm. (Årb. for nord. oldkynd. 1896, 30 ff.; Mémoires de la soc. des antiqu. du Nord 1896, 33 ff.). Siden er kendskabet til den i høj grad udvidet, især ved Grækernes undersøgelser i gravpladserne på øerne og Englændernes i Fylakopi på Melos. H. synes selvstændig at have dannet den samme betegnelse, som anm. foreslog i den citerede afhandling.

Vilhelm Thomsen, Sur le système des consonnes dans la langue ouigoure. (Revue Orientale II 4.) Budapest 1901. S. 241—259.

Denne lille afhandling, oprindelig et foredrag holdt ved orientalist-kongressen i Paris 1897, yder et meget vigtigt og afgørende bidrag til den rette opfattelse af de tyrkiske sprogs oprindelige konsonantssystem. Da prof. Thomsen for nogle aar siden udgav sin tydning af Orkhonindskrifterne, der indeholder den ældste tyrkiske sprogform man kender, kom han bl. a. til det resultat, at den maade, hvorpaa man hidtil almindeligt havde tænkt sig konsonantsystemet oprindelig indrettet i de tyrkiske sprog, maatte være urigtig. Disse indskrifters sprog tydede næmlig med stor bestemthed paa, at de tyrkiske sprog fra først af maa have haft baade stemte og ustemte konsonanter uafhængigt ved siden af hinanden, og at kun ren vilkaarlighed kunde komme til det resultat, at de stemte konsonanter i de forskellige tyrkiske sprog skulde være en senere udvikling af ustemte, navnlig i stillingen mellem vokaler. Nu viser det sig til bekræftelse heraf, at det med Orkhonindskrifternes sprog nær beslægtede uiguriske sprog forholder sig ganske paa samme maade, hvad forf. for øvrigt allerede antydede i bogen om Orkhonindskrifterne. Uigurisk skrives med et alfabet, der ikke gør nogen adskillelse mellem stemte og ustemte konsonanter, hvorfor Radloff uden videre stiller det sammen med de nordøsttyrkiske sprog og i sin transcription rent doktrinært og vilkaarligt indsætter stemte konsonanter mellem to vokaler. F. ex. ordet *at* «hest» læser han med possessivsuffix *ady* «hans hest», *at* «kaste» — *adar* «han kaster». Men at der skal læses *at-aty, at-atar* (men derimod *adyn* «en anden» med opr. *d*) gør prof. Thomsen indlysende ved en undersøgelse af rimene i det værk, der er hovedkilden til kendskabet til uigurisk, et stort læredigt fra sidste halvdel af det 11te aarh. med titlen *Qutadγu bilig* («kunsten at gøre lykkelig»; Radloff skriver *Kudatku bilik*). Det fremgaar heraf, at ord, hvis tilsvarende former i andre tyrkiske sprog har ustemte konsonanter, ikke rimer med ord, der i disse andre sprog optræder med stemte. Ordet «fyrste» skrives med tegn, der lige godt kan læses *päk* (Radloff), *bäk*, *päg*, *bäg*, men at den sidste form er den rette fremgaar af Orkhonindskrifternes *bäg* og osm. *bej* og deraf, at det kun rimer med ord, der i beslægtede sprog har *-g*, altsaa ikke med ord som *jüräk* «hjærte» (osm. *jürek*). Dette viser altsaa, at der bag den uiguriske skrift skjuler sig en virkelig forskel paa stemte og ustemte konsonanter. At denne forskel endvidere er ganske uafhængig af konsonanternes stilling i ordet, giver rimene ogsaa fuldstændig oplysning om: *bägi* «hans fyrste» skrives ganske vist som *bäki* «hans støtte», men rimer aldrig dermed.

Det staar altsaa fast, at de to ældste tyrkiske sprogformer har stemte og ustemte konsonanter fordelte uden hensyn til deres

plads i ordet, og det eneste naturlige er at betragte dette som det oprindelige, naturligvis bortset fra hvad der i en uendelig fjærn fortid kan have ligget bag ved dette, medens den tidligere opfattelse fører til ren vilkaarlighed og hvad deraf følger.

For Radloff, der i sin tid saa hurtigt tilegnede sig prof. Thomsens resultater, vilde der være anledning til ogsaa nu at gøre det samme og hurtigst muligt komme med en ny og forbedret udgave af Qutadγu bilig.

Kr. Sandfeld Jensen.

Eduard Meyer, Geschichte des Alterthums. Vierter Band. Das Perserreich und die Griechen. Drittes Buch: Athen (vom Frieden von 446 bis zur Capitulation Athens im Jahre 404 v. Chr.). 1901. IX + 666 S.

Det var oprindelig Forfatterens Mening, at ligesom 3die Bd. omfatter 1ste og 2den Bog, saaledes skulde 4de Bd. have omfattet 3die og 4de Bog. Men Omfanget voxede under Arbejdet, og det kom kun til at indeholde 3die Bog (til Aar 404), medens 5te Bd. vil give 4de Bog (til Aar 355).

3die Bog omfatter den sidste Halvdel af Perikles' Tid — Fredsperioden — og den peloponnesiske Krig og falder i 9 større Afdelinger. Allerede Titlerne paa disse vise den dygtige Historiker, som forstaar at fremhæve det væsentlige, saa at Læseren fastholder Indtrykket af de store Begivenheder, men dog er saa nøjagtig som nogen i sin Skildring af Enkelthederne. Skønt ogsaa denne Periode frembyder adskillige vanskelige Spørgsmaal for Forskeren, er der dog den Fordel, at der for største Delen af den foreligger en samtidig og fortrinlig Kilde i Thukydid, hvis Værd E. M. med god Grund fastholder mod de forskellige Angreb, som af nyere lærde have været rettede mod ham. Meget nyt er vundet ved den nøjagtige Undersøgelse af Tributlisterne. Det ligger i Sagens Natur, at Kulturhistorien spiller en stor Rolle. Den er behandlet med Forkærlighed og indtager over en Trediedel af Bogen.

Af de 9 større Afdelinger af dette Bind behandle de 2 første *Demokratiets Gennemførelse i Attika* og *det deliske Forbunds Omdannelse til et attisk Rige* under Perikles' Styrelse.

Af *Perikles* som Athens enevældige Styrer giver E. M. en meget anerkendende Skildring. Alle Sider af hans Begavelse gennemgaas og forene sig til et harmonisk Billede af en Statsmand, der forbinder Overblik over det hele og Opfattelse af Forholdene med Evne til at finde de rette Midler. Om han end ikke

besad Themistokles' Genialitet, kom han den dog nær. Men han er ikke blind for Mislighederne ved hans Enestyrelse, ikke saaledes at han mener, at han misbrugte Magten, men at de store Indrømmelser til Demokratiet, hvorved han skaffede sig den, og Omordningen af det deliske Forbund til et attisk Rige, hvis Indbyggere vare attiske Undersaatter, senere viste sig skæbnesvangre for Athen. E. M. mener, at man kunde have dannet et ganske anderledes fast Rige ved efterhaanden at give idetmindste de nærmest liggende og paalideligste Forbundsfæller attisk Borgerret, men en saadan Tanke laa vistnok fjern. Athenienserne kunde ikke se ud over Bystaten og ikke opgive Fordelene ved at være det herskende Folk.

3die Afdeling giver en Fremstilling af *Kulturudviklingen i Perikles' Tidsalder*. Den er meget alsidig og tillige interessant, og det kunde være fristende at medtage adskilligt; dog skal jeg kun fremhæve et Hovedpunkt. E. M. udtaler, at Betydningen af den perikleiske Tids Verdensanskuelse i Almindelighed overses, idet man knytter Sophistiken og dens Modstanderske, den sokratiske Philosophi, umiddelbart til den ioniske Oplysningstid og de ældre philosophiske Systemer uden at gøre sig klart, hvad der ligger i i, at Athen ikke er Moder til «Oplysningen» eller Sophistiken, men netop af al Magt har værget sig mod disse moderne Ideer og den negative Verdensanskuelse og søgt at fastholde Idealerne: Troen paa Guderne som Verdens Styrere, paa Morallovens Hellighed og paa Staten, uden hvilke man antog, at alt vilde styrte sammen. Man anerkendte resolut den Kendsgerning, at i Verdensstyrelsen Retfærdighed ikke sker Fyldest, og at det ikke gaar som Moralloven kræver. Ganske vist maatte man opgive meget, som en tidligere Tid skattede, men det Guddomsbillede, som Poesi og Historie skabte, og som Kunsten fremstillede for Øjet, var derfor ikke mindre straalende og herligt, og fremfor alt levede det i alles Hjærter. Men heller ikke dette klare Blik paa Livet i Modsætning til Aischylos' ethiske Optimisme og den ideale Tro, hvortil den klamrede sig trods alt, hvad Tvivlerne og Spotterne sagde, kunde dog være andet end et Gennemgangspunkt i Hellas' aandelige Udvikling, og overalt stod den allerede i Defensiven ligeoverfor mere fremskredne Anskuelser navnlig hos den yngre Verden. Ogsaa Athen maatte optage «Oplysningen» i sig for at kunne overvinde den. Af egen Kraft kunde denne aldrig have skabt den nye Verdensanskuelse, som er bleven Grundlaget for al senere menneskelig Kultur; dertil behøvedes den perikleiske Tids Verdensanskuelse. Dens Grundtanker har den følgende Tid dog tilsidst fastholdt. Paa den alene beror den enestaaende Stilling, som Athen indtager i den menneskelige Udviklings Historie, den evige Sandhed i Sophokles' Tragedier og Phidias' Kunstværker ikke mindre end den Tænkningens sædelige Styrke, med hvilken

Sokrates og Thukydid have skabt Kritiken, som besejrede Oplysningen, idet den bragte den videre.

Perikles' Stat, Phidias' Kunst, Sophokles' Digtning og Herodots Historieskrivning ere de Frembringelser, der mest levende afspejle de Tanker, som have besjælet Athen paa dens Magts Tinde. Vel er Herodot opvoxet paa den ioniske Rationalismes Grund og paavirket af den, men i sin Maade at tænke og føle paa er han gaaet ud over den og staar paa Athens Grund. Sophokles lærer Gudernes Almagt og Menneskets Afmagt, og ogsaa for Herodot er Gudernes Existens og deres Indgriben i de menneskelige Ting en given Sag. Men de styre ikke efter det ethiske Postulats Fordringer. Og naar de begge nævne som styrende ikke en bestemt Gud, men «Guderne», «det guddommelige», saa ligger allerede deri Begyndelsen til Opløsningen af Folketroen. Ogsaa optræder oftere «Skæbnen» («det skulde nu saa være») uden nogen nærmere Forklaring.

Ligeoverfor den perikleiske Tids religiøse Verdensanskuelse optræder den moderne Kultur. Den optræder som negerende, ikke som positiv Enhedskultur; den giver Personligheden frit Spillerum. Ganske vist har Massen af Athenerne holdt sig tilbage overfor de nye Ideer og afvist deres ethiske og religiøse Konsekvenser. Men desuagtet er snart hele Athen smittet af dem. Deres store Prophet er *Euripides*, befrugtet med Philosophernes Ideer. Intet Menneske, ikke en Gang nogen af Sophisterne, har bidraget saa meget som han til at styrte den gamle Verdensanskuelse ogsaa i dens sidste Skikkelse, hvori Sophokles og hans Tid søgte at fastholde den.

Ved dette Vendepunkt gaar Forf. i 4de Afd. tilbage for at betragte de store Frembringelser i *Literatur og Kunst* i det enkelte og vise, hvorledes ogsaa her de nye Problemer spire frem af den ældre Grund. Det er ikke nogen Literaturhistorie, der gives, men Aandsudviklingen, paavist gennem de enkelte Fag og Forfattere. Epos. Lyrik, Dithyrambe, Drama, Historieskrivning, Mathematik, Medicin, Naturvidenskab og Philosophi gennemgaas. Det bemærkes, at det ikke bør undre os, at der blandt den store Mængde Hypotheser. som ere opstillede af de ældre physiske Philosopher, findes udtalt et eller andet, som den senere Naturvidenskab har vist at være rigtigt. I Systemernes Sammenhæng var den enkelte rigtige Sætning ikke mere værd end enhver anden. — Tilsidst behandles Sophisterne. Det indrømmes, at disse have kastet mange vækkende Tanker ud i Verden ved at behandle alle Ting fra to Sider og sætte alt under Diskussion, men man maa ikke over deres betydelige Ydelser overse de uheldbringende Sider af deres Virken, saaledes som de nyere Apologeter have gjort. De bragte stor Forvirring ind i Begreberne, ja bragte endog Moralen til at vakle, skønt det fra først af kun havde været Meningen at oplyse og opdrage til det praktiske Liv.

I 5te Afdeling skildres *den archidamiske Krig* indtil Perikles' Fald. Hans Politik har været Genstand for de mest forskellige Bedømmelser, og baade i Samtidens og Eftertidens Øjne er Ansvaret for den Kamp, som tilsidst medførte Athens Undergang, blevet lagt paa ham. Men det var efter E. M. Modstanderne, som vilde have Krigen. Perikles var nødt til at modtage den og modtog den kun som Forsvarskrig. Saalænge man fulgte hans Politik, gik det godt for Athenerne; det viser endnu Udfaldet af den archidamiske Krig. At det senere gik, som det gik, var en Følge af *Kleons* og *Alkibiades'* Angrebspolitik og Erobringsplaner.

Med Perikles' Død traadte de uheldige Følger af den af ham skabte Forfatning frem. Mænd, som havde deres Rigdom fra Industri og Handel, afløste de adelige Godsejere som Folkets Ledere. De smigrede Mængdens lave Instinkter og fremmede dens materielle Interesser, men de vandt ikke dens Agtelse og betragtedes ikke som berettigede Regenter. Komedien fremstiller Demagogerne som ganske korrumperede Folk. De moderne Forsvarere af det attiske Demokrati have villet skyde dens Vidnesbyrd til Side og sikkert ere de Beskyldninger, som rettes mod Demagogerne, overdrevne, ofte vel endog helt falske, men meget vigtigere er det almindelige Billede af attiske Tilstande, som den forudsætter som almindelig bekendt, og det afviger ikke overmaade fra det, der ligger bagved en Del af de attiske Retstaler, navnlig Lysias'. Og disse Demagoger vare kun Politikere; det var andre Mænd, der førte Hærene. De to Stillinger skiltes ad, paa hvis Forening paa én Haand det attiske Demokrati var bygget. Gik det uheldigt i Krigen, kastede Demagogerne Ansvaret over paa Strategen for at dække sig selv. Der savnedes Enhed i Styrelsen, særlig en stabil Ledelse af den udenrigske Politik. At Athen tilsidst gik til Grunde, var Forfatningens Skyld, og den havde Perikles skabt; deri bestaar hans historiske Skyld.

I 6te Afdeling fortælles *den archidamiske Krig fra Perikles' Fald til Nikiasfreden* samt Stemningen og Partikampene i Athen; i 7de Afdeling fremstilles *de aandelige Kampe under Krigen*.

Hensynsløshed og Voldsomhed tiltog. En almindelig Nedgang i politisk og borgerlig Moral var Resultatet, og ved Siden deraf alle de Ulykker, som pleje at følge med Krigen, men ingen af de gode Sider. Dog var der i Athen et kraftigt aandeligt Røre. Paa den ene Side stod det gamle, den homogene sluttede Kultur, paa den anden den moderne Tankes Subjektivisme, den videnskabelige Oplysning med Vantroen, Individets frie Ret. Gamle og Unge, Landboere og Byboere, Aristokrater og Demokrater, Folk af den gamle Tro og Oplysningens Mænd, Individerne og Massen ere Hovedformerne for Modsætningerne, men de falde paa ingen Maade sammen. Demokratiet er i Religions- og Kulturspørgsmaal konservativt, ja reaktionært sindet. Det gav

Sophokles Prisen fremfor *Euripides*. Det foretrak den fromme *Nikias* for *Perikles* selv, der stod i nært Forhold til Oplysningsmændene. *Kleon* var saa troende, ja overtroisk som nogen, og fremfor alt ivrede han mod den sophistiske Talekunst, som vildledte Folket.

Den moderne Dannelse var efter sit Væsen om ikke aristokratisk, saa dog antidemokratisk. Det viser Euripides tydeligt. Han er, skønt Tilhænger af de moderne Ideer, dog Aandsaristokratiets Talsmand. De Partier, som i Politiken ivrigt bekæmpede hinanden, havde ligeoverfor de moderne Strømninger samme Program: Bekæmpelse af det nye, Fastholden ved det gamle. I det sidste gaa Kleon og hans Dødsfjender, Komedieskriverne, Haand i Haand. Thi Athen var ved at lade sig rive med af den nye Strøm, selv om man domfældte Diagoras, Anaxagoras og Protagoras, ja endog Sokrates, som man for en stor Del ogsaa betegnede som den nye Tankes Mand, ham hvem det dog skyldes, at Sophisternes Lære ikke gik af med Sejren i Kampen.

I Afdeling 8 skildrer Forf. først den Tids Politik, som fulgte efter Nikiasfreden, i Overensstemmelse med sin indgaaende Behandling i Forschungen II, hvori han erklærer den almindelige Opfattelse, som især repræsenteres af *Grote*, for helt igennem partisk. Han mener at have vist, at Thukydid fortæller rigtigt og med fuld Sagkundskab, og at V 21—24 ikke er et senere, ubearbejdet Indskud i Værket. Athen havde taget den fulde Gevinst af Krigen ved Nikiasfreden og kom i en endnu bedre Stilling ved Alliancen med Sparta, som derved kom paa Kant med det peloponnesiske Forbund. Men Forholdene krævede en fast og klog Haand. Nikias var forsigtig og havde ærlig Villie, men kunde ikke begaa sig ligeoverfor Alkibiades, Sophisternes Discipel, som intet andet Maal havde end at tilfredsstille sin Ærgerrighed ved hvilkesomhelst Midler, og tilsidst bragte sit Fødeland og sig selv Undergang, navnlig ved at sætte Beslutningen igennem om det i denne Afdeling fortalte uheldssvangre *Tog til Sicilien*.

I 9de Afdeling fremstilles «*det atheniske Riges Undergang*». Det fremhæves, at man efter Ulykken paa Sicilien i Følelsen af det uheldige i, at Staten intet virkeligt Regeringsorgan havde, indsatte et forberedende Kollegium af 10 Probuler, valgte blandt de ældste og mest ansete Borgere, i hvis Hænder den egentlige Afgørelse af Politik og Finanssager lagdes, skønt Sagerne skulde forelægges Raad og Folkeforsamling. Denne Forholdsregel har Aristoteles glemt at berette paa dette Sted, skønt han kendte den; han siger nemlig i Ath. pol. 29, 2 i Psephismaet om Indsættelsen af de 400, at Folket skulde vælge *μετὰ τῶν προϋπαρχόντων δέκα προβούλων ἄλλους εἴκοσι*. E. M. indrømmer, at Thukydid VIII 67, 1 her begaar den Fejl at give den Kommission (*συγγραφῆς*), der blev nedsat til at gøre Forslag til at frelse Staten, kun 10 Medlemmer i Stedet for 30 (de 10 Pro-

buler + 20 nye), men iøvrigt holder han som sædvanlig stærkt paa Thukydid. Da de Aktstykker, som ere optagne i Arist. Ath. Pol., tilsyneladende stærkt stride mod Thukydides, have flere, deriblandt Wilamowitz Moellendorff, ment at maatte forkaste dennes Beretning som beroende paa unøjagtige Meddelelser. E. M. derimod hævder, at hans Beretning helt igennem beror paa udmærkede Meddelelser. Thukydid har meget godt kendt Aktstykkerne og benyttet dem, forsaavidt de historisk kom i Betragtning. Han har sikkert Ret i, at de 5000 kun vare opstillede som en Lokkemad og aldrig valgtes, ligeoverfor Aristoteles, der ikke blot fortæller, at de valgtes (Ath. pol. 29, 5), men endog at de have fungeret (30, 1), og naar han senere (32, 3) siger, at de kun valgtes paa Papiret (*λόγῳ μόνον ᾑρέθησαν*), ser E. M. heri et af de ikke faa Exempler paa, at Forf. ikke har naaet at sammenarbejde sit Stof til en klar Anskuelse. Nogen Tvivl har E. M. om, hvordan det forholder sig med de to afvigende Beretninger hos de to Historieskrivere om Valget af de 400, som styrede Athen i 4 Maaneder, og om Tiden for deres Tiltrædelse. Udkastet til den Forfatning, som var bestemt til at afløse de 400, gives efter Aristoteles. Thukydid beretter ikke noget derom, hvad der er naturligt, da den aldrig traadte i Kraft, men at han har kendt den, er ganske klart af det følgende (VIII 86 og 93).

Forf. har i 4de Bd. givet et nyt Bevis paa sin Flid, Lærdom og Nøjagtighed. Han omtaler i Fortalen 5te Bd. som fuldstændig udarbejdet og Trykningen begyndt, saa at det forhaabentlig ikke vil lade vente længe paa sig.

Odense, i Juni 1902.

P. Petersen.

J. L. Heiberg, Den græske og den romerske Litteraturs Historie i Omrids. København 1902, Gyldendal. 171 s.

Detta arbete, som ingår som en del af «Illustreret Verdens-Litteraturhistorie», afser väl i främsta rummet det större publikum, men lämpar sig äfven förträffligt för den akademiska undervisningen samt kan slutligen med verkligt utbyte läsas också af mera försigkomne vetenskapsidkare. När Prof. Heiberg skrifver ett «Omrids», kan man vara förvissad om, att det ej blir endast ett kompendium. Öfver denna bok ligger trots all dess ofta kärfva knapphet en säregen charme: man har öfverallt en lefvande förnimmelse af, att författaren talar ur sitt eget inre. I några få ord, i korta häntydningar ger H. ofta tillkänna sin egen ståndpunkt i de frågor, som stå på dagordningen. Framställningar,

sådana som de om Homeros, Sappho, Tragici o. a. äro helt enkelt mästerliga med afseende på skildringens klarhet, skärpa och elegans. Säkerligen skall mången klandra, att H i en dylik bok dragit in många nya teorier, som ännu ej vunnit allmänt erkännande. I princip kan jag ej erkänna ett dylikt klanders berättigande. Utan indirekt polemik och utan bestämd position blefve ett dylikt arbete torrt och onjutbart. Detta hindrar naturligtvis ej, att jag här och där har en helt annan uppfattning än han. För att så blott framdraga ett enda exempel: när H. sid. 98 säger, att Thukydides «kort efter Nikiasfreden vistnok har afsluttet sin Beskrivelse af den (de 4 første Bøger og Begyndelsen af 5te)», så har han därmed uttalat en sats, hvilkens sanning aldrig har bevisats och väl aldrig kan bevisas.

Blott en enda verklig anmärkning af betydelse skulle jag vilja rikta mot arbetet. Det är det sätt, hvarpå den romerska litteraturen har fått lof att komma med. En af litteraturhistoriens uppgifter är att locka till studiet af de resp. författarne. Denna uppgift fyller H.s grekiska litteraturhistorie i eminent grad, men knappast den romerska. Det är, rent ytterligt sedt, knappast en riktig proportion att låta den grekiska delen få 132 sidor, men affärda den romerska på 38. Här förefaller det nästan, som om förf. ej behandlat sin uppgift fullt con amore. De latinske auktorerna blifva, samt och synnerligen, ganska styfmoderligt behandlade — ej blott med afseende på omfånget! —; och om man än gärna instämmer i förf.s grunduppfattning om grekernas stora öfverlägsenhet, torde dock just som en del af en «Verdens-Litteraturhistorie» den latinska litteraturen kunna på grund af sin verldshistoriska betydelse framställa kraf på ett mera kärleksfullt ingående.

I yttre afseende saknar man rätt mycket ett register och en innehållsöfversikt. Säkerligen står detta i samband därmed, att boken blott utgör en del af ett större helt. Emellertid försvårar det bokens bekväma användande. Sid. 105 bör framför Den Aleksandrinske Periode tilläggas III.

Prof. Heiberg har med detta sitt arbete gjort sig i hög grad förtjänt äfven af de klassiske filologernas tacksamhet. Onekligen behöfde vi ett dylikt arbete, och därmed är det ock självklart, att det skall få allmän användning vid de nordiska universiteten. — En önskan har recensenten haft svårt att slå ifrån sig vid genomläsningen: att H. ej hade varit bunden af de hämmande band, som en «Historie i Omrids» rent kvantitativt lägger. Teckningarne af de utkorade, som H. i korta men glänsande linier ställt för oss, uppväcker onekligen läsarens längtan efter en utförligare framställning af samma hand.

Lund i Juni.

Claes Lindskog.

H. Stumme, Arabisch, Persisch und Türkisch in ihren Grundzügen der Laut- und Formenlehre, für das Privatstudium sowohl als für akademische Vorlesungen, in denen Wörter und Namen aus dem Kulturkreise der islamischen Welt zu erklären sind, ohne Anwendung der arabischen Schrift. Leipzig 1902, Hinrichs. 62 S.

Dette lille Skrift, hvis lange Titel staar i omvendt Forbold til dets Omfang, var ifølge Forordet oprindelig affattet til Brug ved Forfatterens Forelæsning over de arabiske, persiske og tyrkiske Fremmedord i det tyske Sprog, men er nu blevet udgivet i den Forventning, at det ogsaa vil kunne benyttes af andre Docenter, der enten holde Forelæsninger over den arabisk-persisk-tyrkiske Historie, Kultur og Geografi eller for en Kreds af Germanister, Matematikere, Astronomer og Medicinere behandle almindelig bekjendte Laaneord eller specielle termini technici, der hidrøre fra de nævnte tre Sprog. Professor Stumme gaar nemlig ud fra den Forudsætning, at mange Læsere ønske at erfare noget Interessantere angaaende disse Fremmedord end det, der foreligger i de forhaandenværende Encyclopædier og Monografier. Hvorvidt imidlertid denne Forudsætning slaar til, og om ret mange Læsere kun for disse Fremmedords Skyld, hvis Betydning de ad anden Vej let ville kunne lære at kjende, ville fordybe sig f. Eks. i den arabiske Formlæres noget besværlige Enkeltheder, maa vel betragtes som tvivlsomt. Heller ikke kommer Professor Stumme denne specielle Interesse særlig imøde i Skriftet selv, idet han f. Eks. ikke exemplificerer ved Hjælp af Fremmedordene, men med en vis asketisk Strenghed giver Formlæren som saadan uden Sideblik til andre Interesser. En meget væsenlig Lettelse ligger ganske vist i den Omstændighed, at Forf. fuldstændig har udeladt Brugen af de originale Skrifttegn og helt igjennem anvender et Transscriptionssystem, der ialtfald ikke er mere indviklet end Stoffets Natur med uundgaaelig Nødvendighed krævede det. Men alligevel tør man næppe antage, at det lille Skrift vil finde stor Anvendelse paa det af Forf. tilsigtede Omraade, med mindre da, at dets Fremkomst skulde foranledige nogle Docenter til i større Omfang at gjøre de orientalske Fremmedord i de europæiske Sprog til Gjenstand for Forelæsninger.

De her ytrede Tvivl om Bogens direkte praktiske Betydning skulle imidlertid ingenlunde nedsætte dens Værdi, idet der tvertimod vil være god Grund til at beklage det, ifald den ikke skulde finde nogen Udbredelse. De enkelte Skizzer af de tre Sprogs Formlære ere nemlig fortræffelig udførte og vidne om en sjælden Evne til at give det vigtigste i knap og dog klar og gjennemsigtig Form. Især maa i denne Henseende Fremstillingerne af Persisk (9 Sider) og Tyrkisk (14 Sider) betragtes som ualmindelig vellykkede. Der er derfor Anledning til at udtale Ønsket

om, at det lille Skrift kan finde en anden Anvendelse end den, som Forf. selv har betonet, nemlig som første Hjælpemiddel for dem, der nære alvorligere Hensigter overfor de nævnte tre Sprog, især for dem, der paa egen Haand ville søge at tilegne sig dem. Saaledes ville uden Tvivl de, der benytte dette Forarbejde, inden de tage fat paa Salemanns og Shukovskis ikke altfor praktisk indrettede Persiske Grammatik (i Porta lingvarum orientalium), sikkert være Forf. meget taknemmelig for den Hjælp, han yder dem, og finde Arbejdet betydelig lettet. Selvfølgelig maa da saadanne Læsere senere tilegne sig Brugen af det af Stumme udeladte arabiske Alfabet; men rent pædagogisk vil det vistnok netop være hensigtsmæssigt fra første Færd af fortrinsvis at gjøre sig fortrolig med Lyden af de orientalske Ord, og ikke, som det saa ofte sker, væsenlig vænne Øjet til Billedet af nogle Tegn, som man ganske vist er istand til hurtig at gjennemløbe, men hvis Lydværdi ikke gjør sig gjældende paa jævnbyrdig Maade. I denne Forstand kan man varmt anbefale Stummes Bog, selv om det naturligvis fra dette Standpunkt betragtet er lidt ubekvemt, at den, der vil studere et af de nævnte tre Sprog, er nødt til ogsaa at anskaffe sig Fremstillinger af de to andre.

Til nærmere at gaa ind paa Enkelthederne er der ved et Skrift af saa elementær Natur, der tilmed udmærker sig ved sin store Correkthed, ringe Anledning. Selvfølgelig kan der undertiden herske Uenighed om, hvorvidt den ene eller anden Enkelthed med Rette eller Urette er udeladt eller optaget, og der findes vel ogsaa nogle Tilfælde, hvor man med Grund savner Omtalen af enkelte Punkter. Saaledes burde f. Eks. i Persisk den yndede Brug af Præfixet bi foran Præteritum sikkert være nævnet. Bemærkningen § 54, at Tonen i Persisk næsten gjennemgaaende hviler paa Ordets sidste Stavelse, er ikke videre udtømmende, og det vilde ved Paradigmer af Verbet, hvor netop de fleste Afvigelser forekomme, have været let nærmere at angive Betoningsforholdene. I Arabisk har Stumme ikke ladet sig nøje med det klassiske Skriftsprog, men ogsaa taget Hensyn til det Vulgærarabiske. De herhenhørende Afsnit ere betegnede ved en tyk sort Streg i Margen. Herved var selvfølgelig den store Mængde Dialekter en væsenlig Vanskelighed for Fremstillingen, hvorfor Forf. (p. 14 f.) har søgt at hjælpe sig ved et Slags Compromis, idet han mest holder sig til det Sprog, som de dannede Beboere af Syrien benytter, naar de udtaler sig med en vis Højtidelighed f. Eks. i en offentlig Tale. Denne Sprogform forstaas ganske vist af de dannede Arabere i de fleste Lande, men er dog, som Stumme selv bemærker, ikke noget naturligt Folkesprog.

Til enhver Fremstilling af de tre Sprogs Formlære er der tilføjet et Par korte Læsestykker med tilhørende Glossar, som naturligvis kun kunne give en meget let Mundsmag af de paagjældende Sprog.

Fr. Buhl.

H. G. Wiwel, Synspunkter for dansk sproglære. Kbhvn. 1901. Nord. forlag. VIII + 366 s.

Kr. Mikkelsen, Om det ny System i den danske Sproglære. Kbhvn. 1902. Lehmann & Stage. 63 s.

I 1894 udgav Kr. Mikkelsen sin «Dansk Sproglære med sproghistoriske Tillæg» som en videnskabelig håndbog for lærere og viderekomne. Bogen understøttedes af kultusministeriet; adskillige af dens grammatiske benævnelser autoriseredes; større og mindre aflæggere af den anbefaledes af ministeriet og indførtes i skolerne, og navnlig gennem brugen af Mikkelsens bøger på seminarierne er det efterhånden kommet dertil, at største delen af undervisningen i dansk grammatik i landet gives efter Mikkelsens system. — Trods den store udbredelse har Mikkelsens bøger ikke kunnet glæde sig ved nogen ubetinget popularitet. Af videnskabsmænd, navnlig professor Jespersen, er der mod håndbogen rejst en stærk kritik, som væsentlig går ud på, at Mikkelsen i stedet for at udlede de grammatiske begreber af sproget selv betragter det grammatiske system som noget én gang for alle givet, et system af absolut gyldige begreber, indenfor hvis rammer det levende sprog skal presses, således at hvert grammatisk fænomen får sin bestemte rubrik i systemet tildelt; dette grammatiske system, på hvis prokrustesseng sproget lægges, er den latinske grammatiks system, som Mikkelsen med urette tillægger almengyldighed. — De pædagogiske indvendinger mod Mikkelsens bøger er kommet mindre skarpt frem; mand og mand imellem findes de dog, og de går væsentlig ud på det samme: den stærke rubriceren af de grammatiske begreber og den abstrakte opfattelse af grammatikken som en samling af regler og undtagelser, paragraffer og anmærkninger trætter eleverne og udvikler kun deres mekaniske huske- og træffeevne, ikke deres tænkeevne eller deres forståelse af sprogets liv; grammatikundervisningen bliver en undervisning i «logik», mens den bør være en undervisning i naturkundskab.

Når indvendinger af den art særlig fremføres mod Mikkelsens bøger, er det for så vidt uretfærdigt, som det samme med større eller mindre ret kan siges om alle de øvrige almindelig brugte lærebøger i dansk grammatik; men grunden til, at navnlig Mikkelsen må holde for, er vel den, at hans bøger har fået den største udbredelse, og at han har anvendt større tankearbejde på at underbygge sit system end de fleste andre lærebogsforfattere. — Trods megen kritik har dog ingen forsøgt at opstille noget nyt grammatisk system før Wivel i hans «Synspunkter for dansk sproglære». Wiwels bog har vakt stor opsigt. Den bryder radikalt med det herskende system, dels gennem direkte kritik, dels gennem opstilling af nye synspunkter; adskilligt, som hidtil galdt for godt latin, vejes og findes for let; gamle grænseskel nedrives, og nye rejses. Forf.s formål er at give synspunkterne for en grammatisk behandling af modersmålet, som ikke — for at bruge hans eget udtryk — skeler til fremmede sprog; han er på sin post overfor latinen, på forhånd mistænksom overfor de vedtagne begreber og fuld af mistillid til samtlige danske grammatikker, især Mikkelsens. Direkte og indirekte er Wiwels bog et stort angreb på

Mikkelsens grammatiske system; det er kun naturligt, at den angrebne har søgt at forsvare sig og ripostere i sit modskrift «Om det ny System i den danske Sproglære».

I en indledning gør Wiwel rede for, hvilken del af sproglæren han vil behandle, og hvilke synspunkter han vil anlægge. Han udelukker fra sin behandling alt, hvad der vedrører det lexikalske, ordforrådet, endvidere lydlæren, orddannelseslæren og betydningslæren. Det, der skal gives, er principperne for en ordlære og en sætningslære, og de synspunkter, forf. vil anlægge, er i første linie iagttagelsen af «ordene med deres forskellige egenskaber, i anden linie de naturlige rækker, som ordene med hensyn til deres fælles egenskaber danner» (§ 11). Nærmere udviklet vil dette sige, at forf. i sin opstilling af «rækker» går ud fra iagttagelsen af 1) ordformer, 2) ordstillingsforhold, 3) tryk og tone, 4) pavser. Af disse fire arter af «positive grammatiske kendsgerninger» (§ 16) medtager forf. dog i praxis ikke pavserne, og tryk og tone opstilles intetsteds som grundlag for nogen inddeling, idet disse grammatiske kendsgerninger overalt står under indflydelse af momenter, som gør dem mindre skikkede til at afgive grundlag for opstillingen af normalgrupper; tilbage bliver så bøjningsformer og ordstilling.

Hvilken værdi har nu en behandling af ordlæren og sætningslæren ud fra disse synspunkter?

Selvfølgelig har et grammatisk system, der bygger på ordformer og ordstillingsforhold, kun værdi, hvis der til de forskellige rækker af ordformer og ordstillinger svarer forskellige begrebsforhold. For at tage et exempel: ‚tå-s' er en bøjningsform af ‚tå', og ‚få-s' er en bøjningsform af ‚få'; dog vil vel ingen stille disse ord i samme grammatiske række, naturligvis fordi der ikke til fællesskabet i s-form svarer noget begrebsfællesskab.

Det er en svaghed ved hele bogens anlæg, at dette forhold mellem de grammatiske kendsgerninger og de grammatiske ideer ikke betones stærkt og klart nok. Der siges, at det er de positive grammatiske kendsgerninger, det gælder om at få fat på som grundlag for en metodisk behandling, men at formålet er at udlede ordenes begrebsmæssige art og indbyrdes forhold, bliver kun sagt hist og her, ligesom tilfældigt, f. ex. i § 18: «For det andet er ordenes indbyrdes orden, ordstillingen, i de fleste sprog et moment af allerstørste betydning for opfattelsen af deres indbyrdes forhold og forskellige rolle i sammenhængen». Ganske vist viser både denne og andre lignende bemærkninger, at forf. er sig bevidst, at det er «ordenes indbyrdes forhold og forskellige rolle i sammenhængen», det i sidste instans gælder om at få frem, og for læseren af bogen kan der ikke være tvivl om, at forf. stadig stiller ordformerne og ordstillingsforholdene i forhold til grammatiske begreber, men intet steds fremstilles det klart, hvorledes egentlig forf. tænker sig forholdet mellem de positive grammatiske kendsgerninger, d. v. s. de for øre og øje fremtrædende, sanselige kendemærker i det sproglige udtryk, på den ene side og de grammatiske begreber på den anden. — I § 19 siges, at tryk og tone «ikke er meget skikkede til at fremavle bestemte grammatiske begreber i sprogfølelsen»; deri ligger vel, at ordstilling og ordformer er skikkede til «at fremavle grammatiske

begreber i sprogfølelsen». Den samme tanke findes i § 103, hvor der siges, at «følelsen af forskellen mellem subjekt og biled støtter sig dels til de få subjekts- og biledsformer, dels til ordstillingen». Efter dette ser det ud, som forf. vil hævde, at de grammatiske begreber er «fremavlede» af ordformerne og de bestemte ordstillingsforhold; men dette kan dog ikke være hans mening. Han indrømmer selv, at sprogets magt over tanken er af mindre betydning end tankens magt over sproget (§ 103), og kan følgelig ikke hævde, at det sproglige udtryk har skabt de grammatiske begreber; at disse overhovedet ikke er bundne til positive grammatiske kendsgerninger, ordformer og ordstilling, er forf. sig tilmed bevidst, når han f. ex. anerkender subjektsbegrebet, også hvor det hverken er støttet af ordformer eller ordstilling, og begrebet hovedsætning, selv hvor der er «bisætningsordstilling». I § 207 siges oven i købet udtrykkeligt, «at om end bøjningsforholdene er det, som først tildrager sig opmærksomheden i vort sprog, så er dog forholdet til andre ord det endeligt afgørende for ordenes inddeling», og ud fra dette synspunkt, forholdet til andre ord, inddeler forf. sin gruppe «småord» (adverbier, konjunktioner, præpositioner, interjektioner) i underafdelinger. — Jeg ser ikke rettere, end at her er en inkonsekvens. «Forholdet til andre ord» hører ikke til de for øre og øje fremtrædende positive grammatiske kendsgerninger; disse er i følge forf. selv bøjningsformer og ordstilling, tryk og tone; men forholdet til andre ord er ikke et sanseligt, men et rent begrebsmæssigt grundlag for inddelingen.

Spørger man da: Hvad er det rigtige? Hvad bør lægges til grund, «de positive grammatiske kendsgerninger», som forf. hælder til, eller «forholdet til andre ord», så må svaret blive: det sidste, forholdet til andre ord, og dette er i virkeligheden også forf.s eget svar, når man ser nærmere til. Forf. begynder ganske vist med de positive kendsgerninger og søger ud fra dem at nå til de grammatiske begreber, men når ordformer og ordstilling ikke slår til, benytter han alligevel det begrebsmæssige forhold til andre ord som grundlag for sine grupperinger. F. ex. forklares subjektsbegrebet ud fra iagttagelsen af subjektsformer (jeg, du osv.) og ordstilling («den mand har min broder givet pengene»), men i en sætning som «den tyr slagtede min broder» kan hverken ordstilling eller ordformer afgøre, hvad der er subjekt, og dog vil forf. ikke betænke sig på at erklære «min broder» for subjektet. Subjektsbegrebet existerer altså uafhængigt af de positive grammatiske kendsgerninger. — Et andet exempel kan vise det samme. Forf. søger (§ 294 ff.) at opstille to forskellige sætningsarter på grundlag af den iagttagelse, at nogle sætninger har «fremdraget biord» («da han ikke havde været hjemme»), andre ikke («han havde ikke været hjemme»). Den læser, der ikke ved, hvor forf. vil hen, må uvilkårligt spørge: Hvorfor just fremdrage denne lille ejendommelighed som grundlag for en adskillelse mellem to arter af sætninger? Hvorfor ikke lægge f. ex. adskillelsen mellem «ligefrem» og «omvendt» ordstilling («han kom igår»; «i går kom han») til grund for en inddeling af sætningerne i to klasser? Svaret er let at give: fordi der ikke til forskellen mellem ligefrem og omvendt ordstilling svarer en begrebsforskel mellem to slags sætninger;

derimod ligger der forskellige grammatiske ideer bag ved forskellen mellem sætninger med fremdraget og sætninger med ikke fremdraget biord, nemlig den grammatiske begrebsforskel mellem bisætninger og hovedsætninger. Men når dette er tilfældet, når forf. på forhånd ved, at visse positive grammatiske kendsgerninger er frugtbare, andre ufrugtbare med hensyn til opstillingen af rækker, som svarer til bestemte sætningsbegreber, hvorfor da ikke gå den omvendte vej: begynde med at påvise den begrebsmæssige forskel mellem forskellige arter af sætninger og dernæst undersøge, hvorvidt der til de forskellige sætningsideer svarer forskelligheder i det sproglige udtryk? Tilmed viser forfatteren selv, at det dog i sidste instans ikke er ordstilling el. lign., som bør være afgørende ved inddelingen af sætningerne i forskellige arter; han regner nemlig sætninger med ‚mon' og ‚gid' for hovedsætninger, skønt de har fremdraget biord, altså bisætningsordstilling (§ 306), naturligvis fordi sådanne sætninger begrebsmæssigt set hører sammen med sætningerne uden fremdraget biord (§ 303).

Dette spørsmål, om forholdet mellem de positive grammatiske kendsgerninger og de grammatiske begreber, er et principspørsmål af den allerstørste betydning, når talen er om at opstille et grammatisk system, og jeg ser ikke rettere, end at Wiwels løsning af dette spørgsmål er utilfredsstillende: [1]) Når, som tilfældet er i dansk, bestemte grammatiske begrebsforhold ikke altid er ledsagede af bestemte sproglige kendemærker, så er det forkert at lægge de sproglige kendemærker, de positive grammatiske kendsgerninger til grund for en systematisering af begreberne. [2]) Wiwels stilling overfor spørsmålet er tilmed uklar, idet han ikke konsekvent følger det princip, som han selv opstiller, nemlig kun at anerkende som grammatiske begreber hvad der er knyttet til ordformer og ordstilling.

Denne hovedindvending mod Wiwels bog har også Mikkelsen i sit modskrift fået fat på, men det forekommer mig, at han ikke har udtrykt den klart. «En Bisætning», siger Mikkelsen (s. 9), «er altsaa en Sætning, der meget nøje er knyttet til en anden Sætning. Her har vi en ny grammatisk Kendsgerning, som Forfatteren (Wiwel) ikke synes at have drømt om, og at den er mere værd end Ordstillingen, er tydeligt nok . . . Den nøje Tilknytning til den overordnede Sætning føles ved alle Bisætninger». — Mikkelsen har ret i, at, hvis man overhovedet skal hævde en forskel mellem to arter af sætninger, hoved- og bisætninger, så må det være ud fra et andet grundlag end det, Wiwel opstiller, nemlig ud fra en begrebsmæssig forskel mellem sætningerne, men det er urigtigt, når Mikkelsen vil fremstille begrebsforholdet som «en grammatisk kendsgerning» ved siden af ordstilling og ordformer. Man må her vælge mellem to principper: [1]) Enten er det begrebsforholdet, som er det afgørende, og så er ordformer og ordstilling noget ligegyldigt, der ikke kan lægges til grund for en systematisering af begreberne; [2]) eller også må det formelle være grundlaget for systemet, og i så fald må man se bort fra begrebsforholdet, hvor dette ikke er karakteriseret ved ‚positive grammatiske kendsgerninger'. Man kan ikke som Mikkelsen slå dette ‚enten — eller' sammen til et ‚både — og'. «Styrken af Sætningernes Forbindelse og Ordforbindelsernes Betydning» (Mikkelsen, s. 14, et uheldigt udtryk for begrebsforholdet) er

ikke noget formelt kriterium, og Mikkelsen kan ikke fastholde dette kriteriums betydning, samtidig med at han hævder, at «i Grammatikken er det formelle det afgørende» (s. 19).

Denne uklarhed i Wiwels opfattelse af forholdet mellem de grammatiske ideer og de positive grammatiske kendsgerninger viser sig ikke alene på de ovenfor nævnte områder. Ved behandlingen af sætningen og dens led vil W. hævde, at der ikke, hverken begrebsmæssigt eller formelt, kan gøres forskel mellem objekt, hensynsled og prædikatsord. Han anerkender kun: [1]) enkelt biled, [2]) dobbelt (nærmerestillet og fjærnerestillet) biled. — Hvad for det første forskellen mellem objekt og hensynsled angår, er jeg tilbøjelig til at give W. ret. når han hævder, at der i sætninger med enkelt biled ikke kan fastslås nogen adskillelse mellem disse to begreber; nogen bestemt begrebsforskel mellem bileddenes forhold til verbalIeddene i de to sætninger «bogen behagede drengen» og «jeg fortalte en historie» kan ikke påvises, og når dette er tilfældet, er det ligegyldigt, at passivvendingen som oftest ikke kan bruges i sådanne sætninger med enkelt biled, i hvilke bileddet tidligere opfattedes som hensynsbetegnelse og stod i dativ; muligheden eller ikke-muligheden for at danne passivvending må her opfattes som en ufrugtbar grammatisk kendsgerning, d. v. s. en sådan, til hvilken der ikke knytter sig et bestemt begrebsforhold. — Når derimod forf. udtaler, at der heller ikke i sætninger med dobbelt·biled («jeg fortalte barnet en historie») kan fastholdes en bestemt forskel mellem de begrebsforhold, i hvilke hvert af de to biled står til subjekt og verballed, går han utvivlsomt for vidt. Hans stilling er forøvrigt her uklar. I § 87 indrømmer han, at navnet hensynsled (eller måske et andet navn) kan bruges til at betegne det «fjærnere meningsforhold», som i ovennævnte sætning «barnet» står i til verballeddet; men senere lader han alligevel sine argumenter mod adskillelsen mellem objekt og hensynsled gælde ikke alene sætninger med enkelt, men også sætninger med dobbelt biled. Det vil ikke være vanskeligt i ovennævnte sætning og andre af samme art at påvise det forskellige — men i alle sætninger konstante — forhold, i hvilket de to biled står til verballeddet: dette, «fortalte», betegner en virksomhed, objektet «en historie» betegner genstanden for denne virksomhed, og hensynsleddet «barnet» betegner den, med hensyn til hvem den i verballeddet udtrykte virksomhed finder sted. Når forf. overfor en sådan begrebsopstilling udtaler, at i sætningen «vi bør skænke denne sag vor opmærksomhed» «efter al naturlig talebrug sagen synes at måtte være g e n s t a n d for vor opmærksomhed» (§ 101), viser han en påfaldende mangel på stringens; spørsmålet er jo ikke, hvad der er genstand for opmærksomhed, men hvad der er genstand for det i verballeddet «bør skænke» udtrykte begreb. Jeg ser altså ikke rettere, end at der existerer et bestemt og klart begrebsforhold mellem verballed, objekt og hensynsled i sætninger med dobbelt biled, og dette er tilstrækkeligt til, at man bør opstille objekt og hensynsled som selvstændige grammatiske begreber. Tilmed ledsages dette begrebsforhold af positive grammatiske kendsgerninger, idet [1]) hensynsleddet står foran objektet, [2]) ved passivvending objektet bliver subjekt; altså også efter forfs. egen metode kommer man til en adskillelse mellem de to

begreber. Ganske vist gives der undtagelser fra de formelle kriterier; i sætningen «han nærmede sig byen» står objektet først, i sætningen «jeg idømte ham en straf» kan ved passivvending hensynsleddet «ham» gøres til subjekt, og ved mange sætninger kan passivvendingen slet ikke bruges; men dette siger intet. Ingen af de «rækker», som Wiwel opstiller på grundlag af formelle kriterier, er uden undtagelser, og forøvrigt er det ikke mig, men W., der vil hævde de formelle kriterier som de afgørende.

Hvad der her er sagt om forholdet mellem hensynsled og objekt, gælder også om forholdet mellem prædikatsord og objekt. Mikkelsen forsvarer overfor W. opstillingen af begrebet «prædikatsord ved subjektet» («omsagnsled til grundleddet»), ligesom han hævder adskillelsen mellem objekt og hensynsled i sætninger med enkelt biled. Jeg er som før nævnt tilbøjelig til at følge Wivel, når han nægter, at der er nogen begrebsforskel mellem objekt og hensynsled i sætninger med enkelt biled; med prædikatsordet er det imidlertid en anden sag. Mikkelsens forsvar for «prædikatsord ved subjektet» (s. 21 ff.) er berettiget; om det end er et noget vagt udtrykt kriterium, at verballeddet «alene eller dog væsentligt tjener til at forbinde Omsagnsleddet med Grundleddet» (s. 22, f. ex. «min fader var en bonde», modsat «min fader mødte en bonde»), og om end bestemmelsen, at omsagnsleddet kun er en anden benævnelse på grundleddet, støder an på en sætning som «manden hængte sig», så er det dog her kun definitionen, ikke selve begrebsforholdet, der er uklart; Mikkelsens imødegåelse (s. 26 f.) af W.s forsøg på at vise umuligheden af at adskille objekt og prædikatsord ved subjekt er overbevisende.

Er det rigtigt at anerkende «prædikatsord ved subjekt», så gælder dette i endnu højere grad begrebet «prædikatsord ved objekt»; følger man Wiwel, som kun anerkender «dobbelt (nærmerestillet og fjærnerestillet) biled», så kommer man til den urimelighed ikke at opstille i grammatikken nogen forskel mellem bileddenes art i de to sætninger «jeg gav drengen bogen» (hensynsled + objekt) og «jeg kaldte drengen Peter» (objekt + prædikatsord ved objektet), skønt bileddenes forhold til verballeddet i de to sætninger er vidt forskelligt; det fjærnerestillede biled i den første sætning står i samme forhold som det nærmerestillede i den anden, og det nærmerestillede biled i den første sætning står i et helt andet forhold til verballeddet end det fjærnerestillede biled i den anden sætning.

Wiwels behandling af sætningsleddene viser ikke mindre end hans behandling af sætningsarterne, hvor uheldigt det er ved opstillingen af grammatiske begreber at holde sig til, hvad der karakteriseres ved ordformer og ordstilling. Det er at vende op og ned på det naturlige forhold at sige (med hensyn til sondringen af enkelt biled i objekt og hensynsled), at «ikke blot mangler her alle påtagelige kendemærker, men heller ikke fra tankens side er det muligt at finde nogen bund eller grænse» (§ 105); når man som W. vil prøve de overleverede begreber «på bar bund» (§ 67), så er det naturligst at begynde med at prøve, om der «fra tankens side kan findes nogen bund og grænse», og dernæst — i bekræftende fald — at undersøge, om de forskellige begreber fremtræder i sproget med forskellige formelle kendemærker. W. bekæmper ivrigt den latinske gram-

matik, når den vover sig ind på den danske grammatiks enemærker; men er ikke selve det at opstille en dansk grammatik på grundlag af «de positive grammatiske kendsgerninger» en rest fra latinen? Ganske vist nøjes W. ikke med ordformerne; han medtager også ordstilling — dog kun i ringe grad —, tryk og tone, men selv dette slår ikke til; langtfra alle meningsforhold i dansk udtrykkes ved hjælp af disse midler.

Trods den hovedindvending, der kan rettes mod princippet i Wiwels bog, er den utvivlsomt et mere end almindelig værdifuldt arbejde. Forf.s iagttagelser er talrige; han samler sit materiale på første hånd, i det talte sprog, og han behandler sit stof med den største tænksomhed; er det en svaghed ved bogen, at den søger at bygge det grammatiske system udelukkende på de «positive kendsgerninger», så er det på den anden side en styrke, for så vidt som det netop er ved at gå ud fra dette grundlag, at forf. er kommet til mange nye, tit overbevisende og altid tankevækkende ideer. Meget i bogen har vakt og vil vække modsigelse; ikke alle afsnit er lige godt gennemarbejdede, og adskilligt kan trænge til supplering; men bogen vil jo heller ikke give et system, kun synspunkter, og der er næppe tvivl om, at navnlig kritikken af «det hidtil gældende system» vil sætte dybe spor i fremtidens danske grammatikker. Jeg skal i det følgende give en kort oversigt over de grammatiske begreber og «rækker», som W. opstiller.

Af ordklasserne anerkendes kun substantiver, adjektiver, verber og «småord» samt som «tværklasse» talord og pronominer. «Et ord er et ord», holder forf. på; ordene og deres funktioner bliver for ham kærnen i systemet; derfor behandler han under ordklasserne talrige ordforbindelser, der i regelen henføres til syntaxen, og derfor samler han ofte til ét ord, hvad man har været vant til at betragte som flere. — På den måde bliver ordklassen «artikler» overflødig: substantivernes bestemte artikkel opfattes som en bøjningsform, adjektivernes bestemte artikkel samles med det påpegende og personlige pronomen «den» samt det ubestemte «det» til ét ord, og den ubestemte artikkel vil forf. ikke skille som et selvstændigt ord fra talordet eller det ubestemte pronomen ‚en'. Dette er utvivlsomt berettiget; adskillelsen af ‚den' eller ‚en' i 3—4 ord søger sin berettigelse i forskelligartede tryk- og funktionsforhold, men reglerne, der opstilles, svarer faktisk ikke til de virkelige tryk- og funktionsforskelligheder.

Helt original er behandlingen af «småordene»; da disse er uden bøjning, må inddelingen af dem foretages ud fra iagttagelsen af deres forhold til andre ord (som før nævnt et brud på forf.s eget princip!), og der opstilles følgende grupper: ¹) småord uden tilknytning til andre ord (udråbsord), ²) småord med tilknytning til én side (biord), ³) småord med tilknytning til to sider; denne sidste gruppe kalder forf. bindeord, og den deles igen i A) bindeord med sideordning (sideordnende bindeord), B) bindeord med underordning a) mellem ord (forholdsord), b) mellem sætninger (underordnende bindeord). — Som man vil se, er de hidtil antagne tre ordklasser: udråbsord, biord, bindeord samlede til én ordklasse med forskellige underafdelinger, og navnlig er forholdsordenes stilling bleven forrykket, idet de fra at danne en selvstændig ordklasse degraderes til at

danne en underafdelings underafdeling. — Wiwels gruppering er her ganske rationel og bedre svarende til de normale funktionsforhold end de hidtil almindelige grupperinger; på en naturlig måde kommer her ord som «før», «siden», «indtil», «uagtet» o. s. v. til at opfattes ens, hvad enten de bruges som konjunktioner («før han kom») eller præpositioner («før hans ankomst»).

Af de bøjede ord samler W. substantiver og adjektiver til én gruppe (dog to ordklasser), overfor verberne, og som overgangsformer opstilles de «uægte verbalformer» infinitiv og participium. Dette er ikke nyt, og i behandlingen af substantiver og adjektiver fjærner forf. sig overhovedet mindst fra den gængse opfattelse, om end f. ex. inddragelsen af tryk og stød i behandlingen af substantivernes flertalsdannelse ikke er foretaget systematisk før i W.s bog.

Derimod er behandlingen af verberne radikal. Som ægte verbalformer anerkender forf. kun de usammensatte tidsformer, og han er så kættersk at tvivle om, hvorvidt det egentlig er tidsmomentet, som er det vigtigste i betydningsforskellen mellem de forskellige verbalformer («jeg kommer i morgen»; «gid han var her»). Fra verbalbøjningen fjærnes «de sammensatte tider», som behandles sammen med alle andre infinitivs- og participiumsforbindelser. Denne udrensning vil sikkert blive hilst med større glæde af lærerne i dansk grammatik end af lærerne i fremmede sprog, for hvem det har været en lettelse, at eleverne på forhånd, gennem den danske grammatik, var sat ind i systemet med de fem «måder», «førfremtid» og «fortidsfremtid» o. s. v. Den, som ikke vil gøre undervisningen i dansk grammatik til en undervisning i «almindelig grammatik» til støtte for fremmedsprogsundervisningen, kan imidlertid ikke i princippet indvende noget mod Wiwels radikale simplificering af systemet for verbalbøjning; det nuværende system, som medtager visse infinitivs- og participiumsforbindelser i systemet, men udelader andre, er vilkårligt. W. gennemgår udførligt forbindelserne mellem et ‚forudsætningsverbum' (kan, skal, o. s. v.) og en infinitiv, og mellem verberne «er, bliver, har» og et verbaladjektiv; selvfølgelig glemmer han ikke, at tidsbetydningen i adskillige forbindelser er bleven helt eller så godt som helt enerådende («jeg har taget», ubestemt fortid).

Bedst er behandlingen af substantiver, adjektiver, verber og småord. Mere uklar synes forf. at være, hvor han taler om «tværklasserne» (talord pronominer). Ganske vist viser navnet tværklasser, at de indtager en særstilling i systemet, nemlig den, at de er klasser, «hvis grænse overskærer en eller flere andre på tværs»; men det er et spørsmål, om der overhovedet i W.s system er plads for disse klasser. Rene betydningsklasser vil W. ikke opstille, men er talordene andet end en betydningsklasse? Hvad forf. mener med, at deres lydform er afstikkende, forstår jeg ikke; et ords afstikkende lydform er dog ikke et grammatisk skelnemærke. Ordenstallene har helt igennem adjektivernes kendemærker — kun «anden» har en afvigende bøjning —, og det samme gælder i virkeligheden grundtallene, af hvilke kun ‚hundrede' og ‚tusinde' i visse tilfælde har udpræget substantiviske ejendommeligheder. Hvorfor ikke slå tal-

ordene sammen med adjektiverne og nævne «hundrede» og «tusinde» som overgangsord (sml. § 145)? — Det samme synes mig at være tilfældet med stedordene. Når W. vil støtte opstillingen af denne klasse ved at pege på ordenes særlige form, kommer han ind på det usikre; ord som «min, din, sin, hin, slig, begge, ingen, nogen, enhver» adskiller sig ikke i bøjning eller form fra regelmæssige adjektiver eller adjektiver som «liden, megen, egen». — Spørsmålet må for talord og pronominer blive det samme som for alle andre ord: Har disse ord m. h. t. funktionsforhold, d. v. s. m. h. t. deres forhold til andre ord og rolle i sammenhængen noget fælles, som skiller dem fra andre ord? Dette spørsmål kan man næppe besvare med ja; talbetydningen i talordene er en ren glosebetydning; hvad pronominerne angår, er deres abstrakte betydning egentlig ikke noget grammatisk moment; et sådant kan man snarere søge deri, at de er «stedfortræderord», men heller ikke dette slår dog til; «ingen» kan ikke kaldes et stedfortræderord, og det kan i virkeligheden heller ikke de personlige pronominer; i «jeg» og «du» kommer i alt fald det moment til, at den, der betegnes gennem pronominet, er talende eller tiltalt. — Afsnittet om pronominerne er overhovedet et af de svageste i W.s bog; Mikkelsen har med rette vendt sin kritik imod det (s. 5 ff.).

Om behandlingen af sætningen og dens led er til dels talt ovenfor; med rette fremhæver forf. verbet som det sætningsdannende led og kritiserer de definitioner af subjektsbegrebet, som ikke går ud fra dettes forhold til verballeddet som det eneste karakteriserende

Overfor de grammatiske benævnelser er W. eklektiker; hvor han ikke kan finde et godt forklarende navn, beholder han i regelen det latinske. Utvivlsomt vil det være det bedste at få et system af gode «danske» d. v. s. forklarende navne, og forf. giver adskillige gode bidrag til et sådant system. De beskrivende navne, som han i enkelte tilfælde anvender, synes mig principielt set ikke så heldige; hvorfor kalde «manden-s» for «s-form», men ikke «elske-s»? Bedre og simplere vilde det være at kalde ‚manden-s' forholdsform, som W. selv foreslår, eller tillægsform (Mikkelsen: tillægsfald). Forf. kritiserer noget for småligt de hidtil brugte danske benævnelser; intet navn er ganske vist bedre end et dårligt navn, men et dårligt navn kan man kun kalde et sådant, som leder tanken vild; man behøver næppe at være bange for at bruge et navn, selv om det ikke leder tanken hen på alle sider af det begreb, som skal benævnes, og pædagogisk set er det en stor og forsvarlig lettelse at have bestemte benævnelser på bestemte grammatiske begreber. Fortræffeligt er det, når forf. tilråder at bruge ordet «form» om alle bøjningsformer, og ikke snart «form», snart «fald», snart «måde»; når man opgiver det vidtløftige system for verbalbøjningen, lægger denne ingen hindringer i vejen for at anvende «form» overalt.

Wiwels bog har ikke mindre interesse for lærere end for videnskabsmænd; en undervisning efter de principper, W. opstiller, vil blive meget forskellig fra en undervisning på grundlag af de nu benyttede skolegrammatikker, og W.s kritik i bogens slutning af gennemsnitsundervisningen i dansk grammatik er i det hele rammende.

Ét er imidlertid et søkort at forstå, et andet skib at føre; forf. indrømmer (s. 361) berettigelsen af den fordring, som kan stilles til kritikeren, selv at udføre «synspunkterne» i praxis; forhåbentlig vil det ikke vare længe, før han opfylder fordringen; en skolegrammatik fra W.s hånd vil blive hilst med glæde af de mange dansklærere, som føler det utilfredsstillende i den grammatikundervisning, de med de nuværende hjælpemidler er i stand til at yde, men som dog ikke kan frigøre sig fra traditionen og udvikle et eget undervisningssystem.

Juni 1902.

Henrik Bertelsen.

Mindre meddelelse.

In Ovidii metamorph. III 692 sq.

Scr. **Valdemarus Thoresen.**

Quod hanc codices nostri scripturam loci exhibent:

«praebuimus longis» Pentheus «ambagibus aures»
inquit, «ut ira mora vires absumere posset» —,

neque usus vocabuli *absumere* probari potest et totius loci sensus eo perturbatur. *Absumere* prope idem valet quod *consumere*, *deterere*; ita, quod mora efficere potest, irae inepte tribuitur. Sed gravius multo est, quod regi ardentissimo studio Bacchum deum deique cultores persequenti ea additur lenitas et clementia, ut irae quamvis iustae, ut ipsi videtur, medicinam quaerat; prorsus alio ore supra (v. 579) locutus est. Neque minus mirum est, si ambagibus hoc fieri posse putat. Contendere audeo, Penthea aures praebuisse ambagibus, *ut ira mora vires adsumere posset*; nam retenta rabies irritatur et crescit, ut in eodem Pentheo paulo ante (vv. 566 sq.) dictum est. Hanc si susceperimus emendationem, et Pentheus ipse multo magis sibi constabit, et dictum eius multo ad legentium animos commovendos evadet efficacius.

Afsluttende Svar til Professor Heiberg.

Af Chr. Sarauw.

Professor Heiberg vilde ganske have sparet sig selv for ubehageligheder, og mig for et vidtløftigt og utaknemmeligt arbeide, ved enten at lade mig helt i fred eller at præcisere sine indvendinger saaledes at det overhovedet blev mig muligt at svare paa dem. Nu maatte jeg sætte ham schak for at faa ham til at trække.

Det synes herefter, at det der er ham og mig imellem ved betragtningen af Iliadens anden sang indskrænker sig til det spørgsmaal, hvad omdannerens livsstilling var og under hvilke forhold han gik til sit arbeide — medens jeg tør gaa ud fra at der i det væsenlige, det som jeg i sin tid har betegnet som sikkert, er enighed om hvorledes snittet skal lægges: brister den sidste forudsætning, er det haabløst at diskutere fænomenets forklaring, og jeg kunde da med god grund beklage mig over at prof. Heiberg ikke har angivet paa hvilket grundlag han vil drøfte sagen.

Jeg kaldte i 1895 omdanneren for rhapsode, fordi det (efter en særhed jeg ikke helt kan frigøre mig for) morer mig at udtrykke mig noget for konkret hvor derved ingen skade kan afstedkommes. Jeg har senere forandret dette til «filolog», hvor gaaseøinene naturligvis betyder at udtrykket ikke er adækvat. Nu foreslaar professor Heiberg imidlertid en løsning som jeg strax med taknemmelighed maa anerkende som ypperlig, idet den forener udtømmende nøiagtighed med genial simpelhed: omdanneren var et *menneske*, denne betegnelse godkender jeg uden ringeste forbehold. Spørgsmaalet bliver saa blot: om mennesket nærmest var sanger og frit omdannede fabelen, maaske fordi det stødte ham at hans landsmænd skulde have gjort mytteri paa et saa afgørende tidspunkt (saa kunde han rigtignok allersimplest have sprunget stykket over), men ikke stødte ham at hans landsmænds overkonge paa et saa afgørende tidspunkt ved en ganske urimelig handlemaade lokkede sine folk til noget for nationalfølelsen mindst ligesaa

stødende: eller om han nærmest var noget som kunde frembyde en vis analogi med det man i senere tider kalder en filolog. Vel. Som jeg havde ganske bestemte objektive grunde til at fastholde at Peiraen er yngre end vor Iliades plan, grunde som med en nødvendighed jeg ikke kunde slippe fra førte mig til et for mig ganske uventet resultat: saaledes kunde jeg ved gentagen betragtning ikke skjule for mig selv et overmaade stærkt indtryk af at mennesket havde handlet i god tro, men med misforstaaelse saavel af sangens fabel i det hele, som af ordlyden paa en række steder, 119—128, 134—138, og navnlig 192. [Se bd. IV s. 20, sml. s. 5—8. Med urette har jeg der sagt: den øvrige text faldt det ham ikke ind at gennemgaa. V. 75 *ὑμεῖς δ' ἄλλοθεν ἄλλος ἐρητύειν ἐπέεσσιν* er i virkeligheden en meget tydelig omend ganske skæv henvisning til Odysseuses og Nestors taler efter tumulten. — Jeg vilde gerne udtrykkelig gøre den historiske bemærkning, at 192, som jeg i min første, mundtlige fremstilling af sagen af overdreven samvittighedsfuldhed troede at maatte forkaste, medens det, som dr. Goldschmidt strax derpaa bemærkede til mig, slet ikke kan stryges, fra første færd havde tjent som hovedstøtte for min tydning, som den tap hvorom fremstillingen ved omdannelsen svingede fra den ene fabel over i den anden, saa at det var mig en stor tilfredsstillelse at blive tvungen til at fastholde det.] Hvis prof. Heiberg et øieblik vilde se bort fra den litteraturoverleveringshistoriske lærdom og alene rette opmærksomheden paa hvad selve stedet lærer om sig selv, vilde han vist kunne faa øie paa det berettigede i min paastand, at de af mig antagne interpolationer er inspirerede af misforstaaelse af de steder efter hvilke de er anbragte. Hvorledes vil man ellers forklare det gentagne *træf*, at der netop er interpoleret saaledes at ord der i den oprindelige sammenhæng betød eet, i kraft af tilsætningen kom til at betyde et andet? Mennesket misforstod hvad det kun var muligt at misforstaa naar det manglede som udelukkede misforstaaelsen. Netop fordi det hele fænomen er saa gennemsigtigt under den forudsætning at han kun kendte de dele af sangen vi endnu har og efter den fuldkommen sikre udskillelse af Peiraversene erkender som ægte textmasse, nødes man til at antage, hvad der fra første færd var mig klart efter det umiddelbare indtryk og hvad aldrig den gentagne fordybelse i stedet eller overveielser af anden art har kunnet gøre i mindste maade tvivlsomt for mig: at han forefandt en lakune, misforstod texten i dens helhed, og i overensstemmelse hermed søgte at restituere det tabte

under gentagne misforstaaelser i det enkelte. At han «grublede» over sammenhængen, viser hans interpolationer, der jo udenfor hovedtalen er let kendelige paa ordet *βουλή*. Medens disse nu i øvrigt dels bestaar i (eller er knyttede til) Raadet, dels følger lige efter talen, er den sidste sprængt et godt stykke hen i den følgende text: 193—94. Naar man overhovedet tænker over interpolationers motiver, kan man ikke undlade at studse ved dette indskud: moderverset 192 var for den der kendte den oprindelige sammenhæng et ganske ligegyldigt ord der ikke vilde være blevet paaagtet; kun for den der søgte sammenhængen kunde det træde frem som et saa vigtigt vidnesbyrd om den, at det kunde friste til en i sig selv helt overflødig interpolation. Man maa være daarlig menneskekender for ikke at se at dette røber manden. — Idet det lykkedes mig at gøre rede for omdannelsesprocessens enkeltheder paa en saadan maade at den mest intensive virkning viste sig naat ved de simpleste midler, følte jeg mig i fuld overensstemmelse med den bedste textkritiks grundsætninger, og fandt en stor beroligelse deri at min rettelse, hvis principielle rigtighed var given, ogsaa grafisk set var plausibel. Thi den bedste textkritik antager ikke feilene saa store som muligt, men saa smaa som rettelsens formaal tillader det, søger ikke de største men de mindste texthistoriske resultater, gør sig ikke saa bred som muligt, men saa smal som muligt. Det er da ikke mig der af uvedkommende hensyn har paatvunget fænomenet en kunstlet tydning: det er prof. Heibergs filologiske sans der, istedenfor at fordybe sig i æmnet og lade stoffet virke paa sig, døves af den destruktive rutines snurrende hjul.

Jeg kan ganske vist ikke rose mig af nogen stor boghistorisk lærdom; men jeg tvang mig dog dengang til at gennemlæse et temmelig tykt bind for at forvisse mig om at jeg med rette forudsatte at videnskaben ikke vidste mere om overleveringsforhold i hine fjerne tider end jeg, det vil sige ingenting, eller rettere intet ud over hvad der fremgaar af de bevarede texters tilstand. Jeg kunde da trygt blive paa den vei jeg fra først af fulgte, at studere kendsgerningerne uden at bekymre mig om de meninger der var i omløb. I disse kendsgerningers lys kom mennesket til at staa som «filolog». Man sammenligne dog denne mand med omdigteren af Odysseens 19de, der ikke blot har forstaaet sin original til punkt og prikke, men ved indskud og tilføielser saa mesterligt har udslettet sporene af sin forbrydelse at det er fuldstændig umuligt at paavise den. Det er forskellen mellem digter og

kludrende «filolog». Som «filolog» har jeg altid opfattet ham — ganske vist ikke en filolog som de nulevende, der væver de store hypoteser paa gisningens væverstol; heller ikke en filolog som de Alexandrinske, der flittigt pertentligt og snæverhjertet, uden dybere forstaaelse af den gamle poesi, udprikkede ægte og uægte, gode og daarlige, vers af de overleverede texter. Som den Indiske filologi begyndte med at bevare Veda, stammer den Europæiske fra omsorgen for de Homeriske digtes rette overlevering: dens spiring beror nødvendigvis paa trangen til at holde traditionen i hævd, og hvor vi møder tydelige vidnesbyrd om fast tradition under forhold der snarest maatte være gunstige for fri overlevering, der har vi med det samme et vist maal og en vis art af filologisk virksomhed, om saa denne er nok saa meget i strid med de senere anerkendte principer. Men den klassiske filologis prototyp var saa forskellig fra sine efterkommere, at disse ikke vil være ham bekendt, men gør ham til digter den stakkel: han fulgte, af pietet, i ærlig stræben efter at træffe digterens mening, en fremgangsmaade senere tider har belagt med infami, at afhjælpe overleveringens mangler ved mere eller mindre vellykkede tilføielser.

Det er givet at Iliadens skæbne for dette punkts vedkommende engang har ligget i een mands haand. Skulde det virkelig have været lettere for denne mand som omdigter at hævde et daarligt makværk overfor et publikum der maatte kende originalen og have sund sans nok til at pibe den formastelige ud? Er det ikke i virkeligheden meget rimeligere at han bødede en text som, af grunde vi ikke kan kende, ikke kunde udfyldes fra en hel rulle, og at denne mands redaktion under overleveringens uberegnelige tilfældigheder kunde faa hævd paa at være den rigtige Iliade? Om tid og sted kan vi intet vide: vi veed kun at hans værk indeslutter og bevarer den ægte text han fandt, saa trofast som et stykke rav et urtids insekt.

Jeg sammenfatter den hele slutningsrække saaledes:

1) Medens Ilias II nu foreligger som en Peira, viser alt hvad der bliver tilbage efter udskydelsen af de vers der konstituerer Peiraen, tydeligt at episoden oprindelig fremstillede et mytteri.

2) Peiraens væsenligste bestanddel (begyndelsen og slutningen af Agamemnons tale) er laant fra 9de sang, der, navnlig ved henvisning (v. 34 f.) til Epipolesen i 4de og altsaa til alt hvad dermed nødvendigt hører sammen (folkepagt, tvekamp, forligsbrud paa den ene side, Diomedeses Aristi paa den anden side, d. v. s. sangene III—V), men utvivlsomt ogsaa ved henvisning (v. 17 ff.)

til drømmen i 2den, samt derved at situationen er fremkaldt ved begivenhederne i 1ste og 8de, med nødvendighed forudsætter tilværelsen af den os bekendte plan for Iliaden: saaledes at den kritiske betragtning af anden sang efter erkendelsen af dette laan er videnskabelig forpligtet til at gaa ud, ikke fra en teori om Iliadens oprindelige enhed, men fra en videnskabelig begrundet vished om Iliadens daværende enhed.

3) Den oprindelige fremstilling af anden sang foreligger for os paa et bestemt punkt (Agamemnons tale og det nærmest følgende) fragmentarisk.

4) Tilsætningerne beror efter deres hele karakter paa misforstaaelse af sangens plan i almindelighed, og i det enkelte paa misforstaaelse af de steder efter hvilke de er anbragte, en misforstaaelse som kun var mulig naar omdanneren kun kendte sangen i den fragmentariske skikkelse hvori den foreligger for os.

5) Efter disse forudsætninger bliver Peiraen at behandle saa vidt muligt i overensstemmelse med textkritikens almindelige regler, altsaa at opfatte ikke som en vilkaarlig omdigtning, men som en uforsætlig feil: en mislykket konjektur.

* * *

Skønt prof. Heiberg og jeg aabenbart har vanskeligt ved at forstaa hinanden, tror jeg dog at vi med hensyn til sjæledyrkelsen er komne til noget større klarhed ved hans sidste udtalelse. Jeg mente nemlig at maatte forstaa hans ord bd. X 66 saaledes, at de Homeriske digte dels indeholdt partier affattede paa sjæledyrkelsens tid, dels partier fra en tid da man ikke ofrede til de døde. Men nu forstaar jeg ham saaledes, at den Homeriske tid (den tid i hvilken de digte vi har blev affattede) ikke havde denne kultus, og at «minderne» er litterære reminiscenser, der ikke af textkritiken skal gøres gældende mod digtenes litterære (forfatterlige) enhed, saalidt som man kan angribe den litterære enhed af et digt af Goethe eller Shakespeare ved paavisning af Græske eller Romerske elementer deri. Betydningen af Rohdes værk for Homerkritiken bliver da efter prof. Heibergs som efter min mening den, at tilintetgøre grundlaget for den kritik man efter den ældre betragtning af «minderne» («arrene», kunde man fristes til at sige) som «spirer» muligvis kunde rette navnlig mod Nekyien; saaledes at vi for saa vidt er enige. Havde jeg anet det, vilde jeg have tiet stille. Hvis da ikke sammenstillingen med bevæbningen atter havde gjort mig tvivlraadig. Thi de livfulde skildringer af det

gamle skjold, der stemmer saa smukt med de fundne billedlige fremstillinger, beviser at digteren levede i dette vaabens tidsalder og kendte det af selvsyn, ikke gennem en afbleget erindring: naar jeg ikke har tilbageholdt en varm anerkendelse af Reichels arbeide, skyldtes det navnlig den glæde jeg havde haft ved at læse hans paavisning af dette forhold som en god prøve paa den forbindelse mellem archæologi og filologi jeg kan billige. Iliadens digter var ganske utvivlsomt ingen Walter Scott. Men de spor man vil finde af sjæledyrkelse skal ligeomvendt være vidnesbyrd om forhold digteren ikke kendte fra sin egen tid. Her reiste jeg da det hovedspørgsmaal, som maa klares før det kan nytte at drøfte hypoteser: om det kan afgøres om man i den Homeriske tid dyrkede sjæle eller ikke; men det hjælper prof. Heiberg mig ikke til svar paa. Af hans bemærkninger s. 8 kan jeg kun anerkende den første og den sidste som argumenter i sagen [1]. Naar der da først staar Od. 4,197: *τοῦτό νυ καὶ γέρας οἶον ὀιζυροῖσι βροτοῖσι κείρασθαί τε κόμην βαλέειν τ᾽ἀπὸ δάκρυ παρειῶν*, saa vilde vi deri have tvingende bevis for at forholdet til de afdøde indskrænkede sig til disse to udtryk for sorg, dersom denne udtalelse fremtraadte som en veloverveiet udtømmende videnskabelig fremstilling af folkets sæd: men henkastet i samtalens løb uden ansvar overfor videnskaben er den uden al autoritet og ganske værdiløs. Der er jo dog en uhyre forskel i vægt mellem vidnesbyrd af den ene og af den anden art. Vi viser en mand den sidste ære naar vi følger ham til graven; men dette udelukker ikke at vi bagefter ærer ham med en mindesten, med kranse i en aarrække, med statuer, med mindebægre og mindefester, saa at den sidste ære sommetider først er den første: der skal meget mere end et saadant udtryk i et digtersted til for at bevise at vor skik indskrænker sig til jordfæstelsen. Og hvad det sidste punkt angaar, maningsscenen i Nekyien, saa maa jeg nedlægge den bestemteste protest mod den brug prof. Heiberg gør af den. Hvis hans antagelse, at det er digteren som anvender det korrekte gravoffer ritual udenfor dets egenlige bestemmelse, var den eneste mulige istedenfor en ganske vilkaarlig, saa vilde man dog deraf aldeles ikke kunne slutte at dette ritual kun levede i

[1] Jeg benytter leiligheden til at tilbagekalde en bemærkning jeg har gjort bd. X 122 om udtrykket *κτέρεα κτερεΐζειν*; jeg har ved senere at prøve stederne overbevist mig om at jeg ikke nærmere veed hvad det betyder. For en sikkerheds skyld tilføier jeg at der heraf ikke kan sluttes at heller ikke Homer vidste det.

afbleget erindring: en digter der ikke kendte et særligt manings-ritual kunde jo meget vel ved maning anvende og eventuelt tillæmpe et gravofferritual der paa hans tid var i levende brug. Sagen staar saaledes: Lobeck havde af ganske futile grunde ialfald implicite erklæret maningsscenen for frit opdigtet. Hans rent utrolige argument, at Homer ikke behøvede at sende Odysseus til Hades, naar det efter skik og brug gjaldt for muligt at kalde de døde op til oververdenen, falder jo dog for den betragtning, at det ikke kommer an paa hvad Homer behøvede men paa hvad han havde lyst til. Man har da ogsaa med rette gjort gældende, at overensstemmelsen mellem Nekyiens fremstilling og senere tiders skildringer af gravoffer *og* maning er saa stor, at digteren maa have efterlignet et virkelig brugt ritual, der ogsaa maa ligge til grund for de senere tiders vidnesbyrd, altsaa (med ændringer) har været i fortsat brug fra den episke tid og nedefter. Naar nu digteren skildrer en maning paa en maade der svarer til den andenstedsfra bekendte virkelighed, saa ligger det dog nærmest, hvis man overhovedet vil slutte noget, at antage at han kendte til maning fra det virkelige liv, f. ex. havde faaet ritualet opgivet af en hex af sit bekendtskab, ligesom Odysseus lærer det hos den troldkyndige Kirke. Det er ikke saa lidt dristigere at slutte at han kendte til gravoffer, og jeg for mit vedkommende anser mig for forpligtet til ikke at bruge dette sted som støtte for den mistanke, at gravoffer har været i brug hos Grækerne paa Homers tid ligesaagodt som før og efter, saaledes at det tilsyneladende hul i den historiske kontinuitet vilde bero paa kildernes utilstrækkelighed. — En anden ting er at man ikke vel kan nægte en religionshistorisk sammenhæng mellem gravoffer og maning, en sammenhæng der maatte bestaa deri at folkeskikken, ikke digterne, anvendte gravofferritualet udenfor dets egenlige bestemmelse, til maning — medens det omvendte forhold vilde være usandsynligt. Kun maa vi fastholde at der foreligger en hel række muligheder: enten havde det Homeriske samfund gravoffer og maning i levende brug, eller maningen havde overlevet gravofret, eller man havde opgivet begge dele, saa at digteren maatte laane sin skildring udefra, om man vil maaske fra gamle eper. Hvilken af disse muligheder, der endda ikke er de eneste, vi skal anse for virkelighed, har vi efter min mening ikke materiale til at afgøre.

* * *

Jeg tror at mødes med læserne i ønsket om snarlig afslutning paa denne polemik, og skal derfor, idet jeg lader andet ligge, som vilde kræve vidtgaaende undersøgelser og drøftelser eller lige modsat er fuldstændig uddebatteret, blot gøre et par smaabemærkninger om punkter som vi maa kunne komme til enighed om[1]. Prof. Heiberg opnaar s. 5 en billig, men kortvarig, fornøielse ved at tyde Il. 4, 137—8 saaledes, at mitren som Menelaos pleiede at gaa med som beskyttelse mod spyd var hans bedste værn, idet «der tales om panserbæltets betydning i almindelighed, ikke i det enkelte foreliggende tilfælde». Denne tydning har Reichel[2] s. 89 fuldstændig gendrevet: derved vilde nemlig mitren blive et vigtigere dækvaaben end skjoldet. «Man darf natürlich nicht im allgemeinen verstehen wollen was nur für den speciellen fall gesagt ist» — d. v. s. *ἥ οἱ πλεῖστον ἔρυτο* kan kun staa her, fordi Menelaos i dette øieblik har lagt skjoldet fra sig. Kun flosklen *ἕρκος ἀκόντων* gælder almindeligt.

Prof. Heiberg antager s. 7 at Afrodites *κάλλος ἀμβρόσιον*, der renser Penelopes skønne aasyn under søvnen (18, 192), kun kan forstaas som sminke. Ja der staar ganske rigtig i texten *κάθηρεν*. Dersom altsaa prof. Heiberg tror at man renser huden med sminke, saa er han endnu skikkeligere end Eustathios. Med sminke giver man huden en falsk farve, men man renser med vand og, naar det kommer høit, med sæbe — det er underligt at skulle drøfte saa dagligdags ting. Der siges forresten ikke at Penelopes hud blev elfenbenshvid af dette *κάλλος* (196) — med mindre der ogsaa siges, at hun blev høiere og sværere deraf (195): begge dele skyldes Athenes guddomsmagt. Afrodites *κάλλος* faar vi intet laboratorium til at analysere. Men om Eurynomes beskednere toiletmidler kan vi danne os en mening: *χρῶτ' ἀπονιψαμένη καὶ ἐπιχρίσασα παρειάς* (172), *χρῶτ' ἀπονίπτεσθαι καὶ ἐπιχρίεσθαι ἀλοιφῇ* (179) er at sammenholde med 6,219 *ἄλμην ὤμοιιν ἀπολούσομαι, ἀμφὶ δ' ἐλαίῳ χρίσομαι· ἦ γὰρ*

---

[1] En bemærkning om Od. 19, 390 (cf. H. s. 8) tilføier jeg ved korrekturen. En sammenligning af *μή ἑ λαβοῦσα οὐλὴν ἀμφράσσαιτο* med 467 *χείρεσσι λαβοῦσα γνῶ ῥ' ἐπιμασσαμένη* godtgør at *λαβοῦσα* ikke betyder 'ved at føle paa skrammen', hvilket hedder *ἐπιμασσαμένη* (cf. 9, 302—441—446 etc.), saa at Prof. H.'s hele argumentation ud fra den antagelse, at Odysseus frygter genkendelse ved beføling, bortfalder. — M. h. t. *λαπάρη* har prof. H. vel ret (s. 4), men mit ræsonnement s. 125 staar dog ved magt. Sml. endnu Tyrandræberne. — Mine bemærkninger til Il. 16, 793—804 om *λῦσε* og *βάλε*, samt om *ξίφος* (s. 128) forstaar prof. H. (s. 6) aldeles intet af.

δηρὸν ἀπὸ χροός ἐστιν ἀλοιφή. Hvorfor skulde *ἀλοιφῇ* betyde noget andet end *ἀλοιφή*? Da de gamles mening om dette spørgsmaal ikke er helt ligegyldig, anfører jeg at Apollonios s. 23 opfatter sagen som jeg. Oliens opgave var den virkning olie faktisk har paa hud: at gøre den fedtholdig blød og smidig, navnlig beskytte den mod at sprække, hvad den var særlig udsat for hvis man, som det synes, lod den tørre i luften. Hvorfor ansigtshuden ikke skulde nyde godt af denne beskyttelse, er ikke til at se. Jeg anser det for en ren selvfølge at de Homeriske mennesker indgned ogsaa ansigtet med olie, og at dette er Eurynomes hensigt her. Vil prof. Heiberg hævde at her foreligger noget som strider mod Homerisk skik («saa orientalske er de homeriske damer dog ellers ikke» X 56), falder bevisbyrden paa ham.

Med hensyn til *τόδε τόξον* har prof. Heiberg (s. 6—7) afgjort uret, som han let kunde have overbevist sig om ved at raadspørge Gehrings Index istedenfor Monroes Grammar. Dette punkt er jo en bagatel, men dog overmaade karakteristisk for den nyeste Homerkritik, der i modsætning til Alexandrinerne og ogsaa til Kirchhoff ikke har grundighed paa sit program. I gamle dage sikrede man sig ved at gaa hele stoffet igennem for hvert anstødspunkt man vilde gøre gældende. Hvis den gængse regel for brugen af *ὅδε* var helt istedenfor halvt rigtig, vilde det dog være uklogt at bygge derpaa, fordi man aldrig kan vide hvornaar en digter kan falde paa at tilsidesætte en haarfin distinktion, og videnskab dog ikke skal bygges paa svovlstikker. Men *ὅδε* kan meget vel bruges om det ikke nærværende. Med Od. 24,426 stemmer 16,364: beilerne kommer hjem fra deres mislykkede togt, og holder et lukket møde, hvori Telemachos selvfølgelig ikke tager del, og Antinoos siger: *ὢ πόποι, ὡς τόνδ' ἄνδρα θεοὶ κακότητος ἔλυσαν*. Il. 22, hvor Andromache er ilet ud til bymuren (462), hedder det i hendes klage over Hektor: *εἵματ' ἐνὶ μεγάροισι, κέονται . . . ἀλλ' ἤ τοι τάδε πάντα καταφλέξω* (512). Il. 1, 127, 134 hedder det om Chryseis, der selvfølgelig ikke er med paa tinge: *τήνδε θεῷ πρόες* og *κέλεαι δέ με τήνδ' ἀποδοῦναι*. Sml. Il. 12, 218 hvor *ὅδ' ὄρνις* forlængst er fløiet bort. Ogsaa 19, 264; 9, 688; hvor ordet viser tilbage istedenfor frem, o. s. v. Odysseestederne har jeg endda i baghaanden. Det bliver altsaa ved at *τόδε τόξον* er godt Græsk.

Jeg skulde slutte. Men da det formodenlig og forhaabenlig er sidste gang jeg udtaler mig om Homer, vilde jeg gerne endnu gøre min stilling til det hele spørgsmaal saa klar som det er mig

muligt. De ujævnheder og modsigelser vi moderne finder eller tror at finde i overleveringen beror vistnok dels paa at sansen for sluttet bygning dengang var noget svagere end nu, saavelsom paa digtenes særegent konventionelle, træede, stil, der støder vor smag for det individualistisk rammende udtryk, dels ogsaa paa virkelige textforstyrrelser. I det enkelte er det dog meget vanskeligt at skelne uden vilkaarlighed mellem disse tilfælde: kun en forening af den strengeste fasthed i fremgangsmaaden og den mest frisindede fordragelighed, overfor en digtning hvis interesser og virkemidler tildels ligger os fjernt, kan vente at naa noget. Med sikkerhed vil kun lidet blive naat, vi maa finde os i at lade vanskeligheder staa som overstiger vore ævner. Hvis stilens særegenheder maaske virker noget mere stødende i Odysseen eller dele af den, kan man ikke med sikkerhed deri se et tegn paa nedgang og forfald: vi har ingen udenfor liggende holdepunkter for en saadan bedømmelse, og maa stadig tage i betragtning at Odysseen, uafhængigt af al tidsregning, overhovedet er af ringere værd, omend et i mangt og meget fortræffeligt digt, navnlig der hvor stoffet laa gunstigst for fortællerens ævner. Snarest viser den os det almindelige niveau, over hvilket genial kraft har hævet den rigere og dybere og mægtigere digtning til en uhørt høide. Den fordring at Grækerne skal have haft endnu bedre eper, end de har efterladt os, er ubeskeden overfor en sammenligning mellem hvad de og andre har ydet, og beror tilsidst paa den fordom at umoden kunst er mere frisk og aandelig fri end den modne, medens det er fuldkommen saa sandsynligt at den for-Homeriske digtning var ren paryk. Medens nu selve overleveringens tilstand ikke kan berettige til de vidtgaaende slutninger man har villet drage af enkelte virkelige og indbildte anstødspunkter, er paa den anden side hævdelsen af de to digtes enhed hver for sig, naar der skal være tale om en positiv bevisførelse, en vanskelig eller umulig sag. Det er for enhedstankens venner en ringe trøst, at Lachmanns viseteori var ubevislig og usandsynlig, at Kirchhoff gør mygg til elefanter, og at Wilamowitz laver elefanter af intet. Iliaden er vel i en vis forstand nødvendigvis en enhed, hvis plan i grundtrækkene ikke kan tænkes forandret uden at den ophører at være Iliade. Men spørgsmaalet er om den digtning vi har under dette navn er den i det væsenlige autentiske frembringelse af een mands virksomhed, eller blot den tilfældige til os komne sidste fase i en lang udviklingsrække af digtninge, der, affødte af hinanden, med samme grundplan, samme syn paa verdensalt mennesker og

forhold, samme stil, paa eengang bevarede og frit omdannede folkets gamle sangskat. Det kan jo ikke være skjult for nogen der kender til andre litteraturer end de klassiske, at de Homeriske digte i udpræget grad bærer folkepoesiens kendemærker: den hele tunge snævre dragt af stive bondske formelkruseduller er slet ikke til at tage feil af. Men i det øieblik man heraf vil slutte at den Homeriske poesi altsaa efter al sandsynlighed har været folkedigtningens sædvanlige vilkaar underkastet, stanser man ved et underligt modsigende forhold. Disse digte har vel deres rødder dybt i den folkelige digtnings jord, men de har deres kroner høit over al anden folkelig digtning. Det er sket, som intet andet sted, at denne tunge sorte muld bar frugter som skulde glæde fjerne folkeslag i aartusender. I den Homeriske digtnings høie adel og sjældne rigdom, der er uden sammenligning med andre folks formbeslægtede digtninge, og ikke staar i forhold til formens virkemidler, men vel kan og bør forsone os med disse eller gøre dem kære for os, kunde der maaske ligge et fingerpeg om at den, omend fremvoxet af og rodfæstet i den folkelige jord, dog skyldte det enkelte fribaarne geni alt hvad der giver den særligt værd i vore øine. Om disse tvivl kredser tanken uden sikkert stade og vil aldrig finde hvile.

Af pladshensyn må Homer-diskussjonen i denne form foreløbig afsluttes. *Red.*

Ad Hesychium.

Scr. **Elof Olesen.**

Hesychii glossam

σίν · τὴν σεμνήν $\overline{\beta\beta\tilde{\omega}\nu}$

primus, quod sciam, Mauricius Schmidt (in Auctionario emendationum editioni majori addito) Lacedæmoniis attribuit, quum ex inscriptionibus constet, Lacedæmonios *σίν* pro *θεόν* dixisse. Cf. etiam quæ disputavit Joannes Baunach in Curtii Stud. X 85. Sed in hac interpretatione, quam posteriores approbaverunt, litteræ $\overline{\beta\beta\tilde{\omega}\nu}$ plane negleguntur. Quid hoc compendio significetur, Musurus vidit; qui in editione principi *Βαβυλώνιοι* legit, et quamquam Mauricius Schmidt hanc scripturam in textum non recepit, tamen in indice editioni addito, qui *Γλῶσσαι ἐθνικαί* inscribitur, glossam inter babylonicas rettulit. Et hoc quidem recte; nam verbo *sin* lingua babylonico-assyrica luna significatur et nomen lunæ facili correctura in glossa restitui potest. Scribendum enim est:

σίν · τὴν σελήνην · Βαβυλώνιοι.

Den böhmiske Udtale.

Af **Holger Pedersen.**

---

§ 1. I Sommeren 1902 foretog jeg med Understøttelse af Carlsbergfondet, hvis Direktion jeg herved bringer min bedste Tak, en Studierejse til Prag og havde her rig Lejlighed til at studere den čechiske Udtale. I Dr. Hertvík Jarník (Sön af den bekendte Romanist og Albanolog Professor J. U. Jarník) fandt jeg en sprogvidenskabelig dannet Rådgiver, med hvem jeg atter og atter drøftede Resultaterne af mine Iagttagelser, og af hvem jeg desuden er bleven gjort opmærksom på adskilligt, som jeg ikke selv havde bemærket. Megen Nytte havde jeg også af en ung Seminarist (i det følgende citeret ved Hjælp af Bogstavet S.), der bl. a. har meddelt mig forskellige Oplysninger om Skoleudtale. Iøvrigt er mine Iagttagelser hentede såvel fra Universitetets Høresale (som jeg i stor Udstrækning misbrugte til mit Formål) som også fra Gader og Stræder og Legepladser.

Det er mit Håb, at den følgende Sammenstilling dels vil kunne være til Gavn for dem, der påbegynder Studiet af Sproget, dels — om den skulde indeholde Unöjagtigheder — foranledige en Fonetiker af Fag, fremmed eller indfødt, til at göre det interessante Sprog til Genstand for en nærmere Undersøgelse. (Det er for lang Tid siden blevet bekendtgjort, at det under Rousselot's Auspicier udgivne Tidsskrift «La parole» skulde bringe en Artikel af Chlumský «Les articulations du tchèque»; denne Artikel er dog endnu ikke udkommen, ialfald ikke kommen mig for Öje.)

Dialektologi og Sproghistorie ligger udenfor mit Æmne. Yderpunkterne af de Udtaleformer, som skal beskrives, er Foredragssproget og Folkesproget i Prag. De dannedes daglige Talesprog slutter sig vistnok ret nöje til Foredragssproget, men det må dog mærkes, at Folkesproget og dets Ejendommeligheder åbenbart står de dannede langt nærmere end f. Eks. den københavnske Dialekt hos os. Folkesprogets Udtale af *ý*, *ú*, *é* er sikkert ikke de dannede ganske fremmed. — Særlige fonetiske Tegn har jeg kun i meget lille Omfang haft Brug for; de, som forekommer, vil finde deres Forklaring i den pågældende Sammenhæng.

§ 2. **Tryk og Tone.** Trykket ligger på første Stavelse. En Ejendommelighed, som stiller Sproget i skarp Modsætning til Tysk og viser Sammenhængen med de andre slaviske Sprog, består i, at Enstavelsespræpositioner danner en Enhed med det følgende Substantiv eller Adjektiv og altså får Trykket: ˈ*bez hnutí* ‚uden Bevægelse‘ (men ifølge S. *na* ˈ*jeho klerice* ‚på hans Præstedragt‘). Nærmere herom findes i de almindelige Grammatikker. Nægtelsen *ne* danner en Enhed med det følgende Verbum, *nej* ‚aller-‘ med det følgende Adjektiv; dette gælder også [altid eller ofte?] om *tak* ‚så‘: ˈ*s účaˌstenstvím* ˈ*tak žiˌvým* ‚med så levende Deltagelse‘. (Reglerne for Trykket i Talens Sammenhæng er jeg iøvrigt ikke istand til at præcisere.) Trykstavelsen har kun en svag Overvægt over de øvrige Stavelser.

Bitryk findes ifølge de indfødte Grammatikere på de ulige Stavelser (tredje, femte o. s. v.; sml. Mikkola, Betonung und Quantität in den westslavischen Sprachen S. 34); en lidt anden Opfattelse findes hos Gauthiot og Vendryes, Mém. soc. lingu. XI 331 ff.; på Grundlag af instrumentale Undersøgelser tilskriver de i en stor Mængde Tilfælde anden Stavelse et Bitryk. Mit eget Indtryk stemmer i det hele med de to franske Forskere. Anden Stavelse synes normalt at fremhæves; dog finder Fremhævelsen ikke Sted, hvis første Stavelse er lang «af Naturen» eller «ved Position» med mindre anden Stavelse har en lang Vokal og ikke er Ordets sidste Stavelse (ˈ*kouˌštíček*, ˈ*říˌkáme*; denne Type er ikke undersøgt af Gauthiot og Vendryes); Fremhævelsen af anden Stavelse synes ligeledes at forsvinde, når tredje Stavelse uden at være Ordets sidste Stavelse er lang af Naturen eller ved Position (ˈ*ZuˌbatÝ*, men ˈ*ZubaˌtÉho*; også dette Tilfælde mangler hos de franske Forfattere). Derimod har jeg i Modsætning til Gauthiot og Vendryes ment at høre anden Stavelse fremhævet i Ord som *ulice* (tre korte Stavelser; dog ikke i *patrno*). Fremhævelsen af anden Stavelse er for Udlændingen ofte mere iørefaldende end Hovedtrykket, især i Ord som *babička* (første Stavelse kort, anden Stavelse lang ved Position; allermest i Sætningens Sammenhæng: *stará babička* ‚en gammel Bedstemoder‘). Men det er muligt, at Tonen her spiller en Rolle. Sproget har nemlig også en svag Ordtone («musikalsk Aksent»); sml. Král, Listy filologické XXI 12, der for *opravdu*, *necitíš* angiver stærkest Tryk på første Stavelse, höjest Tone på anden Stavelse. Selv tror jeg med nogenlunde Sikkerhed at kunne sige, at anden Stavelse har höjest Tone i *ulice*, men ikke i *silnice*, *mluvnice*, at

anden Stavelse er höjest i *Zubatý*, men ikke i *Zubatého*. Tonen synes altså ofte at falde sammen med Bitrykket, hvis dette i det foregående er rigtigt bestemt. Når et Ord udtales spörgende, forandres Ordtonen; sidste Stavelse får da den höjeste Tone. Forøvrigt synes Folkesproget at have en stærkere fremtrædende musikalsk Aksent.

§ 3. Kvantitet. Karakteristisk for Böhmisk er Adskillelsen mellem lange og korte Vokaler både i Trykstavelsen og i de øvrige Stavelser uden Hensyn til udvortes Betingelser. Vokallængden betegnes ved Akut-Tegnet (*á* o. s. v.); for det lange *u* benyttes dels *ú*, dels *ů* (se i det følgende).

Dog begynder ydre Faktorer at göre deres Indflydelse gældende; i Udlyd af Flerstavelsesord er de oprindelig lange Vokaler i Talens Sammenhæng i Regelen korte; derfor Skrivemåder som *všeho druhů* og *všech druhu* ‚al Slags‘ ‚alle Slags‘ (Genitiv) på Skilte i Prag. *ji* og *jí* (Pron. i Fem.) udtales ens; *já* ‚jeg‘ er ofte halvt-kort. Der er også Tilfælde, hvor indlydende lange Vokaler forkortes i Ord uden stærkt Tryk: *místo* ‚istedenfor‘, *můžeme* ‚vi kan‘ kan have kort *i* og *u*. Herhen hører måske også Talesprogets *pudu* for *půjdu* ‚jeg vil gå‘.

Anm. Der findes også andre (næppe på nogen Lydlov beroende) Afvigelser mellem Skrift og Tale: *jméno* udtales i Regelen *meno*; istedenfor Skriftsprogets *kniha* Gen. Plur. *knih* har Folkesproget *kníha kněh*. Forskellen mellem Infinitiv og Supinum er i Regelen opgivet: *jíst* ‚for at spise‘; dog *spát* ‚sove‘, *spat* ‚for at sove‘.

I det egentlige Folkesprog synes Forkortelserne at gå en Del videre end ovenfor angivet; jeg har hørt kort Vokal i dækket Udlyd, f. Eks. i *nevím* ‚jeg ved ikke‘, *nám* ‚os‘. — Král siger i Listy filologické 25, 13, at de lange Vokaler, selv hvor de forkortes noget, kan vedblive at være forskellige fra de korte; Forskellen skulde så være «legato—staccato». Dermed menes vel kun, at de lange Vokaler selv i saadanne Tilfælde kan vedblive at være lidt længere end de korte. Nogen Forskel i den Måde, hvorpå man går over fra Vokalen til den følgende Konsonant, er der næppe: også efter de korte Vokaler er der «løs Tilslutning» (Jespersen Fonetik § 410; «schwach geschnittener Accent» Sievers), f. Eks. *a-no* ‚ja‘.

Benyttelsen af Kvantiteten som Versprincip (endnu f. Eks. i den ansete Forfatterinde Eliška Krásnohorská's Oversættelse af Robert Hamerling, Král Sionský, 1901) er kunstig; ved Oplæs-

ningen omsættes Kvantitetsrytmen til en Eftertryks-Rytme. Mod Kvantitetsprincippet har (efter Dobrovský) navnlig Král udtalt sig i en Række Artikler i Listy filologické Bd. 20—25. Også Digteren Vrchlický har etsteds betegnet sig som en gammel Modstander af Kvantitetsprincippet (se Věstník českých professorů 1899 S. 146). Et helt andet Spörgsmål er det, om Král har Ret i at anse den latinske Kvantitetsrytme for ligeså kunstig som den čechiske (Listy filologické 25, 12—13).

En medvirkende Grund (og vistnok ikke den mindst væsentlige) til at göre Kvantitetsrytmen umulig i Böhmisk ligger ifølge Král, Listy filologické 25, 14, deri, at Sproget ikke har Følelse for Positionslængde. Dette står vel atter i Forbindelse med, at Konsonantlængde ingensomhelst Rolle spiller i Sproget. For at positionslange Stavelser kan træde i tydelig Modsætning til korte Stavelser, kræves det vistnok, at stavelsesluttende Konsonanter må være lange; og dette synes ikke at være Tilfældet i Böhmisk. I Modsætning til Russisk og Polsk kender Böhmisk heller ikke nogen etymologisk Konsonantlængde. Ord som *ssutina ssáti měkký Anna panna* udtales med kort *s k n*; *d* og *t* er stumt i *dcera otče* (Vok. ‚Fader‘). Derfor får Præpositionen *v* Formen *ve* foran *v* og *f*: *ve vodě* (forældet er Formen *u*). Meget almindeligt forekommer dog *s sebou* ‚med sig‘, men det udtales ganske som *sebou* og er derfor en ortografisk Anstødssten for Skoleungdommen.

Derimod kan man godt have mouilleret *t* foran et *t*: *bud'te, odpusť te pojď te*; men *ť* og *t* står i det hele taget for den čechiske Sprogbevidsthed som to forskellige Konsonanter (se § 10).

Den hyppige Skrivemåde *učedník* og *mučedník* istedenfor *učeník* og *mučeník* kan være Analogidannelse efter *vražedník* og lignende Ord og behøver ikke at stå i Forbindelse med en dialektisk forekommende Udtale af *nn* som *dn* eller næsten som *dn* (f. Eks. i *kamedný* istedenfor *kamenný*). Om den ældre Skrivemåde *učedlník* se Gebauer Hist. mluv. I S. 368, 375.

§ 4. Bagtungevokaler. *a* og *á* er (kort og langt) det «normale» *a* (som eng. *a* i *father*).

o er mindre åbent end det danske *o* i *godt*, også mindre åbent end det tyske (ialfald det nordtyske) *o* i *Gott* (og det russiske *o*?). Lyden er utvivlsomt mid back round og må vel også betegnes som wide, hvis man går ind på wide-narrow-Læren; den er altså nærmest beslægtet med de Lyd, som Jespersen behandler i sidste Halvdel af § 349 i sin Fonetik. En tilsvarende lang Lyd, noget mere lukket end det danske *å* i *Gåde* (Jespersen

§ 350), hvorom den iøvrigt minder stærkt, kan forekomme i Vokativen *bože*; fremdeles i Interjektionen *ó* og en Del fremmede Ord (hvor man har en Tilbøjelighed til at skrive *o* istedenfor *ó*): *tón dóm móda episóda* o. s. v., samt i et Par tyske Ord, som Skriftsproget ikke anerkender: *gór* (*gór nic* = *pranic*), *jó* ‚ja', *že jó* ‚ikke sandt' = *že*, *no jó* ‚nu ja'.

u og *ů ú* er high back narrow round (= dansk *u* i *Kulde Hule* eller fransk *ou* i *tout tour*). Det lange *u* forekommer 1) hvor Skriften har *ů* (et oprindeligt langt *o*); 2) hvor Skriften har *ú* (kun i Forlyd; et oprindeligt langt *u*; i dette Tilfælde har Folkesproget dog *ou*, se § 7); 3) i fremmede Ord, hvor man ofte skriver *u*, idet man skyr bægge de böhmiske Tegn med de særlige Forestillinger, der knytter sig til dem: *bluza*. Ofte skrives også *luza* (= *lůza*) ‚Pøbel'.

§ 5. Mellemtungevokaler. *ə* eksisterer ikke som Sproglyd i Böhmisk; Tegnet *e* betegner altid et virkeligt *e*. (Ved Stavning efter «Lydmetoden» ender dog mange Konsonanters Navn på et kort *ə*: *mə*, *nə* o. s. v.)

Den for de slaviske Sprog så ejendommelige Vokal *y* er på Tilbagetog; fra det dannede Talesprog er den fuldstændig forsvunden. Det lange *ý* er i Folkesproget blevet til *ej* (sml. § 7); Skriftsproget og det dannede Talesprog holder fast ved den ældre monoftongiske Udtale, men Lyden bliver da et rent *i* (*bíti* og *býti* lyder da ens). Det korte *y* er faldet sammen med *i*; bægge udtales af de dannede som *i*. I Folkesproget synes der derimod efter de fleste Konsonanter (undt. *ř ž ť* o. s. v.) ikke at høres nogen ren Fortungevokal, men en Mellemtungevokal (uden Hensyn til om der skrives *i* eller *y*). Ved Skoleundervisning i Stavning udtales *y* tydeligt forskelligt fra *i* som high mixed narrow round; det får derved stor akustisk Lighed med tysk *ü* (dansk *y*), hvorfra det dog er tydeligt forskelligt. Dette Forhold omtales hos Vorovka, Speciální methodika vyučování jazyku mateřskému, Prag 1899, S. 98; jeg har hørt Lyden af S.; samme Udtale anvendes til Dels ved Diktat og synes undertiden at trænge ind i det almindelige Sprog; jeg har f. Eks. hørt denne Lyd i Ordet *zbytek* i Professor Zubatý's Udtale. Af S. har jeg også hørt en anden Skoleudtale, hvorved der blev gjort tydelig Forskel på *i* og *y* i *viju* og *vyju*, *bil* og *byl*, *pil* og *pyl*, *milý* og *mylný* og på *i* og *y* efter *s*, *z*, men uden at Mellemtungevokalen *y* var rundet.

§ 6. Fortungevokaler. *e* (kort) og *é* (langt) er åbent

(= dansk *æ*, Jespersen § 340, low front narrow). Dog er at mærke, at det lange *é* ikke eksisterer i Folkesproget, der har erstattet det med *í*: *teplé*, *mléko* (bortset fra Tilfælde, hvor man i Analogi med beslægtede Former har fået kort *e*, f. Eks. i *jméno* § 3). Fastholdelsen af *é* i det dannede Talesprog støtter sig til Ortografien, der imidlertid er lidet konsekvent (*mléko* og *mlíko* ‚Mælk‘, *lépe* men *líp* ‚bedre‘); hvor Ortografien fuldstændig har opgivet *é*, vil man heller ikke høre det i det dannede Talesprog. — *e*-Lyden varierer dog måske noget; den lange Lyd, og den korte Lyd i visse Stillinger er i manges Udtale mere lukket end dansk *æ* (f. Eks. *lépe*, *tečka* i Dr. Jarník's Udtale, *jenom* i Professor Polívka's Udtale; hos S. har jeg kun hørt denne mere lukkede Udtale i et Ord som *jedním*, hvor *e*-Lyden står mellem to *i*-holdige Lyd); Lyden må i disse Tilfælde vel beskrives som mid front wide og sammenlignes med *e* i eng. *men* (Jespersen § 338 sidste Halvdel). Omvendt kan der høres et ekstra-åbent *e* i ubetonet Stavelse foran *l* (*přišel zapomněl*; low front wide, Jespersen § 340 sidste Halvdel). — *ě* er Tegn for kort *e* med foregående Mouillering (*děti tělo něco*) eller *j* (*běh pěkný věrný*) eller endelig *n* (*měrka*).

i og *í* er lukket, high front narrow; foran *r* har jeg hørt en lidt mere åben Lyd i Dr. Jarníks Udtale; at dömme efter S. er denne åbnere Lyd i Folkesproget tilstede også foran nogle andre Konsonanter.

§ 7. Diftonger. Det sidste Led af Diftongen *ou* er et rent *u* (high narrow); det første Led er måske en Kende mere lukket, end det böhmiske *o* ellers er; Eksempel: *dlouho* ‚længe‘. *ou* udtales i Folkesproget også istedenfor *ú* i Forlyd (§ 4); i *úhel* ‚Hjörne‘ udtales kort *u* ligesom i *uhel* ‚Kul‘. — I Modsætning til Russisk og Polsk bibeholder čechisk de fremmede *u*-Diftonger *au*, *eu* (russ. og p. *a-u*). Diftongen *eu* synes dog at falde noget vanskelig; *rheuma* har i Folkesproget Formerne *rehma revma regma*.

Det sidste Led af Diftongen *ej* (og *aj áj oj ůj uj*) er et rent *i*, high narrow; det første Led i *ej* kan have *e*-Lydens mere lukkede Udtale (mid wide); i de øvrige *i*-Diftonger har første Led det pågældende Bogstavs normale Udtale; altså har f. Eks. *o* i *oj* samme Udtale som i alle andre Tilfælde. Diftongen *oj* skrives *oi* i Navnene *Alois Aloisie*. Diftongen *ij* i *přijdu* og *vyjdu* bliver i det daglige Sprog til langt *í* (dog ikke ved Oplæsning); sml. § 11.

j er stumt i *pojd'te* og *půjdu* (udtalt *pudu*). — *ej* udtales, hvor det skrives, i Folkesproget tillige for det skrevne *ý* og for *í* efter *c s z*: *mýti hodný cín* ‚Tin' *zítra vozíček nosíček*. Dette er at forstå således, at *í* er gået over til *ý* efter *c s z*, sml. Gebauer Historická mluvnice jazyka českého I 212. Efter andre Lyd diftongeres *í* ikke (f. Eks. ikke i *míti*, *líce*); ligesålidt diftongeres *é*, der imidlertid meget vel i Ortografien kan optræde som *ý* eller *í*; der udtales altså langt monoftongisk *í* i *mléko teplé otýpka* (*otépka*) *týmě* (*témě*); ligeså i *nebozízek* ‚lille Bor' (Dim. til *nebozez*).

Anm. Hvor *ý* og *í* udtales som *ej*, vil man nu og da finde skrevet *ej*. Derimod vil aldrig et etymologisk gammelt *ej* (f. Eks. i Forstavelsen *nej*- ‚aller') findes skrevet *ý* eller *í*. Fantastisk er Prusík's Opfattelse af *nýbrž* ‚men' som **nej*- (Archiv f. sl. Phil. II 699, med rette afvist af Gebauer, sammesteds III 205; *ný*- hører til osl. *nъ* r. *no*, sml. *alebrž*); *zítra* ‚imorgen' hed tidligere *zjitra* (Gebauer Hist. mluv. I 535).

§ 8. Vokalbortfald og Kontraktion. Infinitiv på *-ti* klinger tvungent; man bruger i det daglige Sprog altid Formen på (umouilleret) *t*. Af Dobbeltformerne *lépe* og *líp*, *méně* og *míň*, *čtrnácte* og *čtrnáct* bruger Folkesproget kun de kortere Former. Andre Dobbeltformer er: *dvakráte* og *dvakrát*, *budeme* og *budem* (Formen på *-em* kunde være den ældste; thi Endelsen *-eme* er en čechisk Nydannelse; om de forskellige Endelser se Gebauer Hist. mluv. III 2 p. 19 ff., hvis sproghistoriske Opfattelse af Formerne jeg dog på ingen Måde kan dele).

nějaký kan blive til *ňáký* (*j* mellem Vokaler har, også hvor det ikke udelades, en ejendommelig Udtale, hvorved Stavelsegrænsen let udviskes). Andre sammentrukne Former er *dobrýtro* ‚god Morgen', det af Skriftsproget anerkendte *prý* (i Folkesproget *prej*) af *praví*, *prál* = *pravil* (f. Eks. hos Neruda, Sebrané spisy X 35, 40, 77). (En helt sjælden Form, der vel overhovedet ikke høres i Prag, er *třás* = *třebas*.)

§ 9. Sonantiske Ikke-Vokaler. Stavelsedannende *r* og *l* er meget almindelige; de artikuleres på samme Måde som i deres konsonantiske Funktion og volder selv i den berömte Taleprøve *strč prst skrz krk* ‚skub Fingeren over Halsen' ikke nogen Vanskelighed for Udlændingen. Bortset fra selve *r*- og *l*-Artikulationerne er iøvrigt Mundstillingen nevtral (så at Lydenes Klangfarve mere ligner *ə* end nogen af de andre Vokaler). Efter en foregående Konsonant må der ikke høres nogensomhelst vokalisk

Glidelyd (i *prvý* og *pravý* er Sammenslutningen mellem *p* og *r* nöjagtig lige nær). Fremdeles må det mærkes, at Lydene *r* og *l* er korte; den uøvede vil ufejlbarlig udtale *r* og *l* for langt i Trykstavelser (og derved, som jeg i Forbigående bemærker, berøve sig selv Muligheden for en Forståelse af den Adskillelse mellem langt og kort *r* og *l*, der forekommer i andre slaviske Sprog f. Eks. Slovakisk; heraf forklares Bell's og Lloyd's Påstand om, at en stavelsedannende Konsonant altid er lang, se Jespersen, Fonetik S. 527[1]; har man lært den rigtige čechiske Udtale, vil man straks forstå Muligheden af en Kvantitetsforskel); også den uøvedes Øre vil let forvirres af Sonanternes Korthed, tro at høre en Vokal efter *r*, være fuldstændig i Vilderede overfor *l* i *mlha* o. s. v.

Det čechiske sonantiske *r* og *l* er 1) Fortsættelse af et indoevropæisk sonantisk *r* og *l*; Eksempler findes kun i Ordenes Indre. *krk plný*; 2) et fællesslavisk konsonantisk *r* eller *l*, som ved Bortfald af en af Vokalerne ъ og ь er blevet sonantisk: *krvavý, slza* Et *r* eller *l* af denne sidste Oprindelse kan også forekomme i Slutningen af et Ord: *mohl* ,kunde'; dog udtales sådanne Fortidsformer ofte (oftest) således, at *l* ikke er blevet sonantisk, men er faldet bort: *moch* (skrevet *mohl*) ,kunde'. Den samme Udvikling har også undertiden fundet Sted i Ordenes Indre; herpå beror Diminutiver som *zrçátko* til *zrcadlo*, *pravítko* til *pravidlo*.

I *sedm* ,7' og *osm* ,8' er *m* som Følge af Vokalbortfald blevet sonantisk; dog udtales det nu i Regelen som *um*: *sedum, sedumnáct*.

I Begyndelsen af et Ord er ingen Konsonant bleven sonantisk; i Ord som *lnu, lněný lva lze lhostejný lpí rta rčení* er *r* og *l* konsonantisk, hvilket i Talens Sammenhæng i Regelen ikke vil volde nogen Vanskelighed (*to rčení* med konsonantisk *r* er selvfølgelig let at udtale). Også i Forlyd er Forbindelsen af et konsonantisk *l* og *r* med en følgende stemt Lyd (*n*, *v*, *z, h*) mere en Vanskelighed for Stavelselærens Teori end for Udtalen; ved de vanskeligere Forbindelser kommer det i § 14 omtalte Indskud af en kort trykløs Vokal i en Konsonantgruppe i Betragtning. På samme Måde er *m* konsonantisk i *mše mhouřiti*; dette sidste Ord kan blive til *hmouřiti* (S.) og *mouřiti* (S. og Dr. Jarník). Ligeså lidt bliver *j* i Ordenes Begyndelse sonantisk; det er stumt i *jdu* ,jeg går', *jsem* ,jeg er' (men hørligt efter *ne* ,ikke': *nejdu nejsem*); i *jméno* ,Navn' er *j* i Regelen stumt, men kan udtales

i höjtideligt Sprog; *j* høres altid i *jho* ,Åg', der for de dannede i Prag er et litterært Ord (herved må det erindres, at det čechiske *h* er stemt (se § 12 og § 13)).

§ 10. Mouillering. Virkningen af en Fortungevokal på en foregående Konsonant, der navnlig i Russisk har skabt et System af parvise Konsonanter (*s* og mouilleret *ś* o. s. v.), har i čechisk enten fuldstændig tabt sig (som ved *s*, *z*, *l* og i de fleste Tilfælde ved Læbelydene *p b v m*), eller ført til en videre lydlig Udvikling, der fjærnede den ved Mouillering opståede Lyd fuldstændig fra sit Udgangspunkt (*pj*, *mň*; *ř*). Betegnelsen Mouillering kan i det höjeste være passende ved Lydene *t d* og *n*; men heller ikke her passer den ret. Lydene *t d n* er forblevne uforandrede foran et urslavisk kort *e*, men har lidt en Modifikation foran de øvrige Fortungevokaler. Denne Modifikation betegnes slet ikke af Skriften foran *i* og *í* (foran disse Vokaltegn kan intet virkeligt *t d n* forekomme); foran *e* (hvor Modifikationen forekommer, hvis Vokalen går tilbage til et urslavisk langt *ē* eller et nasaleret *ę*, men ikke hvis det čechiske *e* er et urslavisk kort *e*) bruges ligeledes de sædvanlige Konsonanttegn, men over Vokalen sættes en Hage: *ě*. Hvis Modifikationen forekommer foran andre Vokaler (foran *y*, *ý* kan den aldrig forekomme), foran Konsonanter eller i Udlyd, anbringes Hagen over den modificerede Konsonants Tegn (*Ň Ť Ď ň*); af praktiske Grunde erstattes Hagen af en Apostrof ved et Minuskel-*t* eller -*d*: *ť ď*. Eksempler: *tichý divý vnitř tě děk něco ťuleň* ,Sæl' *loďka*. Men det čechiske *ť ď ň* er ikke identisk med det russiske mouillerede *t d n*. De russiske Lyd er, hvad Jespersen § 310 kalder «palataliserede», medens de čechiske Lyd er «palatale»; de har fået deres Artikulationssted noget forskudt; *ť* og *ď* vil derfor ofte af Udlændinger blive opfattede som et palatalt *k* og *g*; *ň* har samme Artikulationssted som *ť* og *ď* og minder virkelig også om et palatalt *η* således som det f. Eks. forekommer i Nyirsk; dette har været mig påfaldende ved Ordet *není*. Til Trods for disse akustiske Forvekslinger må *ť ď ň* betegnes som palatalt *t d n* (Jespersen § 201), ingenlunde som palatalt *k g η* (Jespersen § 202).

Et *d* eller *t*, som står umiddelbart foran *ň*, påvirkes deraf og bliver palatalt eller måske kun palataliseret: *jedním obchodník četník*.

I nogle Tilfælde vakler Ortografien mellem *ť* og *t*, f. Eks.

i Ord på *-nosť* (*-nost*) og i Infinitiver med bortkastet *i*; her har Talesproget *t* (ikke-palatalt).

Læbelydene *p b v m* er aldrig mouillerede; dog har Mouilleringen åbenbart været tilstede i en ikke fjærn Fortid i de samme Tilfælde som ved *t d n* (altså ikke efter urslavisk kort *e*). Dog har Udviklingen ikke været ganske parallel: *kotě* ‚Kattekilling' Plur. *koťata*, men *poupě* ‚Knop' Plur. *poupata*. Kun foran et čechisk *e* (som ikke er opstået af et urslavisk kort *e*) findes der en lydret bevaret Erindring om Mouilleringen; men *pě bě vě* udtales som *pje, bje, vje,* og *mě* udtales som *mňe*. Til Verber på *-iti* med foregående Labial dannes Perf. Part. Pass. på *-ený* (*spraviti spravený*); dette er ingen lydret Form, thi *-e-* er her ikke urslavisk *e*, men urslavisk *-je-*, der skulde være blevet til čech. *-ě-*; Iterativerne ender på *-ovati*: *spravovati*. Formen *spravený* istedenfor det væntede *-věný* er parallel med *cíděný* af *cíditi*, hvor man væntede *-zený*: den samme Konsonant er gennemført i Infinitiv og Participium Perf. Pass. Ved Analogidannelse har man omvendt fået Former som *přepjatý napjatý* af Verbet *pnouti* eller *píti* ‚spænde'. Disse Former giver atter Anledning til, at man hyppigt skriver *napjetí* ‚Anspændelse' o. s. v. istedenfor *napětí*. I sine af Ministeriet approberede Pravidla hledící k českému pravopisu vil Gebauer skrive *upiatý* o. s. v., hvilket er i uforsonlig Strid med den moderne Ortografis Fordeling af Tegnene *i* og *j*.

§ 11. Sonore Konsonanter. Af Hensyn til forskellige stærkt fremtrædende lydlige Ejendommeligheder er det hensigtsmæssigt i Böhmisk ligesom i de andre slaviske Sprog at inddele Konsonanterne i sonore og ikke-sonore Konsonanter. Til de sonore Konsonanter må man da regne Vokalerne *u* og *i* i konsonantisk Funktion. *r*, *l* og Nasalerne. Ingen sonor Konsonant optræder i Böhmisk i ustemt Form: der udtales stemt *n* og *m* i *snaha kmen* o. s. v.

Vokalen *u* i konsonantisk Funktion forekommer kun i de ovenfor § 7 beskrevne Diftonger. Et konsonantisk *i* er derimod meget hyppigt; det betegnes med *j*; om denne Lyd i Stillingen efter Vokal se § 7 (*ij* begynder med lidt åbnere *i* end ellers, eller ender på et lidt mere lukket *j*; i daglig Tale erstattes denne Forbindelse af et langt *í*: *přijdu vyjdu*). Rent *i* høres også i Forbindelser som *přepjatý*, *objetí* ‚Omfavnelse' (sammensat af *ob-* og *-jetí*) og det dermed ganske enslydende *obětí* (Instrumentalis) ‚Offer'. I Begyndelsen af et Ord synes *j* at være en

Smule mere lukket, omtrent som det danske *j*; foran *i* synes det at kunne være spirantisk (f. Eks. i *jiný*); det har i denne Stilling undertiden gjort et *h*-agtigt Indtryk på mit Øre (eller gjort Indtryk af at være nærved helt at forsvinde: dette sidste måske, når det ikke bliver udtalt spirantisk).

r er en Tungespidslyd med Snurren og med normalt Dannelsessted (*β* R^{fg}, Jespersen § 196). *zr-* (f. Eks. i *zralý*) kan af den uøvede forveksles med *zdr-*, men i Virkeligheden indskydes der intet *d* i denne Forbindelse. Af *l*-Lyde har Böhmisk endnu den Dag idag to: et palataliseret *l* og et normalt *l*. Det palataliserede *l* forekommer kun foran *n*: *volno vlna plný*; det er identisk med det russiske palataliserede *l* (Jespersen § 310), dog måske med noget svagere Palatalisering i den sonantiske Funktion. Jeg har hørt Palataliseringen tydeligt både hos S. og Dr. Jarník. I alle andre Stillinger end foran *n* udtales det normale *l* eller i det mindste en Lyd, som ligger nærmere ved det danske og franske *l* end ved det engelske *l*: *málo další kolmo volky holka*.

Det böhmiske *m* er et normalt *m* (= dansk *m* o. s. v.). Ligeledes er *n* det almindelige *n* og identisk med dansk *n*. Dog klinger det i Slutningen af et Ord anderledes end i Dansk; jeg har tvivlende udtydet den akustiske Forskel således, at det med Tungen dannede Lukke bevares mere energisk (eller måske overhovedet er mere energisk) end i Dansk. Heri ser jeg Grunden til, at Böhmerne ikke kan gå over fra *n* til *s*, uden at Eksplosionen af *n* bliver hørlig; *s* bliver næsten eller ganske til *c* (*ts*): *křesťanský*, *lonský* (men ingen Overgangslyd mellem *ň* og *s* i *loňský*, en anden Udtale af samme Ord), *konský*, *konstvo*, *panský*, *panstvo*; også i *Honza* ‚Hans' høres en svag (stemt) *n*-Eksplosion. Pronominet *jenž* udtales (omtrent) som *jenč*, forsåvidt det bruges i daglig Tale. *-n* er tilböjelig til Assimilation med sine Omgivelser. Zubatý siger i sin Anmeldelse af Delbrücks Syntaks i Věstník české Akademie X. S. 25 i Særtrykket, at *n* i *černý mošna* artikuleres anderledes end i *tento*, *temný*; i de to første Ord nærmer *n* sig til den kakuminale Udtale. Vigtigere er det, at *n* foran *k* (hvor det i de slaviske Sprog altid er et etymologisk *n* og i Russisk og Polsk endnu udtales som *n*) går over til Bagtungenasalen *ŋ*: *maminka*; som Følge heraf udtaler man også *ŋ* i Fremmedord som *anglický*. — *pánbůh* ‚Vorherre' kan udtales *pámbůh*. Om *ň* se § 10 (også i tyske Låneord som *š^{n}upnouti*, *šněrovati* ‚schnupfen', ‚schnüren').

§ 12. **Stemmeforhold ved de ikke-sonore Konsonanter.** Stemte ikke-sonore Konsonanter bliver i Udlyd stemmeløse: *domov* ,Hjem' (*-f*); Gen. Pl. *křiod* (*-ft*). Grupper af ikke-sonore Konsonanter er enten helt igennem stemte eller helt igennem stemmeløse; i Regelen retter den første Konsonant sig efter den sidste: *sřítiti* (udtalt *zř-*); *kde, kdy, kdo* (*k* udtalt som *g*). Præpositionerne *k v s z* udtales som *k f s* foran stemmeløse ikke-sonore Konsonanter, men som *g v z* foran stemte ikke-sonore Konsonanter. Foran Ord, der begynder med en Selvlyd, er disse Præpositioner stemmeløse og skilte fra den følgende Selvlyd ved en tilsyneladende Pavse, der udfyldes af et Stemmebåndslukke (ε 0 efter Jespersens Betegnelse, «fester Einsatz» Sievers): *v ohni* (*f'o-*), *z oka* (*s'o-*), *k oku* (*k'o*). Da ε 0 kan betegnes som en stemmeløs Lukkelyd, er det stemmeløse *k f s* foran denne Artikulation i fuld Overensstemmelse med Hovedreglen.

Den ejendommelige Udtale af *v*, *z*, s, *k* og tillige af Præpositioner som *bez* foran Ord med forlydende Selvlyd er omtalt af Olaf Broch, Archiv f. slav. Phil. XVIII 314. Broch's Udtryk, at *v z s k* danner en Stavelse for sig, er urigtigt. Hvad Vokalen angår, vil Broch i Regelen have hørt «leiser Einsatz», men dog undertiden også «fester Einsatz»; han mener derfor, at der virkelig er en Pavse mellem Præpositionen og det følgende Ord. Dette er imidlertid absolut usandsynligt; hvis den etymologiske Bevidsthed kunde fremkalde en Pavse i dette Tilfælde, hvorfor fremkalder den så ingen Pavse foran *m n ň r l v j*? Broch vil have hørt en Pavse i *z křemene, z baltického moře*; mon det ikke her snarere drejer sig om det i § 14 omtalte Indskud af en svag Vokal i en Konsonantgruppe? — At Böhmisk virkelig kender ε 0 som Indledning til en forlydende Vokal, slutter jeg også af en Artikel af Černý i Listy filologické XXIX 245—247. Han siger her S. 246: «Hvis vi efter en Pavse udtaler en eller anden Selvlyd, mærker vi ganske tydeligt, hvorledes Lyden bryder igennem Stemmeridsen (*projede štěrbinou hlasovou*). Vi mærker et Slags Stød (*cítíme jakýsi náraz*), som fremkommer ved, at Stemmebåndene er blevne strammede, hvorved Stemmeridsen er bleven indsnævret.» Det er vel utvivlsomt, at Forf. her taler om ε 0; det fremgår af hans Artikel, at ε 0 ikke behøver at anvendes i Sætningens Indre, men kan indtræde, hvis man tydeligt vil markere et Ords Begyndelse. ε 0 spiller altså kun en begrænset Rolle i Böhmisk; fra først af er det åbenbart fremmed for de slaviske Sprog; herpå tyder det Forslag af *v*

eller *j*, der så ofte er indtrådt foran en forlydende Vokal. *v* har åbenbart endnu udbredt sig, efter at den čechiske Ortografi allerede var fastslået: alle Ord, som i Skriftsproget begynder med *o* (ikke *ou-*), begynder i Folkesproget med *vo-*: *von* = *on*, *vo* (*o*), *voko* (*oko*), *vokno* (*okno*), *vopice*, *vorel*, *vocet*, *volej*, *vosel*, *voltář*, *volovo*, *volše*, *vosum* (*osm*). De få tilsyneladende Undtagelser (*oliva*, *obr*, *oř*) er litterære Ord. Skriftsproget selv vakler dog undertiden: *oj* og *voj* ,Vognstang'. (Hvad der er Grunden til Folkesprogets *eště* for *ještě*, véd jeg ikke.) — Nærmest som en Kuriositet meddeler jeg, at ε 0 også kan forekomme efter en Vokal; således i følgende Börnerim (der indeholder en Advarsel mod at grise sig til):

kominík má flek,
kominice ne'
«Skorstensfejeren er snavset,
Skorstensfejerens Kone ikke.»

Ordet *ne* har kort Vokal og Stemmebåndslukke, der udtales så energisk, at Ordet danner et (ufuldkomment) Rim på *flek*. Rimet er meddelt mig af Dr. Jarník i Anledning af min Beskrivelse af det danske Stød, hvortil jeg havde föjet den Bemærkning, at jeg lejlighedsvis havde hørt Stød i forskellige andre Sprog i interjektionelle Udtryk.

Foruden de nævnte Forff. har også Vorovka omtalt det ejendommelige Forhold ved Præpositionerne foran Ord med forlydende Selvlyd (i den citerede Bog S. 100—101): *k vůli z domu* udtales ganske som Ord, der begynder med *kv*, *zd*; men *k otci* (2 Stavelser) *s oběma* udtales anderledes end Ord, der begynder med *ko- so-*. Derimod angiver han stemt *d* (og altså intet ε 0) i *od otce*, hvilket er i Strid med Brochs Angivelse om *bez*; formodentlig er den af Broch angivne Udtale sjældnere end den, som Vorovka antyder. — At udelade ε 0 mellem Præpositionerne *k z s v* og en forlydende Selvlyd (i hvilket Tilfælde da *v* og *z* beholder sin stemte Udtale) synes at være tilladeligt i höjtideligt Sprog; denne samme (ældre) Udtale forekommer også dialektisk, hvorom man kan finde Angivelser hos ČERNÝ. Den almindelige Udtale med ε 0 kan også forekomme i sådanne Sammensætninger, der føles som Sammensætninger; Vorovka anfører *zočiti*; jeg har selv hørt Professor Zubatý udtale *zobecnění* med *s'o-*.

Anm. Det vil let ses, at der kun er et lille Antal Tilfælde, i hvilke *s* ,ned af' kan lyde anderledes end *z* ,ud af'

(Forskellen vilde kun kunne göre sig gældende foran sonore Konsonanter). Dette har medført, at disse Præpositioner i Regelen sammenblandes og udtales som *z*. I Sammenblandingen deltager også *s* ‚med‘. Dermed er man nået til samme Standpunkt, som kendes fra Polsk.

Fra Regelen om Stemmeforholdene ved de ikke-sonore Konsonanter må *v* tildels undtages; denne Lyd bliver vel stemmeløs i Udlyd og foran stemmeløse Lyd; men den gör aldrig en foregående stemmeløs Lyd stemt. *kv-* og *k v-* udtales med en stemmeløs og en stemt Lyd, ligeså *sv-*. En Udtale som polsk *gwoli* for *k woli* eller polsk *sf-* for *sv-* findes ikke i Böhmisk. Grunden til Lydens Særstilling er åbenbart den, at den fra først af i de slaviske Sprog har været udtalt som konsonantisk *u*. Af denne Udtale er der endnu Rester i böhmiske Dialekter; se herom Gebauer, Hist. mluv. I 429 (og Archiv f. slav. Phil. III 204). Herpå beror også det nu forældede *u vodě* for *ve vodě* o. s. v.

En anden Uregelmæssighed består i, at det stemte *h* i de Tilfælde, hvor der kræves stemmeløs Lyd, går over til *ch* (som i tysk *ach*): *Bůh. lehký, mohl* (udtalt *moch* eller *mohl*), *knihkupectví knihtiskárna*. Dette forklares af, at *h* oprindelig har haft Udtalen *γ* («åbent *g*» som i dansk *Sag*).

Endelig må det endnu tilföjes, at i et Par Tilfælde en stemt Lyd bliver stemmeløs under Indflydelse af en foregående stemmeløs Lyd. Dette gælder om *ř* efter *p, t, k, ch, f* (Eksempler i § 13; efter *s* forekommer *ř* kun i Sammensætninger; her udtales da *s* som *z*: *střítiti*). Ligeledes bliver *h* til *ch* efter *s* i Sammensætninger (men bevares efter *z*): *shon shániti shrábnouti shýbati shořeti* har *s* + *ch*; men *zhebnout* ‚krepere‘, *zhasiti* har *z* + *h*. I Sandhi indtræder altid *z* foran *h*: *s hostem* ‚med Gæsten‘ (*zh-*).

§ 13. De ikke sonore Konsonanter. Under Benævnelsen ikke-sonore sammenfatter jeg Hæmmelyd (Spiranter), Lukkelyd (Klusiler) og Affrikater. *f* og *v* udtales som i andre Sprog (Fransk, Engelsk). I hjemlige Ord forekommer *f* oprindelig kun, hvor det efter Reglerne i § 12 er opstået af *v*. Ved sekundære Udviklinger og Lån har man dog også fået et etymologisk selvstændigt *f*. *doufati* ‚håbe‘ og *zoufati* ‚fortvivle‘ går tilbage til det oldslaviske *upъvati*, hvoraf (*pv* > *f*) ældre čech. *úfati*; om Diftongen *ou* i *doufati* skyldes rent lydlig Udvikling eller Indflydelse fra *zoufati*, tör jeg ikke sige; de to Slægtninge har som Trillingbroder adopteret et tysk Låneord *troufati* ‚trauen‘, og et andet tysk Låneord *coufati* ‚vige tilbage‘ hører vel til

samme Selskab. Hovedmassen af Ord med *f* er tyske Låneord. — *s* er dansk (tysk) *s* og *z* den tilsvarende stemte Lyd. *š* og *ž* svarer til de Lyd, der i Fransk skrives *ch* og *j*. En lille Afvigelse mellem Skrift og Tale består i, at man skriver *student* i Tilslutning til Latin, men udtaler *študent* i Tilslutning til Tysk. Man skyr ikke Forbindelser af *s*- og *š*-Lyde: *z židlic, božský* (her er *ž* åbenbart genindført af den etymologiske Bevidsthed, sml. p. *boski* og č. *český*; *ž* kan endnu være stumt i *mužský, množství*, men ikke i mindre dagligdags Ord som *družstvo*). Ved Dannelsen af Lydene *š* og *ž* anser Jespersen det for væsentligst at den Del af Tungen, der artikulerer, ikke er den, der i Hviletilstanden ligger ligeoverfor vedkommende Punkt i Mundtaget. Men da det væsentlige lydfrembringende Element vistnok er den «skeformede Hulning» eller det «Kedelrum», som dannes foran eller bagved Stedet for Tungens störste Tilnærmelse til Mundtaget, går det næppe an at lade dette Element være underforstået ved den analfabetiske Betegnelse af Lyden. Og ligeså vel som «Kedelrummet» kan betragtes som en nødvendig Følge af den særlige Måde, hvorpå Tungen nærmer sig til Mundtaget, ligeså vel kan man betragte Tilnærmelsens ejendommelige Art som en nødvendig Følge af Kedelrummet. I Jespersens System må som bekendt Taltegnene både betegne en Åbnings Störrelse og dens Form. Dette Princip kan trods al Sindrighed ikke gennemføres fuldstændig, og Jespersen har derfor indført nogle særlige Tegn for Åbningens Form: I for Sidelydene og R for Snurrelydene m. m. Jeg anser det for nødvendigt at gå videre i samme Retning og indføre et særligt Tegn for den skeformede Hulning, der er ejendommelig for *š*-Lydene. Jeg foreslår hertil Tegnet V; de to Arter *š*-Lyd, som Jespersen beskriver (§ 208), måtte da vel bebetegnes β 1 ^{f} γ V og β V γ 1 ^{f}; herved er jeg ikke blind for, at der kunde rejses Indvendinger (efter min Mening ikke afgörende) mod Brugen af Bogstavet β. Om det čechiske *š* er (γ V eller) β V, tör jeg ikke afgöre. Der forekommer i čechisk en tredje Lyd, som er beslægtet med *š* og *ž*, nemlig *ř* (stemt og stemmeløst); jeg betegner den analfabetisk β R ^{gf} γ V ε 1 og β R ^{gf} γ V ε 3. Formlen viser, at *ř* består af en samtidig Snurrelyd og *š*-agtig Lyd. Men Tungespidsen er vistnok længere tilbage end ved *r*; Tungens Underflade er meget nær ved Tænderne (Over- og Undertænder holdes temmelig nær sammen); Læbestillingen er som ved *š*, vist omtrent *a* 5^{b}, altså temmelig nevtral. Tungespidsens Vibrationer er mindre energiske end ved *r*, hvilket vistnok er en

temmelig nødvendig Følge af den samtidige *š*-Artikulation. Kedelrummet kan heller ikke ganske få samme Form som ved *š*; det akustiske Indtryk er også noget forskelligt derfra og minder tildels om *s*. — Det følger af sig selv, at *ř* er aldeles forskelligt fra *rž* (f. Eks. *zaržáti*). — Efter at jeg allerede var kommen til den ovenfor fremsatte Anskuelse om *ř*-Lyden (på Grundlag af mine egne Artikulationer, efter at jeg havde lært at udtale Lyden rigtigt), læste jeg en Afhandling af Ladislav Dolanský i Věstník českých professorů 1901 Hæfte 4 S. 243—251, hvor der gives en Beskrivelse af *ř*, som i alt væsentligt stemmer med min. Han tilföjer, at der til *ř* kræves en kraftigere Udåndingsström end til *r*. Han omtaler også et Drøbel-*ř* (čípkové *ř*) med en Tungetilnærmelse mod den bløde eller hårde Gane; dette *ř* forekommer dog kun individuelt. — Man lærer lettest at udtale *ř*, hvor det er stemmeløst efter *p t k* i Begyndelsen af et Ord. Eksempler: *při tři křídlo dřive břidlice vříti zemřel říci stříci zřídka hřích hřmíti třpytiti hřbitov uvnitř lékař vařiti vaříme lékařský řku kufřík chřípě chřest kurfiřt* ‚Kurfyrste' *buřt* ‚Pølse' (t. *Wurst*) *římsa* ‚Gesims'. Iblandt de anførte Eksempler vil man finde både Gruppen *zř* og *řs*; derimod vil man vanskeligt finde Forbindelser af *ř* med *š* eller *ž*. I Ord som *mateřština* er *š* stumt; et oprindeligt *ž* er foran *ř* gået over til *h* (af ældre *γ*; sml. spansk *x* af *š*, Jespersen § 213, og det urslaviske *x* af ældre *š*, Forf. I F V 74): *hříbě* ‚Føl', Plur. *hříbata* russ. *žerebjonok* Plur. *žerebjata*. Sml. ved *g* S. 125. Til Slutning hidsætter jeg et Par čechiske Tungeprøver: *tři sta tři a třicet stříbrných křepelek přeletělo přes tři sta tři a třicet stříbrných střech* ‚333 Sølvvagtler flöj over 333 Sølvtage'; *tři sta tři a třicet stříbrných stříkaček stříkalo přes tři sta tři a třicet stříbrných střech* ‚333 Sølvsprӧjter spröjtede over 333 Sølvtage'; *pod našim okénkem roste keř pepře; ať se pře, kdo se pře, přes ten keř pepře nepřepře* ‚under vort Vindu vokser en Busk Peber; lad, hvem der vil, disputere, den Busk Peber vil han dog ikke kunne bortdisputere' (ifølge en anden Angivelse begynder den sidste Sætning ikke med *přes* ‚over', men med *přec* ‚dog'; «Meningen» er i begge Tilfælde den samme). — Det čechiske *ř* er opstået af et mouilleret *r*; lignende Udviklinger foreligger i andre vestslaviske Sprog; i Polsk skrives *rz* og udtales *ž*. En Overgang fra mouilleret *r* til *ž* forekommer også i irske Dialekter (Kilkenny ifølge Henebry, Phonology of Desi-Irish, Greifswald 1898 S. 74). — Lyd som *ř* vil det være ret vanskeligt at finde andetsteds; den akustiske Lighed med cymrisk

rh er kun flygtig; en Lyd i Skotsk-Gælisk beskrives af Staples på en sådan Måde, at man kunde komme til at tænke på *ř*, se min «Aspirationen i Irsk» S. 83 og Strachan, Zeitschrift für celtische Philologie II 210; endelig skal jeg minde om, at der i Umbrisk fandtes en Lyd (opstået af *d*), som i det nationale Alfabet havde sit eget Tegn, men i det latinske Alfabet gengaves med *rs* eller *s*.

ch (der i det čechiske Alfabet behandles som et særligt Bogstav med Plads efter *h*) er en ustemt Bagtungehæmmelyd, den tyske *ach*-Lyd. Vaklen mellem *jechtati* og *jektati*, *lechtati* og *lektati*. — *h* er den til det danske *h* svarende stemte Lyd: den bageste Del af Stemmeridsen (Bruskridsen) er åbnet til *h*-Gnidningen, den forreste Del (Båndridsen) er indstillet til Stemme (sml. Vietor, Elemente der Phonetik [3] § 26). I en analfabetisk Formel for denne Lyd må der altså være et særligt Tegn for Bruskridsen; efter Analogier i Systemet kan dette Tegn kun være E, og Formlen bliver altså *ε* 1 E 2. Da de allerfleste Mennesker ikke har Evne til bevidst at indstille Stemmebåndene i forskellige Stillinger, må man ved Tilegnelsen af Lyden rette sin Vilje mod Frembringelsen af det akustiske Indtryk: *h* og Stemmeklang. Lydens Natur vil straks blive klar for enhver, der hører den nævne ved Stavning efter Lydmetoden; hvor Lyden forekommer i Talens Sammenhæng, kan den fremmede derimod længe være i Vilderede med, hvori egentlig Afvigelsen fra et sædvanligt *h* består (medens man snart vil komme på det rene med, at den kun danner Gruppe med stemte, aldrig med stemmeløse Konsonanter). Hvad man derimod ikke et eneste Öjeblik vil være i Tvivl om, er, at Lyden virkelig er et *h* og ikke et *γ* (hvoraf den ligesom den lillerussiske *h*-Lyd er opstået); i Praksis identificerer Böhmerne deres *h* med det tyske *h*; kun de, som har fonetisk Uddannelse, er sig Forskellen bevidst. At Lyden er stemt, siger f. Eks. Kott i sin store Ordbog ved Begyndelsen af Bogstavet *h* (*jasný* ‚lys‘ er = ‚stemt‘; *temný* ‚mørk‘ er = ‚ustemt‘); i det böhmiske Konversationsleksikon (Ottův slovník naučný) Bd. X S. 674 definerer Zubatý Lyden som «jasná souhláska, trvací, vznikající třením vzduchového proudu průlinou utvořenou na konci hrdla». Eksempler på det stemte *h*: *hora hlava hned hrabati hřích hvězda hbitý hmožditi*; hyppigt i Forbindelse med et foregående *g, z, v*: *k hosti* ‚til Gæsten‘ (*gh*-), *s hostem* ‚med Gæsten‘ (*zh*-), *v hosti* ‚i Gæsten‘. I et Par lydmalende Ord er der en ikke lydret Vaklen mellem *h* og *ch*: *šmaťhati* ‚gå skævt‘ (-*ďh*- Dr. Jarník, *ťch* S.;

også *šmaňhati*); *hmatati* ‚famle‘ udtales *chmatati;* sml. *kaňha* og *kaňka* ‚Blækklat‘. *hm-* udtales ofte *m-*; om *mh* se § 9; også i Ord som *žhavý* kan *h* blive stumt, dog vistnok kun dialektisk. I andre Tilfælde er *h* ikke stumt (Morfill's Angivelse i A. Grammar of the Bohemian Language, at *h* skulde være stumt i *hřbet* og *hvězda* finder ingen Bekræftelse hverken i de dannedes Sprog eller i Folkesproget i Prag). *tedy* ‚altså‘ er oprindelig samme Ord som *tehdy* ‚den Gang‘, men Betydningsforskellen og den Omstændighed, at *tedy* gærne står på anden Plads i Sætningen (de uaksentuerede Ords Plads), viser, at Aksentforhold har spillet en Rolle ved Bortfaldet. *hrozinka* ‚Rosin‘ er et Låneord, men omdannet under Indflydelse af det hjemlige *hrozen* ‚Drue‘; *hmoždíř* ‚Morter‘ er tysk Låneord, omdannet efter *hmožditi* ‚støde‘.

De böhmiske Tenues mangler Aspiration, Mediæ er stemte: *p t k b d g* = fransk *p t k b d g*; om *ť* og *ď* se § 10. Som en Kuriositet anfører jeg, at S. ved Diktat udtalte et absolut korrekt aspireret *t* (= dansk *t*) i Ordet *thema*. *g* forekommer kun, hvor det efter Reglerne i § 12 er opstået af *k* (*kde* o. s. v.), samt i Låneord (bortfaldet i *řecký* ‚græsk‘, *řehoř* ‚Gregor‘, *rafije*, ‚Griffel‘) m. m. Gebauer l. l. I 466. I nogle Låneord eksisterer en i ældre ortografiske Forhold og sædvanemæssig Udtale af Latin begrundet Veksel med *j*: *jenerál*.

Til Lukkelydene slutter sig to Affrikater. *c* er en nöje Forbindelse af *t* og *s* (= tysk *z*). *č* kan ikke analyseres som *t* + *š*, men som *ť* + en *i*-holdig *š*-Lyd [akustisk Beskrivelse] (også det russiske *č* er *i*-holdigt). Ordet *nadšení* udtales dels (oftest) med *č*, dels med *tš*.

§ 14. Konsonantgrupper. Sammenslutningen mellem de forskellige Konsonanter i en Gruppe er ikke altid meget nöje; i *zřídka* kan høres en stemt Overgangslyd mellem *z* og *ř*; ligeså mellem *d* (der da ikke bliver mouilleret) og *n* i *dni* og ofte ellers. Konsonantgruppernes Historie i Böhmisk er interessant, men falder udenfor mit Æmne; jeg noterer blot nogle Afvigelser mellem Ortografi og Udtale: *t* er stumt foran *n* i *ctnost*, *šťastný*; *v* ofte stumt i *vzpomínám*; *zvláštní* kan blive til *vzláštní*; i Folkesproget udtales *š* for *č* i *čtvrť* og også i *čtyry* ‚4‘; derimod udtales *č* i *čtu*, og *lepší* bliver i Folkesproget til *lepčí*. Enkelte andre Konsonantgruppers Udtale er omtalt i de foregående Paragraffer.

Haneofferet.

Af **Frederik Poulsen.**

De velkendte Ord, som Sokrates i Platons Fædon (p. 118) umiddelbart før sin Død henvender til Kriton: «Vi skylder Asklepios en Hane, Kriton! Glem endeligt ikke at betale ham den!» har Prof. Heiberg fornyligt gjort til Genstand for en Undersøgelse[1]. Han paaviser, hvorledes den moderne Forklaring, at nemlig Sokrates hermed vil takke Lægeguden for Befrielsen fra Livets Sygdom, er misvisende og fremkaldt dels ved Nyplatonikernes Udlægning, dels og navnlig ved Renæssancefilologernes Forsøg paa at forsvare Sokrates mod Kirkefædrenes Beskyldning for Afgudsdyrkelse. En rigtig Forstaaelse af Sokrates' sidste Ord kan kun naaes ved en uhildet Betragtning af antik Sædvane og Tænkemaade og tillige ved at have Øjnene aabne for de Fingerpeg, Platon selv i Dialogen giver. Ad denne den eneste mulige Vej naaer Prof. H. til sin nye og sikkert rigtige Forklaring.

Megen Interesse har de Undersøgelser, Prof. H. anstiller angaaende Haneofferet og dets Betydning i Oldtiden. Haner bringes baade i Litteraturen og i Afbildninger meget ofte i Forbindelse med Asklepios, og der ofres ham en Hane, især af Fattigfolk, som Tak for Helbredelse o. l. Haneofferet er i al Almindelighed apotropæisk — der nævnes Eksempler — og det bruges ved Ofringer til Underverdenens Guder og ved Gravkultus. Men hvad Sammenhæng er der i alt dette? Hvad er Oprindelsen til og Meningen med Haneofferet? Der skal her gøres et Forsøg paa at komme noget videre, ind til de dybere liggende Aarsager og dermed til en klarere Forstaaelse af Udviklingen.

Baade det kendte Relief fra Chrysapha og andre lignende

---

[1] Vidensk. Selsk. Forh. 1902. Nr. 4.

spartanske Relieffer[1] og tillige det saakaldte Harpymonument fra Lykien viser en Gentagelse af omtrent følgende Fremstilling: En Mand eller et Ægtepar, siddende paa en Tronstol, og foran dem Skikkelser, langt mindre, bringende som Offergaver en Hane, et Granatæble, et Æg og en Blomst. Oprindeligt antoges de store Figurer for Guddomme, der højt i deres Himmel modtog de Frommes Hyldest, men Sammenligning med de saakaldte «Totenmahlreliefs» godtgør, at det er Fremstillinger af Afdøde, smausende i det andet Liv og modtagende de Efterlevendes Tribut[2]. Derpaa tyder ogsaa Tilstedeværelsen af Slangen, Attribut til de Afdøde eller til chtoniske Guddomme.

Der er ingen Tvivl om, at de Offergaver, der bringes, svarer til dem, man i Virkeligheden har bragt de Døde. Det kan bevises ved talrige Fund i ældre Grave af Knogler af Fjerkræ og Æggeskaller, saaledes i Eleusis, i Vurva o. a.[3]. Men hvad er Tanken hermed, og hvorfor just disse Offergaver? Et Blik paa ældre Graves Indhold vil føre os hurtigere til Maalet.

Der findes i Kunstmusæet i Bonn — ikke udstillede, men hengemte i Skabe og Skuffer — Smaating af Ler fra græske Gravfund, især fra geometriske Grave, der kaster Lys over mangen interessant Enkelthed i Folketroen. Leret var jo et billigt og bøjeligt Materiale og derved bedst skikket til at udtrykke jævne Folks Tanker og tilfredsstille deres Behov i det andet Liv, ved Efterligninger af Brugsgenstande o. l. Blandt andet findes der en Mængde Lerfødder, nogle simple og nøgne, andre med tyksaalede Sandaler under. Det synes, som har man paa den Maade villet forsyne den Døde for den lange Rejse, der forestod, ligesom Indianeren binder den Afdøde nye Mokkasiner under Fødderne, og ligesom den estniske Bonde endnu i vore Dage faar et Par splinternye, tyksaalede Støvler paa i Kisten.

Men det, der interesserer os her blandt de mange morsomme Snurrepiberier, der minder om et Barnekammers Legetøj, er de talrige Efterligninger af Penis og Testikler, udførte i Ler og

---

[1] Athenische Mitteilungen II pag. 303 ff. og 459. Afbildn. Tavle 20 og 22.

[2] Furtw. Sammlung Sabouroff I pag. 23 og v. Fritzes Afhandling i Athen. Mitt. XXI pag. 347. Ligeledes Wolters: Arch. Zeitung 1882 pag. 299 ff. og Rohde: Psyche I² 221.

[3] Ἐφημ. ἀρχ. 1898, 89 og 98. Helbig i Sitzungsber. der Münchener Akademie, phil.-hist Kl., 1900, Side 250 og 264.

omhyggeligt bemalede med geometriske Ornamenter. Ikke blot savner den Døde, som vi ogsaa kender det fra Homer, Livskraften og Blodet, men Folketroen drager deraf konsekvent den Slutning, at det ogsaa er smaat bevendt med Forplantningsevnen og -driften. Da nu Meningen med al Gravkultus netop er at tilfredsstille den Dødes Savn, for at han ikke i det Hinsides skal misunde de Levende den jordiske Lyksalighed og muligvis forpurre den ved Spøgeri, har disse Lerpartikler sikkert til Opgave at afhjælpe dette samme Savn hos de «kraftløse Skygger».

Men ligesaa naturligt var det at ofre de gode kraftige Spiser, der ansaas for at vække Livsfølelsen og dermed Elskovslysten. Det er utvivlsomt Meningen med Ægget og Granatæblet, ligesaa med Æblet, og disse er da ogsaa senere hen Symboler paa Kærlighedslyst og befrugtende Livskraft[1]. Utallige er de Vasebilleder, der viser Æblets og Granatæblets, forøvrigt ogsaa den lotoslignende Blomsts Forhold til det erotiske[2]. Det samme er Tilfældet med Hanen, der ofres sammen med disse, Hanen det gejleste af alle Dyr, der baade i indiske Myter og hos Grækerne og Romerne spillede en Rolle som Begunstiger af Kærligheds-æventyr[3]. Paa Vasebilleder ses Elskeren række en Hane til den Elskede[4], eller man ser paa en sortfiguret Vase en Mand i den højeste erotiske Affekt forfølge en ung Kvinde, mens Vasens Hals er smykket med to Haner, den erotiske Udholdenheds Mestre[5]. Til yderligere Bekræftelse kan man læse Petronius: Satirae, Kap. 86, hvor Haner nævnes Side om Side med kælne Duer som Elskovs Løn.

Fra den folkelige Tro, at et Dyrs Natur og Kraft gaar over i den, der fortærer dets Kød, samme Tro der forøvrigt ogsaa ligger til Grund for Menneskeæderiet[6], stammer sikkert Haneofferet til de Afdøde, ligesom det paa den anden Side har været Aarsagen til, at det var forbudt Demeters Myster at spise Haner[7]. Og til Underverdenens Guddomme ofredes der som til de Afdøde. Saaledes er Persephone afbildet paa et Relief fra Lokri med en

[1] Se herom Koerte i Athen. Mitt. XXIV pag. 8 f.

[2] Gerhard: Auserl. Vasenbilder Tavle 280 ff.

[3] E. Bäthgen: De vi ac significatione galli in religionibus et artibus Græc. et Rom. (Göttingen 1887) pag. 37 ff.

[4] Bull. del Inst. 1866 pag. 182 nr. 4 og Gerhard anf. St. Tavle 280.

[5] Bull. 1868, pag. 154 nr. 7.

[6] Kr. Bahnson: Etnografien I Side 196 ff.

[7] Rohde: Psyche I 221 Anm. 1.

Hane i sit Skød[1]. Men nu er jo netop Asklepios oprindeligt en underjordisk Dæmon, en chtonisk Guddom[2]. Fra Jordens Dyb bringer han Frelse og Lægedom ligesom de velsindede Døde (sml. Tritopatores[3]), og som de viser han sig i Skikkelse af en Slange, og Slangen er ham hellig. Det forklarer, at Offeret til ham var det gamle Sjæleoffer, Hanen, endnu paa en Tid, hvor naturligvis ethvert Minde om dets oprindelige Betydning og ligeledes Troen paa Asklepios som chtonisk Guddom var forsvundet. Og nu da vi ser Haneofferets Oprindelse fra Gravkultus, forstaar vi ogsaa dets almindelige apotropæiske Betydning.

Det er en Rest af gamle Tiders Aandetro, den af Tylor udførligt behandlede Animisme[4], der er bleven staaende som saa mange andre, uden Sammenhæng med nye Tiders Tro. Naar Sokrates befaler at ofre Asklepios en Hane, handler han vel nok efter gængs athenisk Folkeskik, og enhver Samtidig har forstaaet det, som han har forstaaet Reliefferne i Parthenonsfrisen, uden yderligere Tilføjelser og uden videnskabelig Pegepind. Men Oprindelsen og dermed Grundbetydningen af Haneofferet har sandsynligvis hverken Sokrates eller hans Samtidige kendt, saa lidt som Litaueren i vore Dage ved, hvorfor han absolut bør stille et Glas Vand ind i Værelset til en Død, eller Russeren, hvad Meningen egentlig er med det Fad Grød, han bærer efter Kisten, og som han selv og hans Familie bagefter fortærer paa Kirkegaarden.

---

[1] Afb. Roschers Lexikon der Mythologie, Artikel Hades, pag. 1797.
[2] Rohde anf. St. 132 f.
[3] Rohde anf. St. 226.
[4] Primitive Culture I 384 ff. og II Del.

Anmeldelser.

Heronis Alexandrini opera. Vol. II. fasc. I. Herons von Alexandria Mechanik und Katoptrik herausgegeben und übersetzt von *L. Nix* und *W. Schmidt*. Im Anhange Excerpte aus Olympiodor, Vitruv, Plinius, Cato, Pseudo-Euklid. Mit 101 Figuren. Leipzig 1900, Teubner. XLIV + 415 pp.

I 1899 udsendte det Teubnerske Forlag förste Bind af Heronis Alexandrini Opera quae supersunt omnia. Dette Bind indeholdt «Pneumatikken» og «Automatteatret» og blev anmeldt i dette Tidsskrift VIII S. 195 ff.

Allerede i 1900 fulgte et nyt Bind — eller Halvbind, som Bogen trods sin Rigdom paa Indhold kaldes. Först i Rækken kommer Kosta ben Lukas arabiske Oversættelse af Herons Mekanik, udgivet og forsynet med tysk Oversættelse af Ludwig Nix. Dernæst kommer nogle græske Fragmenter af Mekanikken, ligesom de følgende Stykker udgivne og forsynede med tysk Oversættelse af W. Schmidt. Derpaa følger det latinske Skrift, der tidligere gik under Navnet Ptolemei de speculis, men som nu med temmelig stor Sikkerhed kan tages for at være Herons Katoptrik, der tidligere blev betragtet som tabt. Til Slut er vedföjet en Del paa Grund af Beröringspunkter med Heron interessante Brudstykker af andre Oldtidsforfattere.

Indtil Aaret 1893 var Herons Mekanik kun kendt gennem nogle faa græske Fragmenter. Da fremdrog Carra de Vaux den arabiske Oversættelse, af hvilken der findes et Manuskript i Leydens Bibliothek. Den arabiske Text blev udgivet i Journal Asiatique (sér. 9; t. I og t. II) og ledsaget af en fransk Oversættelse, men hvor förtjenstfuld selve Fremdragelsen af dette Manuskript end var, saa viste det sig dog snart, at Carra de Vaux' Udgave stærkt trængte til en Revision. Denne har den nu faaet, idet Nix' Udgave, foruden at stötte sig til Leydner-Manuskriptet, desuden bygger paa et Haandskrift i Kairo, et i London og et i Konstantinopel.

Hvad der er vundet herved, er ikke uvæsentligt. Det viser sig, at fejlagtige Læsemaader ofte i den förste Udgave har fortrængt rigtige, og at Oversættelsen paa flere Steder — oven i Købet enkelte Gange paa væsentlige — er misvisende eller uforstaaelig.

Som Eksempel skal vi nævne Mekanikkens sidste Paragraf (III 21). Den beskriver, hvorledes Skruegangen i en Møttrik kan udhules. Carra de Vaux bemærker om denne Paragraf: «Il est assez difficile. La figure qui s'y rapporte dans le manuscrit n'est d'aucun secours et nous ne la reproduisons pas». Til en Begyndelse er Beskrivelsen ret klar, men efter Ordene «et en y

traçant avec des pinces une raie hélicoïdale» brister Forstaaelsen. Den ny Udgave har her «..., und ihn mit einer Zange furchen, bis wir das Gewinde erreichen», hvorved Meningen med et bliver klar.

Efter Carra de Vaux' Oversættelse hedder det i I 24: «Il faut savoir à ce sujet que Praxidamas (?), qui était un peintre, a donné...». Det tilsvarende Sted i den ny tyske Oversættelse lyder: «Man muss es also verstehen auf Grund dessen, was wir jetzt darüber auseinandersetzen. Posidonius, ein Stoiker, hat...». Den ny Udgave fastslaar altsaa, at Heron paa dette Sted citerer Posidonius fra Apamea, hvad allerede Clermont-Ganneau havde formodet (Journal Asiatique, sér. 9, t. II p. 535). Dette Punkt er af Vigtighed i Striden om, naar Heron levede. Han kan da ikke, som tidligere hævdet, have levet i eller før det 2det Aarh. f. Kr.

Begyndelsen af Herons Mekanik gör i den overleverede Form et meget sammenstykket Indtryk. Ganske vist skal den förste Bog «tjene som Indledning til Mekanikken» (I 34), og det kan da tænkes, at Heron har medtaget i og for sig overflødige Undersøgelser, blot fordi de var beslægtede med dem, der virkelig hørte hjemme i Indledningen. Af den Grund er maaske (i I 11) den Løsning af det deliske Problem kommet med, som ogsaa findes i Herons *βελοποιϊκά*. Derimod volder selve Begyndelsesparagrafen absolut Vanskeligheder. Her beskrives en af Tandhjul sammensat Maskine, som skal tjene til at løfte en Byrde af opgiven Størrelse (1000 Talenter) ved en given ringe Kraft (5 Talenter). Det er nu allerede paa Forhaand mærkeligt, at Mekanikken begynder med denne ret sammensatte Undersøgelse, som forudsætter Kendskab til en af de Hovedsætninger, som det netop er Mekanikkens Opgave at fremsætte. Men endnu mærkeligere er det, at ganske den samme Undersøgelse findes en Gang til i Mekanikken (II 21), kun med ubetydelige Ændringer og denne Gang ikke løsrevet fra Sammenhængen med det omkringstaaende. Paa Græsk haves to Fragmenter, der i det væsentlige stemmer med Redaktionen i Begyndelsen af Mekanikken, det ene hos Pappus, det andet i Herons Dioptrik. Pappus siger udtrykkelig, at dette Fragment er taget fra Herons *βαρουλκός*, mens de øvrige Heroniske Citater, der alle genfindes i den arabiske Oversættelse, er hentede fra hans *μηχανικά*. Den simpleste Forklaring synes da at være, at den for den naive Betragtning forbløffende Paastand i Mekanikken II 21 «at man med en ringe Kraft kan hæve en stor Byrde» er blevet underkastet en selvstændig Behandling af Heron eller under Herons Navn. Dette lille Skrift skulde da være det, der gik under Navnet *βαρουλκός*, og senere Tiders Uforstand kunde da have klistret det til Indledningskapitlet i Mekanikken.

Denne Forklaring synes os paa naturlig og utvungen Maade at bringe de forskellige Kendsgerninger i Overensstemmelse med hinanden. Hverken Carra de Vaux eller Nix vil dog gaa med

9*

til, at det er dette hypotetiske Uddrag af Mekanikken, der sigtes til ved Ordet *βαρουλκός*. Efter deres Mening skulde dette Ord blot være en anden Titel paa Mekanikken. Herimod taler dog, som Heiberg hævder (Deutsche Litteraturzeitung 1901 S. 464), det ovenfor omtalte Sted hos Pappus, hvor denne udtrykkelig skelner mellem *βαρουλκός* og *μηχανικά*.

Oldtidsfysikkens Historie har kun faa Kilder at øse af. Herons Mekanik vil ved sit Omfang komme til at staa som en af de vigtigste. Paa flere Steder har Fremstillingen interessante Berörings-punkter med andre Skrifter. Vi skal blot her fremdrage de «17 mekaniske Spörgsmaal» (II 34), der for en Del stemmer overens med det pseudo-aristoteliske Skrift *Quaestiones mechanicae*. Blandt de Spörgsmaal, der kun findes hos Heron, er især d og e af Interesse. I d spørges der om, hvorfor tunge Ting falder hurtigere end lette, og Svaret er, at det sker ‚fordi de tunge Ting trækkes nedad af stærkere Kræfter end de lette' (!). I e spörges der om, hvorfor en bestemt Vægt falder langsommere, naar den er flad, end naar den er rund. Svaret lyder (i Nix' Oversættelse): «Nicht weil, wie manche glauben, das breite in seiner Breite auf viel Luft stösst, das runde aber, weil seine Teile sich in einander einlassen, nur auf wenig Luft stösst, sondern weil die Last, die sich breit herabsenkt, viele Teile hat, deren jedem gemäss seiner Breite ein Teil der Kraft zukommt, so dass bei der Bewegung dieser Last jeder von ihren Teilen von der sie bewegenden Kraft nach Massgabe seines Gewichtes etwas erhält, aber nicht eine Kraft dieselbe als Ganzes trifft.»

Hele dette Sted er interessant, ikke alene fordi det viser det Standpunkt, paa hvilket den aristoteliske Mekanik befandt sig paa Herons Tid, men ogsaa fordi dets «Nicht weil, wie manche glauben» tyder paa, at den sunde Betragtning af Faldbevægelsen, som i Renæssancetiden førte Galilei til den rette Forstaaelse af Mekanikkens Grundlove, allerede har været fremme i Oldtiden, men er blevet trykket til Jorden af den aristoteliske Naturfilosofi.

Ovenfor berörte vi, at Navnet Posidonius, der forekommer i Mekanikken, giver et Holdepunkt for Dateringen af Heron. Et andet Holdepunkt findes i III 20, hvor der beskrives en lille Oliepresse, der ifølge Plinius först er kommet i Brug efter Aar 55 e. Kr.

Dette tyder paa, at Heron saa langt fra at tilhöre Oldtids-videnskabens Guldalder, maa henregnes til den begyndende Dekadence af Videnskaben i de förste Aarhundreder af vor Tidsregning. Der er ganske vist blevet indvendt, at Beskrivelsen af Oliepressen kunde være en Interpolation. Men for det förste er hertil at sige, at selv om Overleveringen af Herons Mekanik paa mange Punkter er meget mangelfuld, saa er der absolut intet der tyder paa, at netop dette Sted skulde være mistænkeligt. Og dernæst

er i det hele den sene Datering af Heron i fuldstændig Overensstemmelse med alle indre Tegn hentede fra Sprog, Form, Indhold.

Det almindelige Indtryk, man faar af Heron ved Læsningen af den ny Udgave, er, at han har været en flittig Samler og Bearbejder, ofte dog meget kritikløs mod sit Stof og i naturfilosofisk Henseende yderst tarvelig. Langt snarere end at höre til Arkimedes' Tidsalder er han en samtidig af Ptolemæos fra Aleksandria.

Poul Heegaard.

Homers Odyssee. Für den Schulgebrauch erklärt von *K. F. Ameis*. Zweiter Band, zweites Heft: Gesang XIX—XXIV. Neunte berichtigte Auflage besorgt von *C. Hentze*. Leipzig u. Berlin 1901, Teubner. 179 S.

Det er egentlig ikke nødvendigt at anbefale Ameis-Hentzes Udgave af Odysseen; den er vel kendt og skattet af enhver Læser af Digtet. Ved Hentzes gentagne Bearbejdelser er den naat til et højt Standpunkt i Fortolkningen. Meget, der i Ameis' første Udgave kun beroede paa Gisninger, Ting af den Slags, der ser aandrige ud, men ingen egentlig Hjemmel har, er efterhaanden bleven fjærnede, meget har ogsaa nyere Skrifter og det store Materiale fra Udgravningerne bidraget til at opklare. Enkelte Steder findes dog endnu Forklaringer, som ikke synes at have noget at støtte sig til, saaledes *χ* 122, hvor der gives en Fremstilling af, hvorledes de Skjolde var indrettede, der bestod af flere Lag Huder. Da der hverken i Odysseen selv eller i *H* 220 og 223 eller *M* 295 f. fortælles noget derom (heller ikke af Hentze selv i Noterne til de nævnte Steder i Iliaden), synes denne Udvikling kun at bero paa Fantasi og maatte hellere være borte. Den er ogsaa svunden lidt ind fra 8de til 9de Udgave, maaske den forsvinder ganske med 10de. Iøvrigt sporer man overalt Udgiverens vaagne Blik for ny og bedre Forstaaelse, kortere og bestemtere Udtryk, f. Eks. i Noterne til *τ* 33, 37, 57, 411, 472; *φ* 5—8, 236, 367 o. s. v.

De Steder, hvor Texten selv henviser os til Gætning ved at forudsætte Kendskab til Forhold, hvorom vi intet ved, giver Hentze som oftest tilfredsstillende Forklaringer. Saaledes om *ὀρσοθύρη* (*χ* 126 ff.); dog, naar der siges, at den har været «im Hintergrunde des Saals», kan det ikke forenes med, at Eumaios er nær ved den (*ἑστεῶτ' ἄγχ' αὐτῆς* v. 129), da han naturligvis er i Nærheden af Odysseus ved Indgangen til Salen, hvad ogsaa ses af v. 163. Derimod synes v. 341 sammenholdt med *φ* 146 at tale for Hentzes Opfattelse. Der er da ogsaa dem, der forkaste

v. 341. — Den (τ 573 f.) opstillede Formodning om, hvorledes de Øxer saa ud, der stilles op til Prøven med Buen, er ret tiltalende, men der bliver dog nogen Betænkelighed tilbage ved χ 421—22, hvor Ordene: *οὐκ ἤμβροτε πάντων πρώτης στειλειῆς* ikke synes rigtig at stemme med Forklaringen og denne ikke heller med Oversættelsen, thi «nicht verfehlte er sämtlicher Äxte äusserstes Stielende» kan dog egentlig ikke betyde: «der Pfeil flog hart darüber streifend hin».

τ 321 er *ἔνδον* baade i 8de og 9de Udg. forklaret ved: «im Gegensatz zum Badezimmer». Det er dog vel snarere at opfatte som Modsætning til Odysseus' tidligere Plads paa Dørtærskelen.

Texten viser ingen Forandringer. Kun er τ 215 Ordet *γε* (*γ'*) bortfjærnet, hvorved en urimelig Forklaring ogsaa er faldet bort. I υ 121 burde *τίσασθαι* være rettet til *τίσεσθαι*, og υ 333 og φ 254 burde der læses *ὅτ'* i Stedet for *ὅ τ'*.

Af Trykfejl er der ikke mange. I Noten til τ 17 henvises (ogsaa i 8de Udg.) til Tillæget, men deri er dette Vers ikke omtalt. Derimod er Henvisning glemt ved v. 29. I Noten til τ 418 staar *Ξ* i St. f. *X*; 421: «Des Ebers» i St. f. des Stieres; χ 91 Noten: φ for π; 100: 522 for 552.

Det er en vidtløftig Bog som Skolebog betragtet. Men den giver da ogsaa meget, som kan være til Nytte for Disciplene. Forøvrigt siger Udg. i et Forord til 10de Udgave af 1ste Hefte, at han har ment at gavne Lærere og Studerende ved de mange Ting, der ikke passe for Skolebørn.

København, September 1902.

E. Trojel.

Friedrich Blass, Die Rhythmen der attischen Kunstprosa. Isokrates —Demosthenes—Platon. Leipzig 1901, Teubner. XI + 199 s.

Att den attiska konstprosan alltsedan Trasymachos och Isokrates sökt att genom rytmen vinna åt prosan en del af poesiens formella skönhet, står genom de gamles vittnesbörd fast och har aldrig på allvar kunnat eller bort bestridas. Men om denna rytms egentliga karakter har man varit desto mera i ovisshet. Dess egna märkesmän hade sina praktiska skäl att ej röja hemligheten, och äfven de senare teoretikerna, såsom Ephoros och Aristoteles, hafva ej uttalat sig med sådan tydlighet, at senare tider, för hvilka ej längre förefanns en lefvande tradition, kunde förstå dem. Så har man såväl i äldre tider som hos oss tillämpat, helt naturligt, en senare utbildad konstprosas rytmiska lagar på den attiska. Man uppdelade i *περίοδοι* og *κῶλα*, och man sökte inom dessa en viss evrytmi. Låter denna rytmiska teoris riktighet bevisa sig? Man

måste medgifva, att här är stort spelrum för subjektiva tycken, ty ett kolons omfång är ju i prosan i rätt hög grad beroende på vederbörandes egen smak. Det är därför onekligen en revolution på detta område, då Blass, som själt i sin Attische Beredsamkeit företrädt den gamla ståndpunkten, i föreliggande arbete brutit med denna och uppställt satsen: rytmen i den attiska konstprosan stod i intet som helst sammanhang med indelningen i kola. Det är studiet af Plato, som först fört Blass till denna åsikt: «so verbohrt war ich nicht, in diesen Dialog (Phaidros) die Gliederung nach Kola und Perioden hineintragen zu wollen». Och från att så först ha skillt på två slags rytmer, en bunden vid kola, den andra obunden, kom han därifrån till insikt om, at det senare slaget var det öfverallt riktiga.

Blass pröfvar först de antika vittnesbörden och menar sig redan här finna bevis för sin sats. Hieronymus från Rhodos har, enligt Ciceros vittnesbörd, ur Isokrates skrifter samlat ungefär 30 verser, anapäster och framför allt senarer. Men därvid har han ej tagit någon som helst hänsyn till de olika satserna, utan fört samman ord från olika satser — något, som Cicero vederbörligen klandrar. Fullt bindande är dock knappast, synes det mig, detta vittnesbörd. Och Aristoteles bekannta föreskrift om användande af olika slags päoner «för början och slutet» har Blass ej til fullo förklarat. Emellertid äro onekligen de bevis, som Blass framdrager genom en undersökning af själfva den attiska prosan, ganska talande. Visserligen äro svårigheterna här, på grund af texternas nuvarande beskaffenhet, ganska stora. Men till en viss grad af sannolikhet kan man dock nå. Redan det bekannta undvikande af hiatus är härvid rätt beaktansvärd. Isokrates undviker hiatus äfven i satspaus: denna har således här ej spelat någon roll för rytmen. Att praxis härutinnan i olika skrifter och hos olika författare vexlar, förklarar sig lätt af deras olika syften (γραφική och ἀγωνιστική λέξις). Blass analyserar tre längre partier hos hvardera af de tre på titelbladet nämnda författarne för att därigenom påvisa sin teoris riktighet. Rytmens väsen är upprepande af långa och korta stafvelser i samma följd, dock i regel blott en gång — däri ligger skilnaden från versen. Blass' bevisföring verkar ganska öfvertygande, ehuru det naturligtvis först vid fortsatta undersökningar skall kunna konstateras, om hans teori håller profvet.

Till denna centrala undersökning knyter Blass flera andra, som därmed stå i samband. Särskildt intressant är framställningen om de olika rytmernas gränser mot hvarandra: dessa äro ej fasta, stafvelser kunna samtidigt tillhöra olika rytmer, de, som bilda slutet af en rytm, kunna börja en annan. Härigenom vann man den fördelen, at rytmerna ej blefvo så gripbara och iögonenfallande. Å andra sidan kunde de rytmiska responsionernas verkan förstärkas genom upprepande af samma eller likaljudande ord. — Slutet af Blass' bok upptages af en framställning af olika rytmer, men här

ger B. mest ett sammandrag af redan förut bekannta saker: Demosthenes undviker tribrachys, Plato uppsöker den, Isokrates intar en mellanställning o. s. v., allt på grund af deras säregna stilart.

Lund i September 1902.

Cl. Lindskog.

Albert Müller, Das Attische Bühnenwesen, kurz dargestellt. Gütersloh 1902.

Dr. A. Müllers Lehrbuch der Griechischen Bühnenalterthümer (3die Binds 2den Afdeling af K. F. Hermanns Lehrb. d. Griech. Antiquitäten, neu herausgegeben v. Blümner u. Dittenberger) er et saa dygtigt og almindelig anset Arbeide, at man med Glæde ser Forf. give en kortfattet Fremstilling af det samme Emne, hvor Læseren ikke belemres af de udførlige Kildeangivelser og Henvisninger, som vare nødvendige i Lærebogen. Men lige kortfattet kunde Bogen ikke være helt igjennem. I de 16 Aar, der ere forløbne siden Udgivelsen af hin Bog, er der fremkommet saa mange nye Oplysninger om de gamle Theaterbygninger, og Forstaaelsen af disse har været Gjenstand for en saa levende Strid, at det herhen hørende Kapitel krævede en lidt udførligere Behandling. Det er denne, jeg har ment at burde underkaste en kort Omtale til Orientering for dem, der ikke ere fuldstændig hjemme paa dette Omraade.

Her synes det heller ikke at Forf. bevæger sig med samme Sikkerhed som ellers. Han kommer endog til at modsige sig selv. Saaledes læser man S. 51: «Es ist nur eine unbewiesene Hypothese, dass das Dach des Proskenion Theologeion geheissen habe, vielmehr schon ungläublich, dass ein Platz, von dem aus immerhin nur selten gesprochen wäre, als Logeion, Sprechplatz bezeichnet worden ist.» Men kort i Forveien, S. 46 staar det modsatte: «Man nannte es (das Proskenion) kürzer auch Logeion, und diese Bezeichnung als Sprechplatz war um so geeigneter, als oft auch die Redner in den Volksversammlungen von dort aus sprachen.» Disse Steder give Anledning til et Par Spørgsmaal. Kunde man uden videre forkorte Theologeion til Logeion? Er dette ikke ligesom om man vilde forkorte Prædikestol til Stol? Vilde M. ogsaa her tilføie, at dette var saa meget mere passende, som denne Plads ogsaa benyttedes af Andre og ved andre Leiligheder? Noget som han S. 46 siger skete «oft», men S. 51 «immerhin selten.» Det Sidste er nu i Virkeligheden ogsaa for meget; thi Ingen har nogensinde sagt, at Talerne i

Folkeforsamlingen talte fra Taget af Proskeniet. Nei dette er ligefrem en Foregriben af det, som Forf. ønsker at bevise. Den samme Foregriben finder man strax i Begyndelsen af Kapitlet, S. 43, hvor han, efter at have bemærket, at to Anskuelser staa ligeover for hinanden, tilføier: «Einig ist man nur darüber, dass, als das Theater die römische und die kleinasiatische (d. e. Vitruvs «græske») Gestalt hatte, einerseits die niedrige und sehr tiefe Bühne, anderseits die Decke des Vorbaus den Schauplatz bildeten, auf dem die Dramen zur Aufführung gelangten.» Nei, derom er man slet ikke enig. Det er netop dette, som vi bestemt benægte, at «Forbygningens Tag» nogensinde har tjent som Skueplads. Og dette staar heller ikke hos Vitruv. Han siger, at i det græske Theater skal Skuepladsen (Logeon eller Pulpitum) have en Høide af 10—12 Fod. Denne urimelige Angivelse har man ment at finde stadfæstet ved Theatret i Epidauros, hvor Søilegangen foran Scenebygningen (Proskeniet) er 11 Fod høi. Det er rigtignok ikke Proskeniets, men Logeets Høide, Vitruv angiver, og som det sees af Beskrivelsen af det romerske Theater p. 117, 7 f.: «per centrum parallelos linea ducatur, quæ disiungat proscenii pulpitum et orchestræ regionem,» ere disse to ikke Synonymer: pulpitum eller Logeon er en Del af proscenium, i den senere udvidede Betydning af dette Ord, hvor det bruges ikke om Søilestillingen alene, men om hele Pladsen foran Skenebygningen, se Vidensk. Selsk. Overs. 1897 S. 267. Her er der da heller Ingen, der har forstaaet det om Taget over Søilestillingen, thi en Skillelinie kan selvfølgelig kun adskille to Gjenstande, der berøre hinanden. Men man mener, at Vitruv strax efter i sin Beskrivelse af det græske Theater har brugt det samme Ord om en anden Del af Bygningen uden engang at underrette Læseren derom. Det er ikke os, men Vitruvs Beundrere, der tiltro ham Sligt. Og endnu Eet. I Vitruvs Theaterbeskrivelser bestemmes først Orchestra, og derefter Pulpitum som et Segment af Orchestras Kreds. I Theatret i Epidauros, der som bekjendt er det eneste nogenlunde fuldstændig bevarede græske Theater, og hvor man er fri for ethvert Spor af romersk Ombygning, viser Orchestras Kreds sig hel og ubeskaaren. Der er intet Vitruviansk Pulpitum. Det er bagved Orchestra og helt udenfor denne, at Skenebygningen reiser sig med sit Proskenion. Skuespillerne maa have spillet paa Orchestra, og den af Dörpfeld i «Das griechische Theater» fremsatte Theori er bleven fuldstændig stadfæstet. Dörpfeld har, som bekjendt, i senere Afhandlinger søgt at forsvare den almindelige Opfattelse af Vitruv ved at henvise til Theatre i Lilleasien. At dette Forsøg er mislykket, og at Maalene slet ikke passe der, har jeg eftervist i Vidensk. Selsk. Overs. 1899 S. 482, og heri er M. enig med mig (S. 48). Dette har dog ingen Indflydelse havt paa hans Anskuelse om

Skuepladsens Beliggenhed paa Proskeniets Tag. Som et Hovedbevis derfor anfører han Theatret i Priene, hvor, siger han, «zu allen Zeiten über Säulen gespielt ist.» Den lovede udførlige Publikation af Prienes Monumenter lader desværre endnu vente paa sig; men til Afgjørelsen af dette Spørgsmaal kunne vi godt nøies med Wiegands samvittighedsfulde Redegjørelse i Mittheil. d. arch. Inst. 1898 S. 310. Man har i den hellenistiske Tid — ældre er Theatret ikke — netop spillet foran Proskeniet, paa Orchestra eller i dets Niveau; men i den romerske Keisertid har man villet benytte Orchestra til Dyrekampe eller paa anden lignende Maade, og derfor ombygget Theatret. Man har lagt Skuepladsen ovenpaa Proskeniet, og for at den kunde faa den fornødne Dybde opført den nye Bagvæg paa nyt Fundament, lidt over 2 Meter længere tilbage end Skenemuren bag ved Proskeniet. En dermed overensstemmende Forandring er foretaget med Tilskuerpladsen, idet Hædersgjæsternes Plads (Proedriet) er flyttet fra den nederste Bænkerad til den 5te, saa at det kom i Niveau med den nye Skueplads. Det er fuldstændig tydeligt, at man før Ombygningen har spillet paa Orchestra eller i Orchestras Niveau.

Ligesaa brøstholdne ere de Beviser for den «hohe Bühne», som M. og hans Meningsfæller hente fra Afbildninger paa antike Vaser og Terracotter. Ret besete vise de lige det modsatte. Man anfører Asteas' Vase (M. S. 52, Dörpf. Gr. Theater S. 317), men de «doriske Søiler», hvorpaa Skuepladsen der hviler, ere kun halvt saa høie som Skuespillerne, og tilhøre altsaa ikke nogen Søilegang. Det er de Piller, der bære Fjælebodens Gulv, som man har smykket med doriske Søilemotiver. Den oprindelige raa Form ser man paa Vasen hos Dörpf. S. 315. Paa Terracottarelieffet smstds. S. 329 agere Skuespillerne foran Proskeniets Søiler, og paa den af Bethe i Jahrb. d. a. Inst. 1900 S. 60 afbildede Terracotta, der forestiller en toetages Theaterfaçade, findes Standsporene af de nu tabte Figurer ikke foran den øverste, men foran den nederste Etage.

Tilbage staar endnu kun det, som er det vigtigste af alt, de gamle Dramers eget Vidnesbyrd. Pollux' Ord, at Choret havde sin Plads paa Orchestra og Skuespillerne paa Scenen, bleve i lang Tid gjentagne uden at man gjorde sig nogen Skrupel derved. Først for omtrent en Menneskealder siden gik det op for Folk, at dette ikke kunde gjælde om Stykkernes første Opførelsesmaade. Der er saa mange Steder i dem, hvor Choret og Skuespillerne tale sammen, ja endog legemlig berøre hinanden, at de nødvendig begge maa have staaet paa samme Sted, og da Choret nu stod paa Orchestra, kunne Skuespillerne ikke have staaet paa en derfra adskilt Skueplads, især naar denne laa 6 Alen høiere. M. og hans Meningsfæller gjøre dog alle mulige fortvivlede Forsøg paa at redde den Lære, hvori de vare opvoxede. Ved Spørgsmaalet om Opførelsesmaaden bør man ikke gaa ud fra Nutidens

Theatre, knap engang fra Shakespeares primitive Scene, men maaske endog fra Middelalderens Mysterieforestillinger paa Torvene eller fra Passionsspillet i Oberammergau. Pragtfuld Udstyrelse har man forlangt ogsaa i Oldtiden, og man har stillet Fordringer til Dekorationsmaler og Maskinmester, man har altsaa krævet en vis Illusion, men ikke i Nutidens Betydning. Digterens Ord forklarede Situationen, men det tilkom Tilskuernes Fantasi efter hans Veiledning at anskueliggjøre denne for sig. En 6 Alen høi Skueplads kunde visselig ikke hjælpe dertil; den kunde kun gjøre Fortræd. Hvorledes et saa fantastisk Stykke som Prometheus har været sat i Scene, har hverken M. eller nogen Anden tilfredsstillende forklaret, og naar M. beraaber sig paa Aristophanes' Lysistrata, hvor de gamle Mænd klage over den steile Bakke op til Akropolis, og paa Euripides' Ion, hvor den gamle Pædagog beder Kreusa om at række ham Haanden for at hjælpe ham op ad den steile Vei til det Delphiske Tempel, skjønner jeg ikke, hvorledes den antagne «hohe Bühne» skulde kunne fremme Illusionen; det er Tilskuernes Fantasi, der appelleres til. Mest bestikkende synes maaske et Par Steder hos Aristophanes, hvor en Person opfordrer en anden til at komme op til ham (*ἀναβαίνειν* Ach. 732. Eq. 149, cf. 169. Vesp. 1342, cf. 1514). Den første staar paa Scenen; den anden antages at være kommen ind paa Orchestra ad en af dettes Biveie (*πάροδοι*). Selv om denne Antagelse er rigtig, hvilket ikke kan bevises, og der altsaa er Føie til at antage en over Orchestra ophøiet Skueplads, kan Høideforskjellen dog kun være lille; man kan tænke sig et Forhold som i Pompeii eller paa de nederitaliske Vasebilleder hos Dörpf. Gr. Th. S. 322—24, med en lille lav Trappe. En 6 Alen høi Trappe, med 24 Trin, vilde medføre en ganske umulig Forstyrrelse i Handlingens raske Gang. Der kunde ogsaa tænkes andre Muligheder. Men hvorfor gjætte? Ingen aner dog, hvilke Vexler Aristophanes har trukket paa sit Publikums Fantasi.

J. L. Ussing.

Allotria.

Jeg udfylder den tomme plads med et par afskriver- og sætterfejl, der frembyder lighed med nogle i håndskrifter sjældnere forekommende arter af fejl (smlgn. bd. V 186).

1. Afskriverfejl: *de Theodoreti Græcarum affectionum curatione* blev til *de T. G. curarum affectione.*

2. Sætterfejl: manuskriptet havde

. . . . *vor den Augen liegendes* . . . (*lie* noget utydeligt).

Heraf blev . . . *vor den A. beiliegendes.*

K. H.

Søren Sørensen.

† d. 8. Dcbr. 1902.

Søren Sørensen var født d. 23. Nov. 1848 i Danstrup ved Randers, hvor hans Fader, Søren Sørensen, var en fattig Husmand. En Lærer Ravn i Østervælling, som havde lagt Mærke til Drengens gode Evner, fik den Idé at lade ham fremstille for den bekendte Filantrop Hans Puggaard. Ved rigelig Støtte fra denne blev han da holdt i Skole i Borgerdydskolen (Chrhvn.), der dengang bestyredes af Martin Hammerich. Allerede i Skolen, hvor han snart fik Friplads, viste hans store Lærelyst og Begavelse sig; med stor Iver slugte han al den Visdom, som meddeltes i Undervisningstimerne, og i sin Fritid kunde han overkomme at læse en Mængde, som laa langt over, hvad der fordredes af en Skolediscipel. Hele latinske og græske Klassikere gennempløjede han fra Ende til anden og fik dog Tid til at sysle meget med Naturstudier, som han omfattede med stor Kærlighed. For sine Lærere og Kammerater stod han allerede da som et rént Fænomén, og ved Studenterexamen i 1867 fik han en smuk Udmærkelse. I Begyndelsen tænkte han nærmest paa at blive Naturforsker, men efter at have taget Filosofikum (med Udmærkelse) og gjort Bekendtskab med Madvig bestemte han sig til at studere klassisk Filologi. I sin Studentertid førte han en i økonomisk Henseende lykkelig Tilværelse, idet han fik saa rigelig Understøttelse fra de Puggaardske Legater, at han ikke behøvede at give Undervisning. Den rigelige Arbejdstid, han saaledes vandt, lod han heller ikke gaa unyttet hen. Samtidig med at han studerede klassisk Filologi under Madvig, Ussing og Siesbye, studerede han slaviske Sprog under C. W. Smith og Sanskrit under Westergaard, i hvilket sidste Fag han snart gjorde store Fremskridt. I 1874 tog han filol. Embedsexamen med Laud., og det var nu hans Plan at hellige sig til Studiet af den indiske Filologi. 1876 modtog han en Plads som Lærer paa Herlufsholm, men herfra vendte han allerede 1878 tilbage til København af Hensyn til sine Studier, der for ham var ét og alt; i den Grad

gik han op i Studier, at det ofte gik ud over Undervisningen, og det fortælles, at han samtidig med Overhøringen kunde beskæftige sig med Sanskrit-Læsning eller med at rette Stile, for at ikke noget af hans kostbare Tid skulde gaa tabt. I Efteraaret 1878 døde Prof. Westergaard, og nu indtraadte hin berømte Konkurrence om Professuren i den indiske Filologi, hvor de to yngre Sanskritister S. Sørensen og E. Brandes maatte kæmpe med den langt ældre V. Fausbøll og de to Universitets-Docenter Vilh. Thomsen og Ludv. Wimmer. I en saadan Kamp, paa den ene Side med en ældre Videnskabsmand som Fausbøll, der mødte med store videnskabelige Fortjenester, og paa den anden Side med to Universitetslærere, der allerede havde præsteret ypperlige Ting, og af hvem man ventede sig endnu større Bedrifter, kunde den unge Sørensen naturligvis ikke sejre, uagtet hans Dygtighed i Sanskrit var vel bekendt, og til Trods for, at han allerede under Westergaards Sygdom havde besørget dennes Forelæsninger. Fausbøll fik Pladsen, og de to Docenter bevaredes for Universitetet i deres respektive Stillinger; men medens Brandes nu væsentlig helligede sig til sin bekendte æsthetiske og politiske Virksomhed, fortsatte S. sin stille og beskedne Tilværelse, i hvilken han aldrig svigtede sit Kald som Filolog. Sit Livsophold skaffede han sig ved Stipendier og privat Undervisning, og samtidig koncentrerede han mere og mere sine Studier paa det store indiske Kæmpeværk Mahābhārata. Til den videnskabelige Behandling af dette Værk havde han planlagt en Række Arhejder, af hvilke det første var en grundig Undersøgelse af de store kritiske Spørgsmaal om dette mærkelige Digts Tilblivelse. Ved dette Arbejde «Om Mahābhārata's Stilling i den indiske Literatur. I. Forsøg paa at udskille de ældste Bestanddele» (indeholdende tillige en Collation af det Kbhn.ske Hdskr. af 4. Bog) vandt han sig Doktorgraden i 1883. Fra den Tid af maatte han paatage sig et opslidende Undervisningsarbejde for at leve; mest kendt er han fra sin Virksomhed som Bestyrer af Undervisningsanstalten «Kjøbenhavn», ved hvilken han virkede i 16 Aar, og hvorfra studerende endnu med Ærbødighed og Tak vil mindes hans ejendommelige, opofrende og velvillige Personlighed. Skønt Undervisningen lagde stærkt Beslag paa hans Tid (han underviste i Reglen mindst 50 Timer ugentlig og ofte langt mere), saa fik han dog altid Tid tilovers til Studier. Allerede 1890 vandt han Videnskabernes Selskabs Guldmedalje for sin Besvarelse af Opgaven «Om Sanskrits Stilling i den alm. Sprogudvikling i Indien»

(trykt i Vid. Selsk. Skr. 1894) og i 1891 Universitetets Guldmedalje for en Afhandling om Vritra-Mythen i Mahābhārata (desværre endnu utrykt). Begge disse Arbejder er talende Vidnesbyrd om, i hvor høj Grad han beherskede alle Grene af sin Videnskab. Den nævnte Afhandling om Sanskrits Stilling er sikkert det betydeligste af hans Arbejder; kun hans store Fortrolighed med de indiske Texter og særlig med den grammatiske Literatur kunde muliggøre et saadant Arbejde. I det hele og store er der næppe Tvivl om, at han har forstaaet den sproglige Udvikling i Indien paa rette Maade, selv om enkelte Sider af hans Betragtning vil ægge til Modsigelse. Desværre synes baade dette Arbejde og hans Doktordisputats, der begge er skrevne paa Dansk med korte Resuméer (paa Fransk og Latin), ikke at have været benyttet af fremmede Forskere saa meget, som de egentlig fortjente det. Det centrale i Sørensens Livsgerning var dog hans Arbejde med Mahābhārata, og dette lagde han ingensinde tilside. I mere end 20 Aar samlede han rastløst paa Materiale til en stor Index til dette Værk, et Arbejde som nødvendig maa gøres, førend en fuldstændig, kritisk Udgave af Digtet kan planlægges. Før sin Død var han da ogsaa naaet saa vidt at faa hele Stoffet samlet og at overvinde de store Vanskeligligheder for Udgivelsen. Firmaet Williams & Norgate i London paatog sig endelig at føre Planen igennem, efter at de anseteste Indologer havde givet S. de mest smigrende Anbefalinger. Renskrivningen af Manuskriptet var allerede i fuld Gang, og Trykningen just begyndt i denne Sommer, da Døden pludselig afbrød ham. At faa Værket ført til Ende er nu en Æressag for Fædrelandet; det vil sandsynligvis være forbundet med ikke ringe Vanskelighed og pekuniære Ofre, men forhaabentlig vil den rette Bistand ikke mangle.

Prof. Sørensen var en ærlig og trofast Personlighed, altid lykkelig og tilfreds med sin Lod, fuld af Velvilje mod alle, som søgte ham, og offerberedt til det yderste, hvad enten det gjaldt Fattige og Trængende eller Venner, som søgte Oplysning; Blindesagen havde blandt andet i ham en virksom Hjælper. Af Livsanskuelse var han troende Kristen, men forøvrigt, i god Overensstemmelse med hans indiske Interesser, særdeles tolerant og i Stand til at behandle religiøse Spørgsmaal ret objektivt. Hans Interesse for kirkelige og religionshistoriske Spørgsmaal viste sig ofte i Avisartikler og især i hans mindre Afhandlinger og Anmeldelser. Hans Kritik var mild i Form, men vægtig i Indhold,

som man kunde vente det af hans store Belæsthed. Hans Behandling af Spørgsmaalene var altid nøgtern og saglig, hans Fremstilling som oftest tør, undertiden tung, især hvor der stilledes Krav til Begrænsning. I sin Tænkning holdt han sig strengere end de fleste til de givne Fakta og var kølig og skeptisk overfor moderne Aandsretninger eller nye Theorier, som gjorde Fordring paa at være endelige Løsninger af Problemerne. Dette gjaldt ikke mindst hans Behandling af den indiske Videnskab, alt hvad han her ydede bundede i et grundigt Kendskab til Kilderne og hele den indiske Tankegang, hvori han var indlevet som faa; dette var hans stærke Side, men maaske ogsaa hans svage Punkt. Kvintessensen af sin indiske Lærdom nedlagde han i de talrige Bidrag, han ydede til Salmonsens Lexikon; førte til Ende og samlede vilde disse Artikler have dannet en for Fagmænd uundværlig Encyclopædi i indisk Oldtidsvidenskab. I 1900 blev han Medlem af Videnskabernes Selskab, hvor han 1901 meddelte nogle Bemærkninger om Brugen af de forbigangne Tider (Aorist og Impf.) i Græsk og Sanskrit (endnu utrykt) og 1902 «Et Stykke indisk Religionshistorie» (trykt i Selskabets Oversigter, 1902 p. 31—42). Paa Orientalist-Kongressen i Hamburg 1902 valgtes han til Medlem af den Komité, som nedsattes til at overveje Spørgsmaalet om en Udgave af Mahābhārata. Først i Maj 1902 lykkedes det ham at opnaa Ansættelse ved Universitetet som Prof. Fausbølls Efterfølger; men allerede i de foregaaende Aar holdt han private Forelæsninger ved Universitetet, efter at han havde opgivet Kursusvirksomheden. Skolespørgsmaal interesserede han sig levende for, og Vidnesbyrd derom er den Afhandling «Om den lærde Skoles Ordning», som han skrev i «Vor Ungdom» 1879 (p. 288—95). Denne Afhandling fortjener netop nu at mindes, eftersom han i denne har fremsat mange af de Tanker (f. Ex. Tredelingen indenfor den lærde Skole), som nu staar paa Dagsordenen. S. var gift med Sophie Elisabeth, f. Biering og efterlader sig 5 Sønner og 3 Døtre.

Foruden de ovenfor nævnte Arbejder og forskellige Avisartikler har S. leveret en Del mindre Afhandlinger og lærde Anmeldelser, hvoraf jeg anfører de mig bekendte:

Afhandlinger: Referat af 3 Foredrag om Grækernes Forestillinger om Sjælens Tilstand efter Døden [i Kort Udsigt over phil.-hist. Samf.s Virksomhed 1874—76, p. 5—10.] — Til Spørgsmaalet om Āditya'erne. [Festskrift til Vilh. Thomsen. 1894, p. 335—52.] — De homeriske Sjæle. [Festskrift til J.

L. Ussing. 1900, p. 235—42.] — Hvem var Prometheus, og hvorledes blev han Menneskets Skaber? [Nord. Tidsskr. f. Filol. 3. R. IX (1900) p. 1—14.]

Anmeldelser: V. Trenckner, Pāli Miscellany I. og sammes Milinda Pañho. [Nordisk Tidskrift, 1880, p. 668—71.] — M. Hammerich's Oversættelse af Sakuntalā. [Smst. 1881, p. 347—54.] — C. W. Smith, Russisk Literaturhistorie. [Berl. Tid. 1882.] — Hj. Edgren, Sanskritspråkets formlära. [Nord. Tidskr. for Filol. Ny R. VI p. 168—73.] — P. Chandra Roy's Overs. af Mahābhārata. [Smst. VIII p. 151—53.] — Harald Rasmussen, De ældste indiske Æventyr og Fabler eller Fembogen. [Smst. 3. R. II p. 90—94.] — Hj. Edgren, Jämförande Grammatik, I. [Smst. IV p. 141—44.] — E. Lehmann, Om Forholdet mellem Religion og Kultur i Avesta. [Smst. V p. 63—69.] — H. S. Vodskov, Sjæledyrkelse og Naturdyrkelse, I. [Smst. VI p. 118—37, 178—86.] — E. Lehmann, Lehrbuch der Religionsgechichte von Chantepie de la Saussaye, sammes Hedensk Monoteisme og Zarathustra, I. [Smst. VIII p. 134—44.] — Jātaka, ed. by V. Fausbøll, Vol. 7. [Smst. VIII p. 175—76.]

Kbhn., 18. Dcbr. 1902.

Dines Andersen.

Strøbemærkninger.

Af O. Siesbye.

(Fortsatte fra 8de bind s. 1—16.)

6. I den scene hvor Ion i Euripides's tragedie af dette navn udvikler for Xuthos sine betænkeligheder ved at drage med ham til Athen og optræde der som kongesön, særlig af hensyn til Kreusa, står der i håndskrifterne og (med den her fulgte interpunktion) i de fleste udgaver således fra vers 611:

πῶς δ' οὐχ ὑπ' αὐτῆς εἰκότως μισήσομαι,
ὅταν παραστῶ σοὶ μὲν ἐγγύθεν ποδός,
ἡ δ' οὖσ' ἄτεκνος τὰ σὰ φίλ' εἰσορᾷ πικρῶς,
κᾆτ' ἢ προδοὺς σύ μ' ἐς δάμαρτα σὴν βλέπῃς
ἢ τἀμὰ τιμῶν δῶμα συγχέας ἔχῃς;
ὅσας σφαγὰς δὴ φαρμάκων θανασίμων
γυναῖκες εὗρον ἀνδράσιν διαφθοράς.

Ved vv. 614—615 er der (hvad allerede Hartung, som hans oversættelse viser, har bemærket) noget galt, hvilket Madvig (1859) i sine forelæsninger over denne tragedie har udtrykt således: «Tanken er uklar, da dette aabenbart ikke er Bestanddeel af Forudsætningen for *μισήσομαι* (*ὅταν*), men det Alternativ, der fremkommer, efterat Hustruens Forstemthed har viist sig. Rigtig Tanke vilde være *βλέψεις—ἕξεις*, som Metrum udelukker. Men Unöiagtigheden falder vel paa Euripides selv; *συγχέας ἔχῃς* er ikke Interpolatorsprog». Badham havde søgt at råde bod på fejlen ved at skrive således:

κᾆτ' ἢν προδοὺς σύ μ' ἐς δάμαρτα σὴν βλέπῃς
ἢ τἀμὰ τιμῶν δῶμα συγχέας ἔχῃς,
ὅσας σφαγὰς δὴ κτλ.

Hertil bemærker Madvig: «Badhams Forslag giver ingen rigtig Mening; foruden den løse Sammenhæng mellem Forsætning og Eftersætning passer denne slet ikke til det förste Vers: *ἐς δά-*

μαρτα σὴν βλέπῃς».[1] Hvis Madvigs mening, at fejlen er Euripides's egen, er rigtig, hvad der forekommer mig höjst sandsynligt, har vi her et exempel til på den under 4 omtalte assimilation. Der kan endnu tilföjes Sophokles's Oed. Kolon. 1018—1019, hvor Theseus på Kreons spörgsmål: *τί δῆτ' ἀμαυρῷ φωτὶ προστάσσεις ποιεῖν* svarer: *ὁδοῦ κατάρχειν τῆς ἐκεῖ, πομπὸν δέ με χωρεῖν*. Schneidewin anfører der et (dog ikke ganske) lignende sted af Iliaden 3,88—89; desuden sammenligner han Antig. 194 fgg., der imidlertid er af en anden art, idet dér foran et fra tankens side berettiget led indskydes et med *μέν*, der så medfører et *δέ* i det andet, et fænomen som Madvig har behandlet udførligt i sin magisterdisputats s. 46 fgg., og kort i sin græske ordföiningslære § 189 b.

7. I den udførlige fortælling i samme drama om det mislykkede forsøg på at forgive Ion skrives vers 1196 og følgende nu almindelig således efter Pfalzerhåndskriftet:

κἂν τῷδε μόχθῳ πτηνὸς εἰσπίπτει δόμοις
κῶμος πελειῶν· Λοξίου γὰρ ἐν δόμοις
ἄτρεστα ναίουσ'· ὡς δ' ἀπέσπεισαν μέθυ,
εἰς αὐτὸ χείλη πώματος κεχρημέναι
καθῆκαν, εἷλκον δ' εὐπτέρους ἐς αὐχένας.

I ældre udgaver lød derimod begyndelsen af v. 1199 efter Florentinerhåndskriftet, som har *κεἰς αὐτά*, der ingen mening giver:

κεἰς αὐτό.

Idet man så stødte an ved den copulative forbindelse af *ἀπέσπεισαν* om gjæsterne og *καθῆκαν* om duerne, gav dette anledning til forskjellige conjecturer. Scaliger vilde således skrive *ἀπέσπασαν μέθυ*, hvorimod Matthiä rigtigt indvendte, at det måtte hedde *ἐπεσπάσαντο*. Canter vilde ændre *κεἰς αὐτό* til *κεῖναι τά*. Andre, f. ex. Matthiä, antog, at der var udfaldet en verslinie efter v. 1198. I og for sig var der nu ingen grund til anstød ved den copulative forbindelse; exempler på et sådant subjectskifte anføres i Krügers Griech. Sprachl. § 51,5 anm. 3 og i Madvigs Ordföjningslære § 6 a anm., og det vilde være let at föje flere

[1] I vers 616 er der en metrisk fejl, idet den næstsidste fod er en trochæ; den er dog let at rette, når man med Heath indskyder *τε* foran *θανασίμων*. W. Dindorf slettede v. 616—617; Nauck forkaster også de to foregående linier. Madvig beholdt, med optagelse af *τε*, versene med den bemærkning: «Jeg seer ikke ret Grund til at udkaste disse Vers. Der forekommer mig endogsaa at maatte gaae Noget forud for *ἄλλως τε*».

til[1]. Sætningen *εἷλκον δ' εὐπτέρους εἰς αὐχένας* måtte da, ganske vist tvungent, med G. Hermann tages som eftersætning; jfr. Madv. § 188 anm. 6. Men, som Madvig (1859) har bemærket, det går ikke an, hvad der ligger til grund for de opstillede conjecturer såvelsom for Hermanns forklaring, at opfatte *ὡς δ' ἀπέσπεισαν* som en tidsbisætning. Var den det, måtte den betyde: «efter at de havde hældt vinen ud»; det kunde så ikke være den af Ion påbudte sidste libation der mentes, da det udtrykkelig hedder, at duerne fløj ned mens den stod på; desuden var der jo ingen gift i den dertil brugte drik; der måtte altså menes den tidligere, men så vilde tidsangivelsen komme akavet efter ordene *ἐν τῷδε μόχθῳ* om noget der var gået forud. Meningen må, som Madvig bemærker, være: «der hvor de (förste gang) havde hældt vinen ud». Således har også Christensen Schmidt opfattet ordene, og Wecklein har (1898) følgende note: «Fort. *οὗ*». Ved denne opfattelse bliver *κεἰς* umuligt; men der opstår det spörgsmål, om *ὡς* må ændres til *οὗ*, eller om det, som det står her, kan betyde der hvor[2].

I en traktat mellem to thessaliske småstater, fra en tid da det ætoliske forbund endnu bestod, som förste gang er offentliggjort i professor Ussings Inscriptiones Græcæ ineditæ p. 2 fgg., hedder det (v. 3 fgg.): *Ὅρια μὲν εἶμεν τᾶς χώρας Μελιταιέοις καὶ Πηρέοις ὡς ὁ Ἀκμεὺς ἐμβάλλει ἐν τὸν Εὔρωπόν*, og lidt nedenfor: *ἀπὸ τῶν Ε(ὐ)ρυνίων κατὰ τῶν ἄκρων ὡς ὕδωρ ῥεῖ ἐν τὸν Εὔρωπόν*. Hvor *ὡς* står förste gang siger udgiveren: *Ὡς hoc loco ubi significare videtur.* Med samme betydning står ordet i en traktat fra den tid da Romerne tog bestemmelser om græske anliggender; der gives der meddelelse om udgravninger foretagne for at fastsætte grænserne mellem Rhodos's og Prienes landeje,

---

[1] Så meget mindre grund er der til, når man skriver *εἰς αὐτό*, at ændre *ἀπέσπεισαν* til *ἀπεσπείσθη*, som Nauck har foreslået og v. Herwerden halvvejs billiget. (At drøfte v. Herwerdens ændring *δόμοις κῶμος* til *λόχος κώμῳ* ligger udenfor disse bemærkningers formål.)

[2] At der i *ὡς* skjulte sig en stedsbestemmelse, havde allerede Hartung seet; i hans udgave (1850) lyder stedet således:

κἀν τῷδε μόχθῳ πτηνὸς εἰσπίπτει δόμοις
κῶμος πελειῶν — Λοξίου γὰρ ἐν δόμοις
ἄτρεστα ναίουσ' οἷς ἀπέσπεισαν μέθυ —
κεἰς αὐτὸ κτλ.

Ændringen af *ὡς* til *οἷς* kan neppe vække betænkelighed, og på relationen af *αὐτό* til det i en parenthes stående *μέθυ* kunde der måske findes analogier; mindre forsvarlig er vel udskydelsen af *δέ*, og indprentelsen i den relative sætning af at drikkelaget fandt sted i Loxias's bolig er jo aldeles overflødig-pedantisk.

og det hedder så (C. I. Gr. nr. 2905 pag. 574 D 10): *ἀπὸ δὲ τούτου (τοῦ λόφου) ἐν τῷ πετρῶνι ἄλλον ὅρον ἐπεκολάψαμεν· ἀπὸ δὲ τούτου ὡς παραφέρει παρὰ τὸν βουνὸν ἐς τὸ ἀπολῆγον αὐτοῦ ὅρους ἐπεκολάψαμεν.* I en meget vidtløftig indskrift fra Halæsa på Sicilien, der sandsynligvis også tilhører Romertiden (C. I. Gr. 5594), forekommer der en række lignende bestemmelser, som *ὡς τὰ ὅρια τοῦ δ' κλάρου ἐλαῖαι αὗται αἵ ἐπιγεγραμμέναι ἕπονται τῷ κλάρῳ τούτῳ — ὡς αἵ σκαφιαὶ παρὰ τὸν Ἅλον ἐς τὰν ἐλαίαν — ὡς οἵ πάσσαλοι ἔστε ποτὶ τὸ ὅριον τοῦ αι κλάρρυ — ὡς ὁ τέρμων ἄχρι ποτὶ τὸν ῥοΐσκον.* I attiske indskrifter findes denne sprogbrug neppe; hverken hos Meisterhans eller i indices til de udkomne bind af C. I. Att. anføres noget exempel derpå. Derimod findes den nogle steder i den senere litteratur. Hos Theokrit hedder det således (Id. 5,100—101, 103): *Ὧδε νέμεσθε ὡς τὸ καταντὲς τοῦτο γεώλοφον αἵ τε μυρῖκαι. — Ἰουτεῖ βοσκησεῖσθε ποτ' ἀντολὰς ὡς ὁ Φάλαρος*[1]. På alle de anførte steder kan *ὡς* jo gjengives ved **der hvor** (på latin vilde *qua* måske være at foretrække for *ubi*); der angives overalt en lokalitet hvorved et rum afgrænses. En noget forskjellig betydning har partiklen i følgende distichon af Menander (se Meineke, Fragm. Comm. Græc. IV p. 233): *Ὅταν εἰδέναι θέλῃς σεαυτὸν ὅστις εἶ, ἔμβλεψον εἰς τὰ μνήμαθ' ὡς ὁδοιπορεῖς*, hvor der ikke tales om et bestemt fastliggende grænseskjel; men stedet har dog det fælles med de andre, at verbet står i præsens; der tales ikke om en handling der en enkelt gang har fundet sted og ikke gjentager sig, men om noget ensartet der kan iagttages flere gange; er de gravmæler vedkommende går forbi end ikke stedse de samme, er det dog hele tiden gravmæler. I stedet hos Euripides derimod, for at vende tilbage dertil, handles der om en enkelt afsluttet begivenhed. Det forekommer mig derfor, at man ikke uden videre på grundlag af de andre steder, der tilmed alle er fra en senere tid, her kan tillægge *ὡς* betydningen **der hvor**, og at en ændring deraf til *οὗ* maa ansees for höjst rimelig, medmindre det kan lykkes at påvise et parallelt sted fra den attiske litteratur.

Som tillæg til denne måske noget for vidtløftige undersøgelse om *ὡς* som localpartikel vil jeg kortelig omtale en tilsvarende brug af *ut*. For de digteres vedkommende der er påvirkede af alexandrinsk poesi er den utvivlsom, som det er påvist af flere, sidst måske af Haupt i Opuscc. II p. 197[2]. Hos de ældre digtere

[1] Et sted i Theokrits Epigr. 4, hvor texten er usikker, forbigår jeg.

[2] Hans henvisninger har jeg at takke for et par af stederne m. h. t. *ὡς*.

(Nævius, Ennius, Lucilius) har Baehrens og Lucianus Müller villet indføre den ved conjectur; men Müller bemærker selv: *tota tamen res novis curis retractanda*. For prosaens vedkommende er brugen meget tvivlsom. I Epist. ad Orellium p. 105 skriver Madvig med hensyn til Cic. Verr. V 30: «*quod cod. reg., Leid., codd. Lambini pro ubi primum habent ut primum, velim diligenter attendi, similiane exempla apud Ciceronem aliosque prosæ orationis scriptores inveniantur; equidem non memini legere; sed nec satis semper attendimus nec satis diligenter, quid codices habeant, quærimus; poëtas quidem ita loqui certum est, et est perpetua hæc temporis et loci notionis permutatio*». Så vidt jeg ved, er der ikke ellers påvist noget exempel[1].

8. Efter at Tacitus har fortalt, hvorledes Germanicus's hustru Agrippina under et svært soldateroprør i Germanien havde ladet sig bevæge af sin mand til at forlade den romerske lejr med sin lille sön på armen og ledsaget af en skare kvinder, fortsætter han i Annalernes förste bog cap. 41 således: *Non florentis Cæsaris neque suis in castris, sed velut in urbe victa facies gemitusque ac planctus etiam militum aures oraque advertere. Progrediuntur contuberniis. Quis ille flebilis sonus? quod tam triste? Feminas illustres, non centurionem ad tutelam, non militem, nihil imperatoriæ uxoris aut comitatus soliti: pergere ad Treveros et externæ fidei.* Der påtrænger sig her flere spörgsmål, således om ordene *gemitusque—advertere* skal danne en sætning for sig, idet der til *facies* underforstås *erat*, eller høre nöje sammen med det foregående, så at *advertere* er fælles verbum til det hele; fremdeles om *quod tam triste* kan beholdes, idet *triste* trods tilföjelsen af *tam* opfattes som substantiv, eller her foreligger en afskriverfejl[2]; men især, hvad jeg her alene skal dvæle ved, hvorledes de sidste ord

[1] Efter at ovenstående bemærkninger var foredragne i det philologisk-historiske samfund, blev jeg bekjendt med en artikel af Brugmann i Indogermanische Forschungen XIII s. 150 fgg.: «Die griechische Präposition ὡς», og gjennem den med Ridgeways «Homerica» i Journal of Philology XVII p. 113. Hvis en af disse to filologers opfattelse af Odyss. XVII 218 er rigtig, er den locale betydning af ὡς ældgammel. Ridgeway oversætter nemlig verset således: «Where God ever brings like, there he brings like», Brugmann derimod: «Wie denn immer die Gottheit einen daher führt, wo ein Gleicher ist». Jeg anmoder læserne om selv at gjøre sig bekjendt med og prøve Brugmanns fremstilling, ligesom også den af Braune i Hermes XV s. 612 fremsatte mening, at *sic* oprindelig havde local betydning.

[2] Heinsius skrev *quid tam triste,* den franske udgiver Jacob *quod tam triste iter*, hvilket forekommer mig meget sandsynligt, jfr. Hist. IV 62: *quale illud iter? quis dux viæ?*

er at forstå eller, muligvis, at skrive anderledes. Det kan nemlig ikke nægtes, at de synes at indeholde adskillige vanskeligheder, allerförst den copulative forbindelse af accusativen *Treveros* og genitiven eller måske dativen *externæ fidei*. Denne vanskelighed mente Heinsius at fjerne ved at skrive *externa fidei*, et forslag som F. A. Wolf afviste, idet han forsvarede den overleverede text således: *fides externa opponitur Romanæ vel sociorum; et additum est ἐπεξηγητικῶς: ad Treveros quippe peregrinæ fidei homines*. I det følgende agter jeg at undersøge, om Wolfs opfattelse, som adskillige af de senere udgivere har fulgt, er holdbar, idet jeg betragter ordene först fra den sproglige side, dernæst med hensyn til indholdet. Jeg antydede ovenfor den mulighed, at *externæ fidei* kunde være dativ; det måtte da tænkes styret af et udeladt verbum, der skulde kunne underforstås af *pergere*, et sådant som f. ex. *committi*; men en sådan underforståelse er sikkert utilstedelig; hvor vidt en forfatter der lægger an på brachylogi end kan gå i brugen af zeugma, må der dog altid være en betydningssammenhæng mellem det verbum der står i texten og det der underforstås, og af en sådan vilde her være *οὐδὲ γρῦ*. Skal *externæ fidei* opfattes som dativ, må der tilföjes et verbum, og Fr. Walthers forslag (i Jahrb. f. Philol. 137 s. 726) at indskyde *dedi* efter *fidei* vilde være at anbefale i grafisk henseende; om det også tilfredsstiller med hensyn til meningen, kan först undersøges, når vi har betragtet den anden mulighed: at opfatte *externæ fidei* som genitiv. Således har af de nyere udgivere Halm taget det, idet han slettede *et*; til forsvar for en genitivus qualitatis föjet til et egennavn anfører han IV 29. *Lentulus senectutis extremæ*; der kunde tilföjes VI 31 *Abdus ademptæ virilitatis* og Hist. IV 49: *Valerius Festus sumptuosæ adulescentiæ*, for ikke at anføre steder af andre forfattere. I grafisk henseende behøver udslettelsen intet forsvar; foran *ext* kunde let indsnige sig et *et*; det samme er formodentlig skeet Hist. V 10, hvor allerede Acidalius mente at *et* skulde udelades. Men ændringen er neppe nødvendig; man finder også ellers en gen. qual. uden noget styrende ord, især når den enten ved en sideordnende conjunction eller på lignende måde er knyttet til en anden bestemmelse. En række exempler på denne sprogbrug hos den ældre Plinius findes i Joh. Müllers «Der Stil des ältern Plinius» s. 102, hvortil kunde föjes f. ex. XXVIII 12: *Græcum Græcamque defossos aut aliarum gentium . . . etiam nostra ætas vidit*; men den findes også hos andre forfattere. Således skriver Livius XXXIX 8, 6:

Mixti feminis mares, ætatis teneræ majoribus, XL, 51, 4: *M. Fulvius plura et majoris locavit usus*; Celsus V 26, 6: *Facilius senescit puer vel adulescens quam senior . . . ., integri habitus quam corrupti*; Seneca Epist. 4, 9: *Hæc et ejusmodi versanda in animo sunt* (jfr. 108, 12) og 114, 12: *Multos tibi dabo quibus vitia non nocuerint, quosdam quibus profuerint; dabo, inquam, maximæ famæ et inter admiranda propositos, quos si qui corrigit, delet*; Curtius VI 5 (= 19), 30: *(Dixit) feminini sexus se retenturam, marem reddituram patri*; Svetonius Cæs. 75: *Medios et neutrius partis suorum sibi numero futuros pronuntiat,* Ner. 15: *Triumphalia ornamenta quæstoriæ dignitatis et nonnullis ex equestri ordine tribuit,* endelig Tacitus selv Ann. VI 18: *Hæc et hujusmodi a se factitari prætendebat,* XV 54: *Mirum quam inter diversi generis, ordinis, ætatis, sexus, dites, pauperes taciturnitate omnia cohibita sint.* I rent formel henseende synes den overleverede text da at kunne beholdes; derimod er der af nyere udgivere rejst indsigelse mod den fra indholdets side. I Nipperdeys udgave fra 1879 hedder det således: «Die Handschrift hat *externæ fidei.* Die früher versuchte Erklärung als Genitiv der Eigenschaft ist unzulässig, da diese Worte für Fremde keinen Tadel enthalten können. Das in den Text gesetzte (*externam fidem*) ist neue Wendung für das gewöhnliche *ad fidem alicujus confugere*».[1] Bortset fra det usandsynlige i, at accusativen *externam fidem* efter *ad Treveros* skulde være forvansket til en genitiv, forstår jeg ikke, at meningen forandres det allermindste ved denne ændring; den *externa fides* hvortil Agrippina måtte ty kan jo dog kun være Trevererernes. Joh. Müller har efter *fidei* indskudt *sedem* med følgende note: *sedem ego adieci, et inclusit Halm (illud Medicei non recte dictum est, si iidem Treveri genetivo adiecto intelleguntur, si alii homines, inepte; hoc cum contemptu dictum esset, quod vetant quæ sequuntur: nihil æque flexit quam invidia in Treveros).* Müllers conjectur er i grafisk henseende sandsynligere end Nipperdeys, men såvidt jeg kan se, er den ikke nødvendig og afhjælper heller ikke vanskelighederne ved den overleverede text, hvis der er nogen. Når Müller mener at *et* er galt, hvad enten man ved *externæ fidei* tænker på Trevererne eller på andre folk, er jeg

[1] Hvor tidlig Nipperdey har foretaget ændringen, kan jeg ikke sige; i sin förste udgave beholdt han håndskriftets text og forklarede det som F. A. Wolf.

enig med ham i det sidste; men hvad det förste angår antager jeg, at vi her har den sprogbrug som Madvig ved Cic. de Finn. I 34 har beskrevet således: «*Proprio superadditur figuratum gravius, ut in Verr. V 184: dignum Capitolio atque ista arce omnium gentium*». Et lignende sted er pro Sest. 55: *censoria notio et gravissimum judicium sanctissimi magistratus*. Det er denne betydning af *et* som Wolf betegnede ved *ἐπεξηγητικῶς*. Af de steder der i Greefs og Gerbers Lexicon Taciteum anføres som exempler på *et* eller *que* med *vis explicativa*, er der to som har lighed med vort sted: Germ. 29 og Hist. IV 26 (måske også IV 53). Når fremdeles Müller mener at *Treveri externæ fidei* vilde udtrykke «*contemptus*» (ligesom Nipperdey mente at det indeholdt «Tadel») og komme i modstrid med det følgende *invidia*, kan jeg igjen her ikke se, hvad den foretagne ændring hjælper; hvor skulde man vel søge *externæ fidei sedem* uden netop hos Trevererne? Men ligger der virkelig noget nedsættende i det overleverede udtryk? *Externa fides* betyder jo dog kun: den troskab der findes hos udlændinge, den beskyttelse de kan yde, og netop *invidia* viser, at der ikke skal lægges nogen forringende betydning deri. Derfor tror jeg heller ikke, at Walthers i og for sig ikke usandsynlige forslag at tilföje *dedi* tilfredsstiller: Agrippina skulde ikke udleveres til Trevererne, som om der fra deres side kunde ventes en utilbørlig behandling af hende, men betros til dem, fordi man kunde stole på deres loyalitet; netop dette var for de romerske soldater en grund til *invidia*.

Efter hvad jeg har udviklet kan jeg ikke se, at der er nogen tvingende grund til at ændre texten. hvormed det naturligvis ikke skal være sagt, at den ikke kan være forvansket, noget som jo selv den i alle henseender mest tilfredsstillende text kan være.

9. Svetonius omtaler i biografien af Nero cap. 37 den vilkårlighed, hvormed kejseren lod folk henrette; efter at have anført et par exempler skriver han: *Mori jussis non amplius quam horarum spatium dabat, ac ne quid moræ interveniret, medicos admovebat, qui cunctantes continuo curarent; ita enim vocabatur venas mortis gratia incidere*. I biografien af Domitian cap. 3 fortæller han: *Inter initia principatus cotidie secretum sibi horarum sumere solebat, nec quidquam aliud quam muscas captare ac stilo præacuto configere*. Således udgives der nu og har der vist almindeligt været udgivet fra Burmanns udgave af; men i tidligere udgaver vakledes der, dels på begge steder, dels på det ene af

dem mellem *horarum* og *horarium*, og med hensyn til *horarum* har der været uenighed om hvorledes det skulde forstås; det har heller ikke manglet på ændringsforslag. I Beroaldus's udgave (1493) står således på det förste sted *horarum* uden forklaring, på det andet *horarium* med den bemærkning: *secretum horarium*, i. e. *hore spacium*. Torrentius (1587) har begge steder *horarium*, på det sidste med angivelse af at nogle vilde skrive *solarium*, og han mener, at det, med hensyn til hvad der dernæst siges om Domitians fluejagt, kunde være rimeligt, om han havde lukket sig inde i et værelse der lå på solsiden; dog holder han på *horarium*, men forklarer det: *non quod unius tantum horæ, sed ad tempus aliquod fuerit aut certa diei parte. Ut hora matutina, meridiana, vespera apud Plinium lib. XIX cap. XII* (= § 183). Casaubonus (1595) har ligeledes begge steder *horarium*, men på det andet sted skriver han: «*Non horarium, sed horarum est scriptum in regiis Viterbiensi & Pithœi codicibus; inde suspicio est deesse numeri notam et hoc aut simili modo scribendum: secretum sibi horarum III sumere solitum*».[1] Trods den anseelse, Casaubonus nød, skriver Grævius (1672) igjen *horarium*; han bemærker, at Gruterus's codices Palatini og Salmasius's codex har *horarum*, *littera una minus, quæ excidit ignoratione forsan vocis alterius minus usitatæ*. P. Burmann (1736) bemærker ved det förste sted: «*Horarum Memm., Voss., Periz., Harl., Huls., exc. Cujac.; eodem modo in Dom. c. 3. variant . . . Certe nos hic acquiescimus auctoritati tot codd. et numero, usitatamque illam ellipsim: horarum pro paucarum, aliquot horarum adstruximus ad Quintil. p. 1066.* Og, som ovenfor sagt, har *horarum* siden den tid været den almindelige skrivemåde, og er i de udgaver hvor der findes commentar, f. ex. Bremis, og ligeledes i Ruhnkens anmærkninger til Svetonius, forklaret på den af Burmann fremsatte måde; kun mente F. A. Wolf, at *horarium* neppe turde forkastes, og anfører som analoge ord: *momentarius* og *temporarius*. Da det imidlertid er tvivlsomt hvad håndskriftlig hjemmel det har, er det vel bedst at holde sig til *horarum*, men om den af Burmann givne forklaring er rigtig, forekommer mig tvivlsomt; jeg havde, inden jeg kjendte den, selv dannet mig en anden opfattelse, og ved at gjennemgå endel oversættelser (en engelsk, tre franske,

[1] Af Roths fortale p. XLVI sees, at der i to ringere codd. er tilföjet et tal: *duarum* el. *trium* på det förste sted, på det andet sted har den ene *sibi tempus horarum*.

fem tyske, to danske) har jeg seet, at den ikke er ny; i dem alle er *horarum* nemlig forstået om én *time*[1]. Om nu end muligvis nogle af oversætterne har fulgt udgaver hvor der stod *horarium*, hvad der dog med hensyn til de nyere er lidet rimeligt, har i ethvert tilfælde én, Eichhoff, haft *horarum*, da han udtrykkeligt i en note søger at vise, at dette må forstås om én time, og polemiserer mod den anden opfattelse. At det, rent sprogligt betragtet, er muligt at forstå *horarum* om een time til hver forbryder, een time hver dag, kan der ikke være tvivl om. En sådan brug af pluralis er ældgammel på latin. Den förste filolog der har behandlet den er, såvidt jeg ved, Jo. Fr. Gronovius, som i sine noter til Livius IV 15, 6 og XXIX 15, 9 har anført en række exempler, de ældste af de tolv tavlers love og et hos Festus opbevaret stykke af en lex Tarpeja, dernæst af Catos skrift de re rustica, Plautus og Livius; i Drakenborchs anmærkning til det förste sted tilföjes nogle steder af Plinius's Hist. Nat. Ogsaa Bentley har berørt brugen ved Hor. Sat. II 3, 156. Den findes også hos Cicero (Verr. III 196, ad Famm. V 6, 2, ad Q. Fr. II 14 (= 15 b), 4 og ad Att. IV 15, 7; disse to steder, som også ellers undertiden, varierer plur. med sing.; jfr. Madvig Emm. Livv.[2] p. 386 n.). I almindelighed er det ord der betegner bestemte mål o. lign., som *as*, *libra*, der bruges således (jfr. Plin. H. N. IX 65: *pariunt ter annis*); dog findes også andre, se Liv. XXII 54, 2: *in singulos equites togas et tunicas*, XXVII 4, 9, XXXI 11, 18. At brugen ikke var uddød i det andet århundrede e. Chr., kan sees af Tac. Hist. I 20 og Ann. VI 16, og hos Svetonius selv Ner. 10: *Præmia delatorum Papiæ legis ad quartas redegit*, og Galb. 15: *Liberalitates Neronis, non plus decumis concessis . . . . revocandas curavit.* — Den anden opfattelse er i den nyeste tid (1893) hævdet af C. F. W. Müller i Jahrb. für Philol. 147 s. 201 fgg.; han anfører der en række steder, de ældste af Seneca tragicus og Columella, hvor tidsbestemmelser i pluralis står i betydningen: nogle år, måneder, dage, dels med tilföjede adjectiver eller participier, f. ex. *per continuos dies*, *interjectis diebus*, dels uden sådanne, som *ante dies*, *post dies*, ligesom også singularis af de samme ord uden tilföjelse af *unus* bruges om eet år o. s. v. Omtrent samtidigt har også Vahlen behandlet denne sprogbrug, men kortere, i nogle bemærkninger til Minucius Felix (Ind. lectt. æstiv. 1894);

---

[1] Kun Baden oversætter det på andet sted ved *nogle timer*.

også han omtaler de to steder hos Svetonius og forklarer dem som Burmann. — Såvidt jeg kan skönne, er det for os vanskeligt at afgjöre, om der her haves en ældgammel, på Svetonius's tid endnu ikke uddød sprogbrug, eller en der, selv om den måske er ældre end vi kan påvise den, nu först foreligger i kejsertidens litteratur.

Tulliana.

Scr. **Johannes Paulson.**

In Verr. IV § 88 Cicero exponit, quam difficile accusatio in Verrem disponatur, cum singula eius delicta diversa peccatorum genera in se contineant, et his verbis pergit:

«Unum hoc crimen videtur esse et a me pro uno ponitur de Mercurio Tyndaritano; plura sunt, sed ea quo pacto distinguere ac separare possim, nescio. Est *pecuniarum captarum*, quod signum ab sociis pecuniae magnae sustulit; est *peculatus*, quod publicum populi Romani signum de praeda hostium captum, positum imperatoris nostri nomine non dubitavit auferre; est *maiestatis*, quod imperii nostri gloriae, rerum gestarum monumenta evertere atque asportare ausus est; est *sceleris*, quod religiones maximas violavit; est *crudelitatis*, quod in innocentem hominem, in socium vestrum atque amicum novum et singulare supplicii genus excogitavit.»

In his haud dubie latet scripturae mendum. Nam fieri non potest, quin admirationem nobis moveat, quod inter crimina accusationis, quibus specialia peccata notantur, velut *crimen pecuniarum captarum, crimen peculatus, crimen maiestatis, crimen crudelitatis*, ponitur etiam *crimen sceleris*. Hoc verbum *sceleris* verum esse non potest; nam *scelus* ita universe ponitur, ut in se cetera quae hoc tenore enumerantur crimina contineat. Verba quae sequuntur *quod religiones maximas violavit* nobis aperiunt, quo verbo reposito locus sanetur. Dubium enim non est, quin legendum sit: *est sacrilegii* (*-gi*), *quod religiones maximas violavit.*

Scribendi mendum, quo *sacrilegi*(*i*) et *sceleris* confusa sunt, facile explicatur abbreviationibus, quibus haec verba scribi solent, neque deest alterum exemplum Ciceronianum consimile, quo ostenditur haec confusio non abhorrere a libris manu scriptis. In II. enim Ciceronis in Catilinam orat. § 13 haec verba occurrunt: *cui ille etiam sacrarium scelerum domi suae fecerat* (quidam libri *scelerum sacrarium*). Editores, quod ego sciam, e contextu *scelerum* sejungunt neque id injuria faciunt. Luce clarius est, qua via ortum sit mendum: *sacrarium* per abbreviationem scriptum fuit, quod ita male legit librarius, ut sibi videretur *scelerum* invenire. Suspicari licet *sacrarium* conjectura repositum esse, sed librarios omisisse *scelerum* illud mendosum semovere.

Similiter nescio an in Octavio Felicis IX 1 *scelera* legendum sit pro eo, quod offendit, *sacraria*.

Pro Milone § 8 Cicero: «An est, inquit, quisquam qui hoc ignoret, cum de homine occiso quaeratur, aut negari solere omnino esse factum aut recte et iure factum esse defendi? nisi vero existimatis dementem P. Africanum fuisse, qui cum a C. Carbone tribuno pl. *seditiose* in contione interrogaretur, quid de Ti. Gracchi morte sentiret, responderit iure caesum videri».

In his non possum, quin in adverbio illo *seditiose* haeream. Ex adnotatione critica Muelleri invenio Weiskium, qui multus in Ciceronis orationibus enodandis versatus est, iam in hoc adverbio haesisse. Utrum emendandi viam inierit an, suam suspicionem elocutus, in tradito verbo quieverit, non invenio. Neque mihi praesto sunt Weiskii libri.

Re vera illud *seditiose* ad emendandi conatum allicit. Nam aptum non praebet huic loco sensum. «Aufrührerisch» lexica, «in der Absicht das Volk aufzuregen» interpretantur Halm—Laubmann. Scilicet volunt adverbio nostro eam vim inesse, ut Carbo speraverit, quaestione posita et responso dato, maiorem etiam quam antea seditionem inter plebem et Africanum intercessuram esse. Sed tantum vix valet *seditiose*. Quare nescio an mecum *insidiose* pro eo quod exhibent libri *seditiose* iure restituas. *Insidiose* mirum in modum confirmari videtur responsi forma, quam nobis tradit Velleius Paterculus II 4, 4: «interrogante (Africanum) tribuno Carbone, quid de Ti. Gracchi caede sentiret, respondit, si is occupandae rei publicae animum habuisset, iure caesum». Iis enim verbis utitur Africanus, ut eum videamus niti, ne laqueis interrogationis subdole positae irretiatur. Sententiam igitur, quae requiritur, nanciscimur, si *insidiose* legimus.

Mendi originem fortasse inde trahere licet, quod in libro fuerit scriptum: *tribuno plebisisidiose* quod facili errore legi potuit ut *plebis seditiose*.

In Herodotum.

VII 36. *διέκπλοον δὲ ὑπόφαυσιν κατέλιπον τῶν πεντηκοντέρων καὶ τριχοῦ, ἵνα καὶ ἐς τὸν Πόντον ἔχῃ ὁ βουλόμενος πλέειν πλοίοισι λεπτοῖσι καὶ ἐκ τοῦ Πόντου ἔξω.*] Cum supra dictum sit: *ἐζεύγνυσαν δὲ ὧδε, πεντηκοντέρους καὶ τριήρεας συνθέντες*, satis apparet verbum *τριηρέων* hic intercidisse, id quod iam Petavius vidit; accedit quod particula *καὶ* sic posita paululum offendit. Petavium *τριηρέων* ante *τριχοῦ* inserentem plerique secuti sunt, nisi quod homo quidam doctus (Allg. Litteraturzeitung 1802 p. 26) etiam verbum *τριχοῦ* deleri censebat, cui Steinius adstipulatur. Neque vero negari potest, hoc verbum parum aptum esse, cum subdifficile sit visu, cur tribus adeo locis spatium vacuum relictum sit; nam suffecissent, ni fallor, unus transitus vel denique duo, alter Pontum intrantibus, alter exeuntibus. Vix autem adducor, ut credam verbum *τριχοῦ* ex *τριηρέων* ortum esse; potius crediderim, Herodotum *τριηρέων διχοῦ* scripsisse, quod cum in *τριηρέων τριχοῦ* corruptum esset, *τριηρέων* facile intercidere potuit.

Carolus Hude.

Til Gellius og Scriptores historiae Augustae.

Af **E. Schreiner.**

I. Gellius.

III 2, 6. (*Varro scripsit*) *multos in terra Umbria unum et eundem diem esse dicere a meridie ad insequentem meridiem; «quod quidem», inquit, «nimis absurdum est. Nam qui Kalendis hora sexta apud Umbros natus est, dies eius natalis videri debebit et K a l e n d a r u m d i m i d i a r u m et qui est post Kalendas dies ante horam eius diei sextam».* Gronov efter ringere Haandskrifter: *Kalendarum dimidiatus et qui.* Det rette synes mig at være: *et Kalendarum dimidium a m e r i d i e et qui*, altsaa: Halvdelen af den 1ste, regnet f r a M i d d a g, og Halvdelen af den 2den, regnet t i l M i d d a g.

V 7, 2. (Gavius Bassus forklarer Ordet *persona a personando.*) *«Nam caput», inquit, «et os coperimento personae tectum undique unaque tantum vocis emittendae via pervium, quoniam n o n v a g a n e q u e d i f f u s a e s t, in unum tantummodo exitum collectam coactamque vocem ciet, magis claros canorosque sonitus facit».* Hertz's udgaver har: *quoniam non v. neque diff. est, s e t*, hvorved Subjektet i Sætningen bliver det samme som Objektet (*vox vocem ciet*). Hvad jeg anser for det rette har jeg fundet bestyrket ved ringere Hss.: *quoniam n o n v a g a m n e q u e d i f f u s a m, s e t i n — collectam coactamque vocem ciet.*

X 12, 4. Efterat Gellius har gjengivet to af Plinius meddelte Fortællinger om Chamæleonen og betegnet dem som utrolige fortsætter han: *Item aliud, quod hercle an ponerem dubitavi, ita est deridiculae vanitatis, nisi idcirco plane posui, quod oportuit nos dicere, quid de istiusmodi admirationum fallaci inlecebra sentiremus, qua plerumque capiuntur et ad p e r n i c i e m elabuntur ingenia maxime sollertia —.* Bør ikke *perniciem* rettes til *p e r v e r s u m?*

XI 5, 4. (Om Pyrrhonii philosophi:) *I n d i c i a e n i m r e i*

cuiusque et sinceras proprietates negant posse nosci et percipi. Foran *rei* synes udfaldt *certa.*

XIX 10, 2—3. (Gellius og en Ven traf engang Fronto liggende paa en Löibænk.) *Adsistebant fabri aedium complures, balneis novis moliendis adhibiti, ostendebantque depictas in membranulis varias species balnearum. Ex quibus cum elegisset unam formam speciemque veris, interrogavit, quantus esset pecuniae sumptus ad id totum opus absolvendum.* Hertz forsvarer *veris* ved Henvisning til *triclinia verna* og *conclavia verna* hos Vitruv og *balneae* eller *thermae aestivales* og *hiemales* hos andre Forfattere eller i Indskrifter. Men hvis her blot var Tale om at bygge et Bad til Brug om Vaaren, maatte dette være nævnt ved *balneis novis moliendis.* Jeg tror derfor, at Gellius har skrevet simpelthen: *elegisset unam formam speciemque prae ceteris.*

II. Scriptores historiae Augustae.

Pertinax 3, 6. *Occiso sane Perenni Commodus Pertinaci satisfecit eumque petit litteris, ut ad Britanniam proficisceretur, profectusque milites ab omni seditione deterruit, cum illi quemcunque imperatorem uellent habere et ipsum specialiter Pertinacem.* Peter er tilböielig til at forandre *uellent* til *mallent*; jeg foreslaar: *cum illi alium quemcunque.*

Ib. 12, 6. *Amicis si quando de prandio suo mittere uoluit, misit offulas binas aut omasi partem, aliquando lumbos gallinaceos. Fasianum numquam priuato conuiuio cumeditauit alicui misit.* Peters Udgave har: *comedit aut alicui misit.* Ogsaa det sidste Punktum maa give et Eksempel paa, at Pertinax viste sig *illiberalis ac prope sordidus* (§ 2); her kan derfor ikke være sagt, at han aldrig spiste Fasan, men at han aldrig lod andre faa noget af den. Jeg foreslaar: *communicavit aut alicui misit.*

Alex. Severus 3, 5. — *amavit litteratos homines uehementer, eos etiam reformidans, ne quid de se asperum scriberent. Denique quos dignos ad id esse uidebat, singula quaeque, quae publice et privatim agebat, se ipso docente uolebat addiscere, si forte ipsi non adfuissent, eosque petebat, ut, si uera essent, in litteras mitterent.* Ordene *si uera essent* maa være forvanskede; Kejseren kan ikke have givet sine Oplysninger det Tillæg, at de maaske var usande. Det ligger nær at rette til: *quasi uere uidissent* (Modsætning til *si ipsi non interfuissent*).

Gordiani 25, 4. I et Brev til sin Fader skriver Gordian: *Mi pater, uerum audias uelim: miser est imperator, apud quem uera reticentur, qui cum ipse publice ambulare non possit, necesse est, ut audiat et uel audita uel a plurimis roborata confirmet.* Der bör læses: *et uel semel audita uel.*

Ib. 30, 7—8. *Ultimae preces fuerunt* (Gordians sidste bön til Philippus Arabs), *ut eum Philippus pro duce haberet et pateretur uiuere. Ad quod quidem paene consenserat Philippus — . Uerum cum secum ipse cogitaret amorem populi R. et senatus circa Gordianum et totius Africae ac Syriae totiusque orbis Romani, cum et nobilis esset et nepos ac filius imperatorum et bellis grauibus totam rem p. liberasset, posse fieri, ut — Gordiano redderetur imperium —, clamantem e conspectu duci iussit ac despoliari et occidi.*

Til *posse fieri* savnes en Ablativ (hvorved?). *Amorem* bör derfor rettes til *amore*; jeg formoder ogsaa, at der foran *totius* er udfaldt *fauore*, saa at der læses: *amore populi R. et senatus c. G. et fauore totius Afr. — — posse fieri, ut.*

Aurelianus 19, 3. Da Senatet er blevet opfordret til at lade undersøge de sibyllinske Bøger for at finde et Middel til at tilendebringe Krigen med Markomannerne, tager Senatoren Ulpius Silanus saaledes til Orde: *Sero nimis, p. c., de rei p. salute consulimur, sero ad fatalia iussa respicimus more languentium, qui ad summos medicos nisi in summa desperatione non mittunt, proinde quasi peritioribus uiris maior facienda sit cura, cum omnibus morbis occurri sit melius. Meministis enim, p. c., me in hoc ordine saepe dixisse, iam tum, cum primum nuntiatum est, Marcomannos erupisse, consulenda Sibyllae decreta.*

Sætningen *proinde quasi* o. s v. maa indeholde: det er forkert at vente med at søge den bedste Hjælp, indtil den syges Kræfter alt er udtømte. Derfor sandsynligvis: *perditis* (*peremtis?*) *uiribus.*

Ib. 26, 2. *Epistula ipsius* (d. e. Aureliani) *extat* —, *in qua de huius belli* (Krigen med Zenobia) *difficultate ultra pudorem imperialem fatetur: Romani me modo dicunt bellum contra feminam gerere, quasi sola mecum Zenobia et suis uiribus pugnet. Atqui hostium [tantum?] quantum si uir a me oppugnandus esset in conscientia et timore longe deteriore. Dici non potest, quantum hic sagittarum est, qui belli apparatus — —. Quid plura? Timet quasi femina, pugnat quasi poenam timens.*

Ordene *in conscientia et timore* maa forstaaes om Zenobia og faa sin Forklaring af *timet quasi femina, pugnat quasi poenam timens*. Men efter den overleverede Tekst er *in conscientia* o. s. v. ikke sagt om Zenobia; desuden kan *timor deterior* vel ikke betyde: större Frygt. Jeg formoder: — *oppugnandus esset, set illă conscientiā et timore longe desperatior* (sml. *desperatis hominibus*, Caesar B. G. VII 3) eller *dementior*.

Probus 4, 2. (Valerians Brev til Gallienus:) *Et meum secutus iudicium, quod semper de Probo adulescente primo habui, et omnium bonorum — tribunatum in eum contuli —. Te quaeso, fili carissime, ut eum iuuenem, quem imitari pueris uolo, in tanto habeas honore, quantum uirtutes eius et merita pro debito mentis splendore desiderant.*

Ved *mentis splendore* menes hans *probitas* (smlgn. § 4). Det forvanskede Sted synes mig kun at trænge en ubetydelig Rettelse: *pro debito ob mentis splendorem* (som noget, der skyldes ham for —; sml. *debitum* i Betydningen: en Gjæld).

Et Eksempel paa det arabiske Verbum kâna behandlet som Masculinum.

Fra den almindelige Regel, at arabiske Ord er *communis generis*, naar Talen kun er om deres grammatiske Form uden Hensyn til deres Betydning, undtages som bekjendt i forskjellige grammatiske Arbejder det hyppige Verbum *kâna*, forsaavidt dette altid maa behandles som Femininum. Saaledes Caspari—Müller [4] § 290 2): «doch sind die Partikeln gewöhnlich und das Verbum *kâna* immer Feminina»; Fleischer, Klein. Schriften I s. 256: «das Verbum *kâna* endlich hat der Sprachgebrauch, wie es scheint, ausnahmslos zum Femininum gemacht»; Wright [3] I § 292 c): «the verb *kâna, to be*, seems by common consent to be taken as feminine». At dette Ord undertiden ogsaa kan bruges som Masculinum, fremgaar dog af Vs. 579 i min Udgave af Ibn Muʿṭî's Alfîje[1], hvor Forfatteren siger:

lâkinna kâna qad jagî'u zâ'idâ taqûlu mâ kâna ashadda Châlidâ.

K. V. Zetterstéen.

---

[1] Die Alfîje des Ibn Muʿṭî nach den Hss. von Berlin, Escorial und Leiden hrsg. Leipzig, Hinrichs'sche Buchhandlung 1900.

Om begreb og form i grammatikken.

Af H. G. Wiwel.

Ovenfor s. 87 ff. har dr. Henrik Bertelsen i en anmeldelse af min bog «Synspunkter for dansk sproglære» givet et vægtigt indlæg i de ved denne bog rejste spörgsmål. Skönt den nævnte artikel nu visselig ikke er af den art, at den frister til nogen indsigelse imod den som anmeldelse, så kan den på den anden side ved den klarhed og ro, hvoraf den er præget, og den forståelse og anerkendelse, den indeholder ved siden af meningsforskellene, i höj grad vække håbet om en frugtbar tankeudveksling, der måske kunde gavne sagen. Jeg har derfor ikke villet tilbageholde mine tanker og bemærkninger derved.

Når anm. klager over (s. 88 nederst), at jeg ingensteds giver klar besked om, hvorledes jeg tænker mig forholdet mellem de positive grammattiske kendsgerninger og de grammattiske begreber, så kan jeg ikke indrömme dette. For det förste har jeg både s. 89 for oven og udførligere s. 347 udtalt den opfattelse, at vi gennem sprogudviklingen snart får indtryk af sprogets magt over tanken, snart af tankens magt over sproget, — altså, at ideen langtfra altid er oprindelig i forhold til formen. For det andet siger jeg s. 349 midtvejs, at, uansét om ideen eller udtrykket i det enkelte tilfælde er det oprindelige,. så «aner vi ikke noget om dem (ideerne), för vi ser dem afspejlede i kendsgerninger». Og jeg har oplyst dette ved en række eksempler, der kunde forøges efter en stor målestok. Her vil jeg kun fremdrage ét tilfælde, der kan oplyse begge de nævnte grundsætninger. Jeg tænker på den latinske forholdsform «ablativ». Denne er som bekendt opstået ved sammensmeltning af tre ældre casus, der svarede på spörgsmålene *hvor? hvorfra? hvormed?* Her kan man dog bedre forstå, at flere oprindeligt forskellige ordformer er blevet mere og mere ens, end at der af sig selv, uden nogen ydre tilskyndelse, i «folkesjælen» skulde have dannet sig et sådant tåget fællesbegreb af hine tre klart adskilte begreber; men på den anden side kan vi ikke benægte tilværelsen af sådan et fællesbegreb og holde på, «at der endnu findes ganske de samme åndelige fornemmelser, som forfædrene havde for tusend år siden»; thi hvorledes skulde et helt samfund i lange tider kunne bruge samme fællesudtryk om en række ideer, uden at der danner sig en sjælelig baggrund, et slags fælleside, som ikke har sit tilsvarende i den øvrige virkelighed, men netop er en ægte grammattisk renkultur, som aldrig vilde være opkommet i noget menneskes hjerte, hvis der ikke først havde foreligget et fællesudtryk? Og med hensyn til metoden for at fastslå ablativens tilværelse vil vel ingen tro, at den eller de, der har gjort opdagelsen, först skulde have haft fornemmelsen af hint tågede fællesbegreb i sin bevidsthed og bagefter opdaget, at der gaves særformer i sproget, der betegnede dette; nej man har uden tvivl först lagt mærke til former som *Romā* og *consule* (hvortil der intet tilsvarende fandtes i

den græske grammatik, der for Romerne spillede samme rolle som den latinske hos os) og dernæst eftersporet slige formers betydningsområde.

Jeg synes, som sagt, stadig, at hine to grundsætninger indeholder tilstrækkelig klar besked på hint grundspörgsmål og tillige forklaring på, hvorfor jeg har ment, at en fordomsfri revision af vor faktisk fra latinen udgåede grammatik lettest og sikrest (for ikke at sige: alene) nås ved at gå ud fra kendsgerningerne og kun anerkende de ideer, vi opdager bag disse, for grammattiske. Men har jeg så fundet, at en bestemt grammattisk kendsgerning i en lang række tilfælde er udtryk for én og samme ide, så anerkender jeg denne ide som grammattisk, også i de enkeltstående tilfælde, hvor udtrykkets ejendommelighed af en eller anden grund er udvisket, — så længe der blot ikke i form eller betydning er noget, der ligefrem taler derimod, men heller ikke længer[1]. Her kan jeg ikke se nogen modsigelse, da jeg jo ingenlunde benægter tilværelsen af grammattiske ideer (det vilde også være en höjst mærkelig opfattelse), — nej kun sådanne ideer, der slet ingen ejendommelige grammattiske mærker har (som «omsagnsled» og «hensynsbetegnelse» som eneste biled), kan jeg ikke anerkende for grammattiske (i de sprog, hvor de mangler slige mærker). Fremdeles: hvis nogle ideer skal respekteres som grammattiske uden at vise pas i form af karakteristiske positive udtryk, hvor er så grænsen for, hvor mange og hvilke der kan kræve samme ret? Nej, ret beset, er nok grunden til, at begrebssynspunktet kan synes holdbart, den, at det almindeligvis gennemføres meget ufuldstændigt.

Thi skal det være alvor med dette synspunkt, så skal man overskue alle de forholdsbegreber, som overhovedet kan findes, og samle dem under passende slægts- og artsbegreber — og derpå under disse over- og underafdelinger gøre rede for alle de udtryk, der i sproget findes svarende til disse begreber. Her måtte nu ses bort fra de tilfælde, hvor vedkommende forhold betegnedes ved «stoford», d. v. s. de fleste udsagnsord, navneord og tillægsord, fx. «manden *banker* konen; manden gik ved *hjælp* af en stok; pigen er *dygtig* til madlavning», — hvis man da overhovedet vilde sætte en grænse imellem grammatik og ordbog (den almene og den særlige sproglære), skönt der findes tvivlsomme punkter, fx. udsagnsordet *er*. Men, skulde begrebssynspunktet fastholdes rent, så var der ingen grund til at indskrænke sig til forholdsbegrebernes fremtræden (1) gennem umiddelbar tilknytning af et navneord (eller visse andre ord og ordforbindelser) til udsagnsord, men man måtte også medtage de samme begrebers antydning[2] gennem forbindelse af (2) navneord med

[1] Det kan så hænde, at en positiv undtagelse for den historiske betragtning viser sig at høre til den slags «undtagelser, der bekræfter regelen», fx. sætninger, der begynder med *mon*, *gid* og *måske*. En virkelig indskrænkning finder vi derimod ved grundledsideen i det interessante forhold med «det underlige *der*» — jeg kunde fristes til at sige: «det næsvise *der*» (se § 56—59, hvor jeg dog har taget for ængsteligt på det).

[2] «Antydning» er egentlig mere betegnende end «udtryk»; thi den udvortes forbindelse henleder jo kun opmærksomheden på, at der er et forhold, og dettes begrebsindhold fremgår så af de forbundne stofords betydningsmuligheder. Og således også, hvor forbindelsen antydes ved de såkaldte forholdsord, der derfor med rette af Kineserne regnes til de «tomme ord».

tillægsord og (3) navneord ved navneord (og i sidste tilfælde: dels med, dels uden brug af «ejeform») — samt endelig (4) alle de tilfælde, hvor hine forholdsbegreber antydes ved særlige forholdsord (dette navn taget i videste forstand, ensbetydende med «bindeord i videste forstand» og omfattende begge de traditionelle ordklasser «forholdsord» og «bindeord» samt adskillige af «biordene»).

I denne sin fulde udstrækning (dog kun med forholdsord i sædvanlig betydning = præpositioner) er opgaven også taget af den mand, der for alvor har gjort dette forsøg for det danske sprogs vedkommende, nemlig Jens Höysgaard, hvis «methodisk Forsøg til en fuldstændig dansk Syntax» (der, som så meget i vore oplyste tider, vel nok er mere rost end kendt) også i denne henseende er et omhyggeligt studium værd. — Hvad er da blevet udbyttet af denne mands ligefrem madvigske overblik over vort sprogs udtryksmidler? Ja, jeg antager, at det vil gå de fleste, der udrustede med kritisk sans gennemgår dette mærkelige arbejde, som det er gået mig, at omtrent for hver gang, man beundrer en genial ide, er der straks efter en djævel, der hvisker en i øret «smagssag!» Kun et enkelt eksempel. I §§ 1028—39 afhandles (i flere underafdelinger) begrebet «consubjectum» (med-grundled)[1], og der anføres som eksempler: «han sank med *fartøjet*» (og altså fartøjet med ham) og (i § 1034) «bruden glimrer med *guld* og *sølv*» (men egentlig er det guldet og sølvet, der glimrer), «laksen drypper af *fedt*» (og fedtet af laksen) .... så langt siger jeg: morsomt! ypperligt! — men så kommer: «egen går dybt i jorden med sine *rödder* (thi rødderne går dybt i jorden), «han står skævt med *kroppen*», «de gamle tager af på *hukommelsen*», ja: «denne kalk er det nye testamente i *mit blod!*» — her er jeg mindre og mindre med, og forskellige andre begreber synes mig mindst lige så naturlige som «med-grundled», — ligesom det på den anden side forekommer mig vilkårligt at skille «bugne af *noget*» (som «causa principalis», en art årsag) fra «dryppe af *fedt* (se ovenfor). Lige så fjærnt ligger det mig at opfatte «föje en, adlyde en, gøre nar ad en» som et fjernere forhold («objectum cui», omtrent = vort «hensynsbetegnelse») end «lide sult, studere jura, tale alvor» («objectum patiens»), «svede over noget, beflitte sig på noget» («objectum occupans») o. s. v. o. s. v. — men måske andre vil synes anderledes (og «tredie tredieledes», som Per Sprogvild måske vilde sige — eller i alt fald forstå). — Alligevel: få vilde alt i alt komme bedre fra det end Höysgaard. Og hvis 70 gode hoveder blev lukket inde hver for sig med denne opgave, vilde der sikkert komme meget forskellige løsninger ud; thi ganske vist er, som det er sagt, «ordforbindelsernes betydning en kendsgerning», men deres sammenfatning i over- og underrubrikker er i det hele en smagssag, — og det er det, der er kernepunktet i spörgsmålet.

På dette «smagssag» vil vistnok enhver gennemført betydningslære strande, hvor meget træffende, skarpsindigt og genialt den end i det enkelte måtte indeholde.

[1] og i § 1041 «conobjectum» (med-genstand), fx. «bølgerne slugte ham tillige med *fartøjet* (= ham og fartöjet).

Så store kan afvigelserne aldrig blive, når man følger de vidnesbyrd om artsbegreber inden for forholdsbegrebernes område, som ligger i de positive udtryksmidler: 1) forholdsord, 2) forholdsform, 3) forholdsstilling, 4) forholdstryk og forholdstone (det sidste moment, der i det hele følges ad som én udtryksart, er ganske vist, som jeg har indrömmet, visse vanskeligheder underkastet[1], navnlig indblanding af et irrationelt element, rytmen, men lærer man at eliminere dette, så har man jo i «trykgruppe» den ydre form for begrebet «meningsgruppe» i dets grammattiske omfang og ligeledes i «modsætningstryk» et aldeles klart begrebs grammattiske udtryk).

Höysgaards system trængte ikke igennem, og med al beundring for hans vidunderlige evner og dygtighed må man sige: det var godt, at det ikke gjorde det; thi i modsat fald havde enten alt opløst sig i kaos (hvis hine 70 lærde var gået hver sin vej), eller også (hvad der vel er sandsynligere) var det, ifølge principet «mesterens ord er visdom», blevet til et åndstyranni, endnu værre end den fra latin overførte middelvej mellem «idealisme» og «realisme», som sejrede, nemlig Jacob Badens. Thi dette system var, i alt fald foreløbigt, mindre vidtløftigt og udpenslet samt ved sin mellemstilling måske noget mindre vilkårligt i enkeltheder, — men var det mere konsekvent? var Jacob Baden en finere grammattiker end Jens Höysgaard?

Jacob Baden og hans skole, d. v. s. omtrent hele den senere behandling af den danske grammattik, udsondrer af den grammattiske begrebsrække (og disse begrebers sammenligning med de positive udtryk) for det förste i reglen alt, hvad der beror på «forholdsord» (i sædvanlig snævrere forstand = præposition), og slår dette sammen i ét fællesbegreb, der kaldes «forholdsled» eller lignende, hvis eneste fælles egenskab er den rent formelle og positive, at der benyttes forholdsord[2]: her opgives altså al begrebsbestemmelse. Så kommer ejeformsforbindelserne: her har man ganske vist det (meget ubestemte) fællesbegreb, der antydes ved navnet «ejeform», samt hos somme grammattikere en mere eller mindre udpenslet begrebsinddeling; men af måden, hvorpå det fremstilles, får man ikke det indtryk, at man virkelig, som en gennemført «idealisme» vilde kræve, först har opdaget disse begrebers grammattiskhed og bagefter fundet hint fælles udtryk, s-formen. Dette samme indtryk får man også af behandlingen af tilfældet «navneord ved navneord», medens tilfældet «navneord ved tillægsord» ikke er meget fremtrædende og tages noget forskelligt. Men nu de tilfælde, hvor udtrykket udviser: navneord (og lignende) knyttet til udsagnsord (uden forholdsord)? ja der alene[3] træffer vi i den alminde-

[1] eller måske er det væsentlig kun, at man er uvant med at agte på det.

[2] At også begrebet «forholdsord», således som det sædvanligvis begrænses, er stærkt farvet af traditionel fordom, kan der her ses bort fra.

[3] Heller ikke på verbets område er man gået konsekvent ud fra et begrebssystem, idet man jo ensidigt har fremdraget tidsbegreberne; men forsøg på at fastslå «mådesbegreberne» vilde også utvivlsomt have medført megen vanskelighed og vilkårlighed. Her foretrækker hr. B. den positive vej.

lige praksis metoden klart gennemført, — her siger man ganske rigtig: jeg føler i min samvittighed, at der må være grundled, genstand, omsagnsled, hensynsbetegnelse i ethvert sprog, — så får det gå med kendetegnene, som det kan. Men hvorfor just indskrænke metoden til denne del af grammatikken? og hvorfor på den anden side göre så stor stads af den forskel mellem (1 a) «min fader *var* en bonde» og «min fader *mødte* en bonde»[1] fremfor (1 b) fx. den mellem «han brød sit løfte» og «han brød sig en bane» og mellem «han betalte pengene», «han betalte skoene» og «han betalte skomageren», — eller lægge mere vægt på (2 a) forskellen mellem «han gav manden pengene» og «han kaldte manden svoger» end på (2 b) den imellem «han gav manden pengene» (hvor altså manden fik dem) og «han berøvede manden pengene» (hvor manden mistede dem)[2]? — hvad kan dog bringe en grammattisk tænker til sådan en dom? — det skulde da ikke være en for-dom? Og selv om man vilde indrömme (det bliver i alle tilfælde en smagssag), at identitet er et enestående forhold, generisk forskelligt fra alle andre forhold, er så ikke i alt fald denne forskels vigtighed i en ganske urimelig grad overdrevet, når (som det sker) de nævnte begrebssondringer under 1 a og 2 a indøves næsten overalt i landet fra det 3dje—4de skoleår, medens de andre hidtil ikke er regnet med til fordringerne til selve realafgangs-, langt mindre til studentereksamen? (I hvilken retning efter min mening dette misforhold burde udjævnes, behøver jeg ikke at gentage.) Hertil kommer, at sprogudviklingen har sat sit mærke (dødsmærket) på begrebet «omsagnsled», dengang vore forfædre gik over fra at sige «staten det er *jeg*» til «st. det er *mig*» (ligesom «st. hjælper mig»). — Begrebssynspunktet bliver altså her det eneste forsvar for en traditionel sondring, der ikke kan forsvares ad nogen anden vej — og heller ikke ad denne undtagen ved hjælp af vilkårlighed og «smag».

Der kunde efter dette, synes jeg, nok være grund til at forelægge begrebsvejens forsvarere nogle spörgsmål om disse begrebers natur, som de går ud fra som givne og bekendte. For det förste: er de almengylgyldige for alle sprog? eller er de kun fælles for hver enkelt sprogæt? og tænker man sig da sprogætterne opståede hver for sig ved en række uafhængige nybegyndelser (som Fr. Müller hælder til)? eller gennem naturlig udvikling og spaltning? Dette leder os til nye spörgsmål: tænker man sig disse begreber som evige og uforanderlige? eller kan de i tidens løb forandre sig i indhold og omfang, tiltage og aftage — og i så fald vel også opstå og forsvinde? og i sidste tilfælde: hvordan skal man så kende, om de er der eller ikke er der — undtagen på, om der findes et for dem ejendommeligt udtryk eller ikke? Og endelig: hvorledes adskiller de grammattiske begreber sig fra andre begreber, når det ikke er derved, at de altid er knyttede til ejendommelige udtryk, hvorved de giver sig til kende?

[1] til trods for overgangstilfælde som «O betyder nul» o. lign.

[2] især når man, som jeg og til dels dr. B., ser bort fra forholdet mellem den handlende og lidende vending, der jo snarere er et stilistisk end et grammattisk moment.

og hvorledes tænker man sig egentlig forholdet mellem begreb og udtryk, hvis der gives grammattiske begreber, der helt mangler ejendommelige udtryk?

Så mange er de spörgsmål, der banker på, når man ikke vil nöjes med at gå ud fra det bestående som noget selvfølgeligt. Da nu jeg for min part ikke har fundet disse spörgsmål tilfredsstillende besvarede fra idealismens side, så har jeg forladt denne vej og er slået ind på en anden, en beskednere, idet jeg ikke giver mig ud for at kende flere grammattiske begreber i et sprog end dem, jeg finder bag de ejendommelige grammattiske udtryk, som jeg iagttager i dette sprog.

En bestyrkelse af, at jeg er på gal vej, finder anm. i nogle inkonsekvenser, som han vil påvise hos mig. Jeg må altså for sagens skyld gå lidt ind på disse. De er nemlig kun tilsyneladende — på én nær, der rigtignok er så meget uheldigere, som den kommer lige i begyndelsen af bogen og derfor nok kan virke forstyrrende. Jeg mener det, at jeg ved grundleddet kun til dels har fået gjort den frontforandring, der er hovedsagen i min metode. Dette kommer af det, som jeg udtaler s. 31 l. 9—11 f n., at en nöjere redegörelse for ordstillingsforholdene (ud over en række eksempler som den, jeg giver på samme side) vilde kræve en nöjere indgåen på enkeltheder, som jeg ikke følte nødvendig på dette sted, især vel fordi jeg her, hvor spörgsmålet var om grundleddets tilværelse, vidste mig i overensstemmelse med traditionen m. h. t. resultatet. Jeg ser nu, at metoden burde være gennemført også her (og öjner også måden, hvorpå det kunde göres)[1]. — Derimod kan jeg ikke se nogen modsigelse i mine udtalelser om «hensynsleddet». Når jeg, som anm. selv siger, på s. 59—60 så bestemt anerkender den forskel mellem to biled, der lægger sig for dagen i deres faste stilling til hinanden, så burde jeg ikke sigtes for at have glemt dette på s. 78, især da jeg har mindet om denne forskel i samme §, ikke 3 sider foran, på s. 75; og dernæst svarer den forskel, jeg anerkender, ikke til den almindelige mellem «hensynsbetegnelse» og «genstand», idet jeg fra mit synspunkt jo ikke kan anerkende betydningsforskellen mellem «jeg fortalte barnet en historie» og «folk kaldte manden Skriverhans» (s. 60) for grammattisk. — Lige så lidt har jeg ved bestemmelsen af de to sætningsarter glemt ordstillingsforskellen mellem «han kom igår» og «igår kom han», men tværtimod anvendt en særlig § (300) til at vise, at den sidste ordstilling er indskrænket til den ene af de to sætningsarter («hovedsætningerne»). Og det skal her ikke glemmes, at ad begrebsvejen («hovedtanke» og «bitanke») kommer man ikke til den gængse begrænsning af «hovedsætning» og «bisætning», men til en helt anden fordeling, der ofte er en smagssag, ligesom «hovedtanke» og «bitanke» i og for sig er höjst svævende og problematiske begreber, der slet ikke kan måle sig i klarhed med sådanne som årsag, virkning, modsæt-

[1] I slutn. af § 101 s. 79 er meningen den, at heller ikke den dagligdags, ugrammattiske brug af ordene «genstand» og «hensyn» yder støtte for deres sædvanlige anvendelse i grammatikken. Men dette kunde ganske vist være udtrykt tydeligere — eller uden skade helt udeladt.

ning o. s. v. (Se min bog især §§ 304—5 og 313; her endnu et eksempel: «når dette först sker nu, så e r d e t j o, fordi ....», hvor den midterste sætning er hovedsætning — grammattisk, men ingenlunde begrebsmæssigt!) — Ej heller kan det med rette siges, at min bestemmelse af de uböjelige småords underafdelinger er rent begrebsmæssig. Jeg tager jo dog hele tiden hensyn til ordstillingen, og når de andre ordklassers samt sætningsklassernes og sætningsleddenes grammattiske natur anden steds påvises ad min vej, så kan jeg i kraft deraf med fuld ret dele hine småord i klasser, efter som de ved bestemte ordstillingslove forbinder sig med hine og selv forbinder dem; det måtte altså på forhånd være det eneste rimelige, at jeg i § 207 og § 209 med udtrykket «forholdet til andre ord» kun kan have ment på förste hånd de andre positive momenter, der bliver tilbage, hvor böjningsformer mangler, navnlig ordstillingsforholdene, og först på anden hånd de betydningsforhold, hvis grammattiske vigtighed vi opdager gennem hine. — At et og andet af det her omtalte kunde være skarpere pointeret, hvis jeg på forhånd havde kendt de misforståelser og indvendinger, der vilde fremkomme, det vil jeg selvfølgelig ikke nægte: intet kan vel göres så godt, at det ikke k u n d e göres bedre. — (At «tværklasserne» talord og stedord er et vanskeligt område, er sikkert nok. Jeg synes dog ikke, man kan nægte, at fra det positive standpunkt de såkaldte «personlige stedord» ved deres særegne former for grundled og for biled udsondrer sig som en t i l e n v i s g r a d særegen klasse — jeg s i d e o r d n e r jo heller ikke disse klasser med de andre. Derimod kan måske den större uregelmæssighed i *ingen (intet)* og *nogen (noget, nogle)* end i *egen, megen, liden.* snarere kaldes en grads- end en artsforskel).

Efter alt, hvad der foreligger, er jeg tilböjelig til at tro, at den modstand, som det positive synspunkt, «realismen» (eller rettere: «real-idealismen») møder, ikke så meget kommer af egentlig sproglige grunde som (bortset fra det rent konservative element) af mere eller mindre bevidste pædagogiske hensyn. Det er vist den gamle (og dog ikke så meget gamle) tanke, der ligger bagved, om de «almindelige grammattiske begreber», der skal komme til os igennem modersmålet som det umiddelbart bekendte sprog og siden danne grundlaget for hele den grammattiske undervisning. Men sæt nu også, at der fandtes sådanne almengyldige grammattiske begreber, mon da så ikke al fornuftig pædagogik måtte lede hen imod at indøve hvert enkelt af disse begreber i det (af de i skolen lærte) sprog, hvor det har det mest håndgribelige udtryk? For så vidt var den gamle orden, at begynde med latinen, mere pædagogisk end nutidens, og denne sidste skyldes utvivlsomt misforstået nationalitetsiver. Og når vi vil se på det praktiske udhytte af vor danskundervisnings tumlen med og indpinen af abstraktioner, som ikke har noget ejendommeligt konkret udtryk på dansk, så vil vist mange indrömme, at det væsentligst er indbildning eller skuffelse. I latinskolernes forberedelsesklasser tager tysken fat i det 4de eller 5te skoleår: mon da tysklæreren ved indøvelsen af «das ist *der* vater; ich sehe *den* vater; ich gab *dem* vater den stock» o. s. v. har megen støtte af den forstand på «omsagnsled, genstand, hensynsbeteg-

nelse», som hans disciple medbringer fra dansktimerne? og hvis latinlæreren to år efter mener at føle en sådan støtte, mon den så ikke snarere kommer fra tysk, med dets konkrete former for disse ting, end fra dansk? Nej, det er visselig en sörgelig og ufrugtbar anvendelse af tid og kræfter, og dette vil sikkert gå op for de fleste, jo mere vore skolegrammatikker for fremmede sprog opgiver omvejen gennem hine navne og abstraktioner og i stedet direkte sammenligner de konkrete forhold i det fremmede sprog og i dansk. Dog: de to reformer bör ikke vente på hinanden, men gå frem hånd i hånd.

Selvfølgeligt er modersmålet det förste sprog, hvorigennem grammattiske begreber opstår i den enkeltes sjæl, men — ubevidst, og en bevidsthed om dem er som bekendt unødvendig for fuld praktisk beherskelse af sproget. Men der er en måde, hvorpå modersmålet kan blive grundlag for en propædeutik til grammattisk bevidsthed, og det er, når det bruges til sproglig anskuelses- og ..... «anhørelses»-undervisning (havde jeg nær sagt), — til at åbne øre og öje for alt, hvad der virkelig kan iagttages i modersmålet, som forøvelse til siden at iagttage de fremmede sprog. Det er den vej, vi skal.

Og jo mindre der læres af fremmede sprog i en skole, des mere forsvinder hin skingrund til at holde på slige abstraktioner.

Men nu kunde måske en og anden, som den sidste skanse i forsvaret, fremføre den tanke: ja, men det hører dog med til «almindelig dannelse» at kende og forstå de udtryk, og dannelsens goder bör jo da ikke forholdes dem, der ikke er så lykkelige at lære fremmede sprog (ja, de må jo i grunden siges at haye det dobbelt nødigt). — Hertil er at sige: lad så være, at det (endnu) er så, så måtte det i alt fald være nok. når der hen imod slutningen af skoleårene meddeltes: «det og det kaldes almindelig sådan og sådan, fordi tilstanden på latin (eller tysk -- eller oldnordisk) er den og den». Altså: giv tid! — men det er det, man så nødigt vil; det er vel nok en af tidens værste pædagogiske skavanker, at man begynder for tidligt på adskilligt i st. for at afvente modenheden — og høster: pineri og skin og skuffelser — og vaccination mod senere virkelig forståelse af tingene.

Til slutning vil jeg blot endnu engang sænke min kårde for min anmelder og takke for hans værdifulde indlæg, der netop var et bidrag af den slags, som jeg ønskede at fremkalde, til drøftelsen af denne vigtige sag.

Anmeldelser.

Eduard Meyer, Geschichte des Alterthums. Fünfter Band: das Perserreich und die Griechen. Viertes Buch: der Ausgang der griechischen Geschichte. Stuttgart und Berlin 1902. VIII + 584 S.

Atter foreligger der et omfangsrigt Bind af Eduard Meyers Geschichte des Alterthums, rigt paa historisk Stof med klar Anordning, med omhyggelig Redegörelse for Begivenhedernes indbyrdes Sammenhæng og Charakteristik af Hovedpersonerne. Det omfatter Tiden fra 404 til 355 og er inddelt i 8 Afdelinger, som ikke blot behandle det persiske Rige og Grækerne, men ogsaa Italiens, særlig Roms samtidige Historie.

Nogen egentlig Fortale findes ikke, kun et Forord, som omhandler den af *Bruno Keil* 1901 under Titel af *Anonymus Argentinensis* udgivne Papyrus, der indeholder nogle Uddrag af et större Værk om Athens Historie i det 5. Aarh., mangelfuldt bevarede og af tvivlsom Værdi. Blandt andet berettes, at under Euthemos' (korrekt: Euthynos') Archontat (450/49) efter Forslag af Perikles blev vedtaget at forlægge Forbundsskatten, stor 5000 Tal., fra Delos til Athen. E. M. mener, at hverken Aaret eller Summen kan være rigtig trods alt, hvad K. anfører til Forsvar derfor. Derimod er det mere sandsynligt, at Perikles har været Forslagsstilleren end Samierne, saaledes som Plutarch (Arist. 25) angiver.

1ste Afdeling hedder: *Lysanders Herredömme og Fald* og skildrer Gennemførelsen af den nye Organisation i det attiske Rigsgebet under Spartas Regimente og Indførelsen af Oligarchiet i Athen. I Fremstillingen af de Tredives Styrelse følger E. M. Xenophon og ligeledes med Hensyn til Begivenhedernes Tidsfølge, medens f. Eks. Busolt og Wilamovitz følge Aristoteles. E. M. anser det for utænkeligt, at Xenophon, der har levet denne Tid med som Medlem af Ridderne, falskelig skulde have sat Kaldelsen af Kallibios og den spartanske Besætning længe før Theramenes' Død, medens det er forklarligt, at Aristoteles (eller hans Kilde), der stadig tager Parti for Theramenes, kan have gjort det for at rense denne for al Medskyld i den ilde sete Forholdsregel.

Efter Kritias' Fald traadte i Stedet for de 30 en Kommission paa 10 Mænd med det Hverv at bringe Forsoning mellem Partierne til Veje. Aristoteles fortæller, at disse ligesom de 30 begyndte at terrorisere og derfor blev afsatte og afløste af 10 andre, hvem det lykkedes at lede Underhandlingerne til det forønskede Maal. Ingen anden Forfatter nævner denne anden Timandskommission. Alle kende kun én, ja selve Aristoteles nævner i

Forsoningsdokumentet (Ath. pol. 39) blandt de fra Amnestien udelukkede simpelthen *οἱ δέκα*. E. M. finder med Rette, at dette er et meget besynderligt Udtryk til at betegne den 1ste af 2 Timændskommissioner og ser deri et af de flere Beviser paa, at Skriftet ikke er ordentlig sammenarbejdet. Medens alle andre nyere Historikere følge Aristoteles, mener E. M., at denne eller hans Kilde af én Kommission har lavet to og af Sympathi for Rhinon og Phayllos sat disse to Mænd ind i den sidste. 2den Afdeling skildrer den ældre Dionysios og hans Krige med Karthagerne til 393; tredie Afdeling de forskellige italiske Stammers Historie indtil Dionysios' Tid og hans Angreb paa Grækerne i Italien; derefter følger en kort Udsigt over Roms Historie i 5te Aarh. med meget stærk Benyttelse af den nyere Tids Kritik og af egne og andres Hypotheser.

Som Hovedkilde har E. M. her brugt Diodor. Han betragter det som utvivlsomt, at det meste af hvad Livius og Dionysios give enten er ligefrem Opdigtelse eller udspundet af korte Notizer, som Diodor har bevaret os i den oprindelige Skikkelse. Derfor er han lagt til Grund for Texten i de enkelte §§ med Tilføjelse af, hvad der hos andre kan antages for ægte Overlevering. I Noterne findes saa dels Henvisninger til E. Meyers og andres Skrifter, dels korte Begrundelser.

I sin Chronologi følger E. M. hovedsagelig *Unger*: Römisch-griechische Synchronismen vor Pyrrhos. Han sætter med Udeladelse af de 4 interpolerede Diktaturaar og de 4 Anarchiaar (Livius har 5, Diodor 1) Roms Erobring af Gallerne til 382 i Stedet for 390, Vejis Erobring af Camillus til 388 i Stedet for 396 o. s. v.[1]

I Fremstillingen af de indre Forhold følger han sin i Hermes XXX, Der Ursprung des Tribunats und die Gemeinde der vier Tribus, og i Artiklen Plebs i Handwörterbuch der Staatswissenschaften begrundede Anskuelse. Ifølge denne var i gamle Dage Byfolket politisk frit med Ret til at stemme i de 30 Kurier, Massen af Landbefolkningen derimod politisk ufri, de for störste Delen patriciske större Grundejeres Hørige (clientes). Dog havde der allerede i Kongetiden sikkert været ikke-patriciske större Grundejere: derpaa beroede den af Traditionen til Servius Tullius' Navn knyttede Hærorganisation efter Formuen d. e. efter Grundejendom. Efter Republikens Indførelse vare ved Siden af comitia curiata optraadte com. centuriata, som valgte sine egne Feltherrer, de to Prætorer (Konsuler), tog Bestemmelser om Krig og Fred og ved provocatio ogsaa kunde dömme i sidste Instans. Alle disse Indretninger blev staaende til Samniterkrigene, men nye Institutioner kom til. De smaa Plebejere i Byen havde organiseret

[1] I det følgende er anført de almindelige Aarstal med E. M.'s i Parenthes.

sig som religiøs Forening om Ceres' Helligdom udenfor Byen paa Aventinerhöjen og valgte sig 2 Tempelherrer (aediles), der tillige førte en Art Opsyn over deres Standsfæller, særlig som Torvepoliti. Derefter fik Bybefolkningen 471 (466) Ret til aarlig at vælge til sin Beskyttelse 4 tribuni plebis, en for hver af de 4 Bytribus. Som næste Skridt sættes Landboernes Emancipation. Landdistriktet inddeltes i 16 Tribus, der stemte sammen med Plebejerne i Byen og valgte Tribuner, hvis Antal nu blev 10. Först nu altsaa sættes 20 tribus, og först nu kan tribus Crustumina, den 21de, være kommen til (ikke som hos Livius 495). Den foreløbige Afslutning af den politiske Udvikling dannede Landrettens Kodifikation ved Decemvirerne 451—50 (444—43). E. M. gaar ud fra, at det særlig var de vanskelige Krigsforhold, som bragte Adelen til at göre Plebejerne politiske Indrömmelser som Optagelsen i Senatet (conscripti), i 2det Decemviralkollegium 450 (443) og af og til blandt tribuni mil. cons. pot., hvilke han kalder «Officerer med Konsulmagt», fordi Hensigten med dem kun var at faa et större Antal Førere i Krig. De senere Skribenter have saa, siger han, draget deres Indførelse med ind under Stænderkampen og dertil opfundet lex Canuleja.

Her ender Skildringen af Forfatningens Udvikling med nogle Ord om Decemvirallovgivningen og Indsættelsen af Officerer med Konsulmagt. Leges Liciniae nævnes ikke. Hvordan og hvornaar Plebejerne fik Adgang til Konsulatet, siges ikke, lige saa lidt nævnes Agerloven og Gældsloven, hvilke hellerikke omtales af Diodor. Med Hensyn til Forfatningens videre Udvikling henvises til næste Bind. Om Agerloven vide vi, at E. M. slutter sig til den af *Niese* i Hermes og senere i hans Römische Geschichte fremsatte Mening, at dens Bestemmelser ikke kunne være ældre end den anden puniske Krig.

I Fremstillingen af det galliske Indfald følger E. M. de ældre Kilder, der lade Overgangen over Alperne følges umiddelbart af Angrebet paa Clusium og Rom, medens de nyere Historikere med de yngre Kilder lægge et Mellemrum af et Aarhundrede imellem. Etruskernes Magt i Posletten faldt, siger E. M., sammen paa en Gang, og det er rigtigt, naar Corn. Nepos (hos Plin. h. n. III 125) beretter, at samme Dag, som Camillus tog Veji, blev Melpum ødelagt af Insubrerne, Bojerne og Senonerne 396 (388). — Paa dette Punkt genoptages Dionysios' Historie og føres til Freden med Karthago 376.

4de Afdeling omfatter *Persien og Grækenland i Tiden fra Darius 2's Død til Kongefreden.* E. M. dadler den hos Historikerne herskende Opfattelse af Spartas Politik lige over for Persien, idet de i deres Tilbøjelighed til at se alt gennem attiske Briller ikke have forstaaet, hvad der ligger i, at Sparta besluttede sig til Krig Aar 400. De følge uden at gøre sig det klart Isokrates, der i Overensstemmelse med sin hele Tendens i sin Pan-

egyrikos gör Sparta den Bebrejdelse at have forsömt de nationale Interesser og udleveret de lilleasiatiske Grækere til Perserne; det var Athenerne og deres Forbundsfæller, som udelukkende bære Skylden for, at Udfaldet blev, som det blev, og Athen skyldte dog Spartas Maadehold, at det 404 og 403 var bleven staaende som en uafhængig Stat, der selv kunde ordne sine Forhold.

E. M. giver her en Skildring af den efter 403 paabegyndte, 399 afsluttede systematiske Revision af hele Lovgivningen i Attika, hvis Resultat blev staaende i lang Tid. Vi kende denne Revision hovedsagelig fra Talerne, hvor meget er tendentiøst fremstillet, og noget beror paa de i dem indlagte Dokumenter, hvis Ægthed er saa omtvistet. Naar Koehler 1867 paa en meget ødelagt Indskriftsten har fundet Love fra Makartatostalen, følger dog ikke deraf de øvrige Dokumenters Ægthed.

5te Afdeling giver *Grækenland under Kongefreden*, Gennemførelsen af det spartanske Herredömme (387—379). Den begynder med en Skildring af den Tilstand, som Reaktionstiden (fra 404) levede under, og det en meget sörgelig Skildring. Den langvarige Krig havde ødelagt Agerbrug, Handel og Industri, og Finansnøden var stor. Partiernes Kamp om den politiske Magt var tillige en Kamp mellem modsatte agrariske Tilstande og modsatte Verdensanskuelser. Sparta havde kæmpet for den gamle Tids Ordning, men i Virkeligheden hørte dets Mænd den nye Tid til og regerede helt i dens Aand. I Athen mente Restaurationens Mænd, der havde ført Demokratiet tilbage, det sikkert ærligt, men snart afløstes Thrasybulos og Anytos af Kleons og Kleophons ægte Arvetagere, Agyrrhios og Epikrates, hvis Demokrati blot bestod i at skaffe Penge til Staten og Penge til de fattige. De rige vare Genstand for ligefrem Plyndring i Form af Liturgier, Formueskat og andre Afgifter. Var der intet i Skatkamret, tog man sin Tilflugt til alle Slags Denunciationer og Anklager, og Dommen var i Reglen Dødsstraf og Konfiskation af Formue. «Naar I ikke dömme den anklagede, er der ingen Penge til Diæterne», hedder det. De Retstaler, som Lysias i denne Tid har skrevet, høre efter E. M. til noget af det modbydeligste, nogen Litteratur har frembragt. Sands for Lov og Ret var forsvunden.

Den gamle Agrarstat var død; Grundejendom var kun et Tillæg til Kapitalen. Kapitalismen bemægtigede sig Grundejendommen, og man benyttede sig mere og mere af Slaver til Dyrkningen. Hærene dannedes hovedsagelig af Lejetropper, mest fremmede, men ogsaa af Landets Börn, af hvilke mange intet Levebrød havde og dog ikke vilde leve som Banditter.

Som Modstykke hertil følger Skildringen af den blomstrende Kultur i Attika: Kunstens og Poesiens, Videnskabens og særlig den sokratiske Philosophis Udvikling. Ogsaa i Nedgangens Tid hævdede Athen paa dette Punkt uforandret sin centrale Stilling. Uanset de daarlige Finanser fejredes Fest paa Fest, alle med

musikalske og dramatiske Præstationer. Ved Omtalen af Dramaet göres opmærksom paa den indtraadte Forskel, at Satyrdramaet er løst fra Tragedien og indskrænket til et eneste Stykke ved Begyndelsen af Opførelsen, at derpaa følger Genopførelsen af et klassisk Stykke og saa de 3 om Prisen konkurrerende Trilogier (C I A II 971 flg. D S 695 flg.). Produktionen er ikke ringere end för, ja i Komedien endog större, idet Antallet af de opförte Stykker er forhöjet til 5. Den dramatiske Poesi holdt sit Sejrstog gennem Hellas, og overalt byggedes Theatre. Dithyramben og Musiken spillede en stor Rolle, og ingen Digtere ere saa fejrede som Philoxenos og Timotheos, men deres Digte ere desværre tabte, som Dithyramben overhovedet[1].

I Behandlingen af Platon dvæler E. M. særlig ved hans Lære om Staten. Han gör opmærksom paa, at hans Forslag til dens Ordning lide af samme Fejl som de praktiske Politikeres, at de ville føre en svunden Tid tilbage. Hans Stat viser sig som en radikal Omdannelse af den spartanske, men en saadan lod sig ikke indpode paa Samtidens Stater med deres moderne Formaal, Kultur og Erhvervsliv. Han mente, at en ideal Forfatning var det ene nødvendige, og saa ikke, at Magten var det, Staterne stræbte at naa, at den ydre Politik var Hovedsagen. Han holdt fast ved Moralen og vilde, at den individuelle og sociale Moral skulde falde sammen; Individet skal anse Statens Nytte for sin egen. Men den moderne Livsanskuelse gik i modsat Retning. Demokrit og Kynikerne anerkendte vel Moralen, men havde kun den enkeltes Lykke for Øje; nogle skilte ham ud fra Staten, andre søgte at gøre sig selv til Herrer over Staten; ja Platon lader (i Gorgias) allerede Kallikles opstille Overmenneskets Ret.

I 6te Afdeling fortælles *Thebens og Athens Rejsning* til Freden i Sparta. Herunder falder Stiftelsen af det andet atheniske Søforbund og dets Forfatning. Et permanent Raad i Athen af Delegerede (*σύνεδροι*) fra Forbundsstaterne forelægger sine Beslutninger for det atheniske Folk. Athen har selv hverken Sæde eller Stemme i Synedriet, men tager sine Beslutninger selvstændigt, antager eller forkaster Synedriets. De to Parter ere henviste til at enes paa lignende Maade som Krone og Parlament i moderne Stater. Med Hensyn til de existerende Indskriftsdokumenter betoner E. M., at vi ingen Beslutninger eller andre Dokumenter have fra Forbundet, men kun fra Athen. Saaledes er ogsaa det af Aristoteles foreslaaede Psephisma af Marts 377 (C I A II 17. D S 80) ikke nogen Grundlov for Forbundet, men en Beslutning af Folket i Athen, hvorved dette sanktionerer de Betingelser, hvortil det har forpligtet sig ved Afslutningen af det da allerede

[1] Af Timotheos har man nylig i en ægyptisk Grav fundet et længere Digt, der i Berl. phil. Wo. 1902 S. 1446 kaldes hans «Dithyrambus auf die Perserkriege».

stiftede Symmachi. Ifølge dette Dokument maa man antage, at der i al Fald i Begyndelsen ingen Tribut erlagdes af Medlemmerne af Forbundet (μήτε φόρον φέροντι). Men senere købte de mindre Stater sig fri for personlig Deltagelse i Krigen ved at erlægge Pengebidrag (συντάξεις), hvis Störrelse bestemtes i Athen, medens de större Stater vedblivende selv udførte deres Krigspligt. E. M. synes derimod med Busolt at antage, at alle fra först af gav Pengebidrag, og betragter det som utvivlsomt, at Bidragenes Störrelse fastsattes af Synedriet, vel i Forening med Athen og dets exekutive Embedsmænd, Strategerne; men hverken herom eller om Bidragenes Störrelse vide vi noget. I det hele optraadte Athen meget forsigtigt over for Forbundsfællerne ved Forbundets Dannelse. Det olynthiske og thebanske Forbund dannede en fastere Enhed, og den førende Stat havde stærkere Magt. I Athen troede man ogsaa paa dette Omraade at kunne bringe den gamle Tid tilbage ved at genoptage dens ydre Former.

7de Afdeling har til Overskrift: *Epaminondas og Tilintetgörelsen af den spartanske Magt; Enden paa det 2det atheniske Søforbund.* E. M. havde allerede bemærket, at Xenophon ganske har forbigaaet Stiftelsen af dette og fremhæver her igen hans Partiskhed for Sparta, idet han i sin Skildring af Slaget ved Leuktra søger saa vidt muligt at forklare Nederlaget som en Følge af tilfældige Uheld, medens han slet ikke nævner Epaminondas' overlegne og nye Taktik, saa lidt som han senere omtaler Anlæggelsen af Megalopolis og Messene. Desuagtet fastholder E. M. hans Paalidelighed i hvad han beretter og tager fra ham de vigtigste Punkter af sin Skildring af Slaget ved Leuktra. — E. M. viser os, hvorledes Epaminondas ved sin store Personlighed og sin Idealisme formaaede at drage Thebanerne med sig og at styrte Spartas Magt, men at det ikke lykkedes ham at sætte noget nyt i dens Sted. Theben staar, 360 ikke anderledes end 370. — Efter Beretningen om Epaminondas' Død og Spartas Fald følge endnu i denne Afdeling de forvirrede Forhold og ulykkelige Begivenheder indtil Forbundsfællekrigen og Athens Fald.

8de Afdeling fortæller först den ældre Dionysios' sidste Aar og hans Død. Hans Livs Stræben gik ud paa at løse den nationale Opgave at frelse Grækerne paa Sicilien fra den Undergang, hvormed Karthagerne truede dem; men det kunde han kun opnaa ved at sikre sin egen Magt, og dertil var det nødvendigt ikke at være kræsen med Midlerne. Han naaede noget stort, men blev Genstand for ond Omtale. Der faldt derved en mörk Skygge paa hans Liv og hans Eftermæle. Isokrates' og Lysias' Dom om ham er haard; kun Platon (ep. VII) anerkender hans Betydning for den græske Nation i dens ellers paa den Tid mislige Stilling.

Derpaa følger den yngre Dionysios' Historie, hans Fordrivelse og til Slut hans Tilbagekomst 346. Der dvæles særlig ved Platons og Dions Bestræbelser for at opdrage den unge Fyrste og refor-

mere Staten efter platoniske Grundsætninger. E. M. betegner Dions senere Forsøg paa at befri Syrakus som absolut ideelt anlagt, men tillige som et Forsøg, der kun kunde mislykkes. Han lovede Frihed efter 48 Aars Tyranni, men han kunde intet udrette uden selv at beholde Magten, og man kan ikke undre sig over, at Demokraterne sagde, at det ikke kunde nytte noget at have ombyttet en fordrukken Tyran med en ædruelig. Med god Grund hed det, at han tragtede efter en Slags spartansk Kongedömme; thi trods alle Brist kom efter Platons Mening den spartanske Forfatning Idealet nærmest. Endog at Dion anvendte Tvangsmidler, ja Henrettelser mener E. M. stemte med Platons Lignelse, at Lægen skulde bortskære den Del af Legemet, som var ubrugelig.

Mærkeligt er det, hvis virkelig efter Dions Død hans Parti endnu en Gang henvendte sig til Platon og denne endnu i den Grad troede paa sin politiske Mission, at han i et Brev (ep. VIII) til Dions Slægt og Venner gav detaillerede Forslag til en Ordning af Syrakuses Forfatning. Det lykkedes vel Dionysios endnu en Gang at komme tilbage til sin Hovedstad, men den store af Dionysios I. grundede Magt var igen opløst i sine Bestanddele, og de gamle Fejder mellem By og By begyndte paany.

E. M. slutter med følgende Ord: Saaledes byde Grækerne det samme Billede i Øst og i Vest. Al Magt er tilintetgjort; kun Afmagt og den endeløse Kamp i det indre saavel som i det ydre er tilbage. Det er: «der Ausgang der griechischen Geschichte». Paa samme Tid, som den græske Kultur har naaet sit Højdepunkt og er moden til at blive Verdenskultur, har Nationen politisk tabt al Betydning, et let Bytte for enhver.

Bogen slutter med en Index til 3die, 4de og 5te Bind.

Odense i Oktober 1902.

P. Petersen.

Johannes Magnussen, Praktisk Engelsk Grammatik. Kbhvn. 1902, Gyldendal. 130 S.

Denne nye grammatik er udarbejdet med benyttelse af de kendte grammatikker af Schmidt, Jespersen og Løkke. For den almindelige bevidsthed staar det som om engelsk grammatik var lettere end f. ex. tysk. Grunden er at de hidtil existerende lærebøger næsten udelukkende eller dog fortrinsvis beskæftiger sig med den så enkle engelske formlære. M.'s bog har den fordel at den medtager en del syntax. Bedst og mest overskueligt er afsnittet om artiklernes brug. En større sammentrængthed vilde i andre afsnit i høj grad have gavnet bogens brugbarhed; f. ex.

er dette tilfældet med behandlingen af de relative pron. Det forekommer mig endvidere tvivlsomt om lydskemaerne s. 3—34 gør nogen nytte. Selvfølgeligt kan udtalelister være meget gavnlige for viderekomne, men de må da bestå af ord hvor udtalen er en anden end den man skulde vente efter stavemåden og kun af sådanne.

Ved gennemlæsningen er jeg stødt på en del unøjagtigheder, som herved anføres. Tallene betegner de pågældende sider.

6 *änsəɹ*] skulde være ā for ä. 12 *clerk* burde helst angives klāɹk, klə̄ɹk, da udtalen med ə̄ er meget alm. f. ex. i London. 13 *in stead of* skulde skrives *instead of*. Endvidere er *stead* jo alm. i endelser f. ex. *homestead*, *bedstead* o. a. 21 *constable* udtales både med ɐ og med å. 22 *porpoise* og *tortoise* udtales med åɪ, ikke əɪ; *room* både med kort og langt u. 24 *towards* bør kun angives som tåɹdz. 27 *hussy* udtales hʌzi. 33 i *contrast* angives den sidste vok. i sbst. som ə, i verb. som ä, skulde være ā. — Sbst. *essay* angives som esï istedet for esē[i]. 44 *princess* nævnes (i overensstemmelse med Schmidt) blandt de titler der kræver den bestemte artikkel. I virkeligheden bruges det både med og uden art. — *the Crimea* udtales med ai i første stavelse, ikke med ï. 45 ved skibes navne bortfalder altid art. efter *ex* og *per*. Dette spiller en stor rolle i handelsbreve. 50 *quite a young man* er forskelligt fra *a quite young man*. — *a rather troublesome business* synes naturligere end *rather a t. b.* 51 i daglig tale omtales solen som *it*. 52 *dear Sir* forudsætter ikke noget nærmere forhold end det blotte *Sir*. 54 *dancer* udtales med ā, ikke ä. 56 *brother* udtales med ɐ, ikke å. — *a twopenny halfpenny stamp* bedre end *twopence h. s.* 58 *merchandise* kan godt bruges i flt. 60 *cloths* angives kun med åð, der burde også anføres udtalen med åþ. — *politics* og *policy* utilstrækkeligt skelnet. 62 *stair* meget alm. = trappe. 71 komparativ for superlativ i tale om to er literært (Sweet, New Engl. Gr. II 67). 73 § 111 kunde og burde formuleres som følger: folkenavne på s-lyd er uforandrede i flt. for at betegne hele nationen, tilføjer i flt. -men for at betegne enkelte individer. I *the Postmaster General* foreligger lige såvel fransk ordstilling som i *the heir apparent* (s. 75). 81 regelen om oversættelsen af det refererende det trænger til modifikationer. 83 ved plur. majestatis bruges kun *ourselves*, ikke *ourself* (Sweet, A Short Historical English Grammar s. 111). 96 «anden, andet» kan kun oversættes ved *else*, når det forangaaende pronominale ord er brugt substantivisk. 97 *anybody* udtales med å, ikke ə.

De uregelmæssige verber er ikke givne i de «rene» former der kendes fra prof. Jespersen: Kortfattet engelsk Grammatik. F. ex. en verbalform som *staid* er gammeldags. Hvis man vil anføre formerne af vb. *heave* bør der her gøres forskel, ligesåvel

som ved *hang*; man kan sige: *he hove the lead*, men kun: *he heaved a sigh*. 126 ved *to be to* findes i exemplerne to forskellige betydninger, medens «regelen» kun nævner èn. *be* + *to* + inf. har i virkeligheden i det mindste tre forskellige betydninger 1) det fremtidige (*what is to become of me*), 2) det mulige (*how am I to do this*) og 3) en befaling af hvilken den talende er overbringeren, f. ex. kan en barnepige som bringer børnene en besked fra moderen sige: *you are to go there*. — I den her meddelte liste er åbenbare trykfejl forbigået.

De påpegede mangler er sådanne som forfatteren let kan fjærne i en ny udgave, som der sikkert snart vil blive brug for.

N. Bøgholm.

Hippocratis opera quae feruntur omnia. Volumen II ex codicibus Italicis edidit *Hugo Kuehlewein*. Lipsiae 1902, Teubner. XVI + 278 pp.

Primum huius editionis volumen, quod prodiit anno 1894, sequitur alterum, quod ea scripta Hippocratis continet, quæ ad chirurgiam pertinent, i. e. *Περὶ τῶν ἐν κεφαλῇ τρωμάτων*, *Κατ' ἰητρεῖον*, *Περὶ ἀγμῶν*, *Περὶ ἄρθρων ἐμβολῆς*, *Μοχλικόν*. Præcipua autem laus editionis hæc est, quod nunc primum adhibitæ sunt codicum antiquissimorum ac præstantissimorum collationes diligentissimæ. Tres sunt codices ceteris omnibus longe præstantes, Laurentianus 74, 7 (B), Marcianus 269 (M), Vaticanus 276 (V); quorum primus dubitari non potest quin omnium optimus habendus sit. Horum codicum scripturas discrepantes minimas quoque editor indicavit, ceteros autem deteriores a Littræo adhibitos paucioribus tantum locis respexit. Denique ex Apollonii Citiensis atque Galeni commentariis, quos idem asservavit Laurentianus, locis nonnullis scripturas excerpsit, quæ bonæ ei visæ sunt. In *Μοχλικῷ* solo testis præcipuus est codex M; hic enim desunt BV. In libro autem *Περὶ τῶν ἐν κεφαλῇ τρωμάτων* deest M, et in posteriore eiusdem libri parte etiam B.

Quamquam igitur paucorum tantum codicum scripturæ in apparatu critico indicatæ sunt, numerus tamen discrepantiarum tantus est, ut in quibusdam paginis æquum spatium occupent textus atque apparatus. Nam levissima quoque editori digna visa sunt, quæ annotarentur, ut p. 126,8 Galenum indicavit exhibere *ἔχουσιν* pro *ἔχουσι*. Itaque legentibus nonnumquam subdifficile est eas discrepantias, quæ ponderis aliquid habeant, ex apparatu eligere.

Multis locis editorem optimis codicibus usum in meliorem formam textum redegisse satis apparet, sicut p. 9,8 B secutus

στόμα pro *σχῆμα* et p. 249,11 M secutus *στόμα* pro *σῶμα* restituit. Aliis locis vestigia veræ scripturæ B servavit, ut p. 5,7—8 *ὅκου ἂν . . . ἔχει* (*ἔχῃ* Kuehlewein) pro *ὅπου οὖν* (vel *ὁπουοῦν*) . . . *ἔχων*. Factum etiam est, ut ex optimis codicibus scriptura restituta sit, quam superiores editores reiecissent, ut p. 31,14 *ἀγκῶσιν*, quam scripturam Littræus «vulgatam» appellans e codice minus præstanti recepit *ἀγκώνων*.

Quamvis autem codices a recentissimo editore adhibiti ceteris præstent, tam bene res non se habent, ut ceteros neglegere liceat, et sunt etiam loci, ubi hos sequi coactus sit editor, sicut p. 32,14 codices deteriores secutus cum editoribus superioribus *ἔκτρεψιν* scripsit (*εκστερψειν* B, *ἐκστρέψιν* M, *ἔκτριψιν* V), et p. 53,14 *εἰ* (*ἦν* BMV). Etiam p. 116,2 scripturam codicum deteriorum atque Apollonii *ὑποστρέψαι* illi prætulit, quam exhibent BMV (*ἐπιστρέψαι*). Quod si recte fecit, ratio codicum nondum satis perspecta esse videtur.

Paucos locos afferre libet, ubi editor mihi erravisse videtur. Scripsit p. 35,9 *εὖ γε μὴν γνῶναι*, sed post *μήν* add. *ἐστι* BMV, omittit vero Galenus bis. Quum vero pro *γνῶναι* exhibeant *γνόντα* (quod ego quidem non intellego) non solum BV, sed teste Littræo etiam Galenus, quæro, cur in hoc verbo Galenum neglexerit, in illo fidem ei habuerit. Quæro etiam, cur p. 46,6 B codici fidem non habuerit; exhibet enim hic *οἱ . . . . προβουλεύοντες*, non *οἵ . . . . προβουλεύονται* (*οἱ* etiam M), et apud Littræum hæc legimus: «Palladius dit que quelques-uns avaient recherché pour quoi Hippocrate avait mis *προβουλεύοντες* et non *προβουλευόμενοι*».

In coniecturis parcus fuit editor. Verborum modos locis haud ita paucis correxit, ut grammaticorum legibus responderent, ut p. 79,21 *διαστρέφηται* scripsit pro *διαστρέφοιτο* (præcedit *ἐπήν*). Pseudoionismos, ut ait, sustulit sæpe contra codicum auctoritatem; ad p. 46,8 annotavit: *ποιέεσθαι* ut solent codd.; in textu posuit *ποιεῖσθαι*. Hanc rationem probandam esse, pro certo non habeo. Coniecturam editoris *ἅμα* pro *ἅλις* (p. 32,8) miror quod in textum non recepit.

Hanc editionem textum emendatiorem exhibere quam illæ, quæ antea prodiissent, nemo negabit.

Joannes Ræder.

S. W. Cutting, The modern German Relatives «das» and «was». (The Decennial Publications of the University of Chicago. Printed from Volume VII.) Chicago 1902, University Press. 21 S. 4⁰.

Forf. af ovennævnte Afhandling er kommen ind paa en Undersøgelse af Forskellen mellem de to neutrale relative Prono-

miner «das» og «was» i Anledning af en grammatikalsk Bemærkning, som en amerikansk Udgiver og Kommentator af Lessings «Nathan der Weise» gør om det relative «das» i disse Linjer:

Wenn an das Gute,
Das ich zu thun vermeine, gar zu nah
Was gar zu Schlimmes grenzt, so thu' ich lieber
Das Gute nicht, o. s. v.

Udgiveren bemærker hertil: Nutidens Sprogbrug vilde her kræve *was* i Stedet for *das*: I hele det 18de Aarhundrede brugtes *das* henført til en hel Sætning samt til *das*, *alles*, *etwas*, *vieles*, *manches*, *das Gute*, *das Beste* o. s. v., hvor vi nu bruger *was*. Prof. Cutting har gennemgaaet 7368 Sider af de ypperste nyere Forfatteres Prosaskrifter — Hauptmann, Heyse, Keller, Conrad Ferdinand Meyer, Nietzsche, Raabe, Schopenhauer, Spielhagen, Sudermann og Wildenbruch — og samlet et stort statistisk Materiale som Grundlag for sine Undersøgelser.

Han samler først Eksempler paa Brugen af was efter Superlativer (derunder indbefattet *alles* og *einzig*). Paa samme Maade undersøges Brugen af *das* (*welches*). Medens nu *was* efter Superlativer (*alles* og *einzig*) forekommer 53 Gange, *das* (*welches*) kun 24 Gange, er Forholdet et helt andet efter Positiver og Komparativer, idet *das* (*welches*) her langt har Overvægten (156 Gange mod 41). Der maa altsaa i den foranstaaende Superlativs Begreb ligge noget, som finder et mere adæqvat Udtryk i *was* end i det ældre *das*. Ser vi paa en Sætning som denne: Das Merkwürdigste, was Wagner je geschaffen hat (Nietzsche), har vi i Forholdet mellem Superlativen og *was* væsentlig det samme udtrykt, som ellers udtrykkes ved partitiv Genetiv. I Sætninger som: Alles das Viele und Grosse, was das menschliche Leben vor dem tierischen auszeichnet eller das Einzige, was es vom Ding an sich trennt (Schopenhauer) er Relativet ligeledes et Udtryk for hele Arten, af hvilken det foregaaende er en Del, som i det sidste Eksempel, eller identisk, (appositionelt), som i det første.

I should like to call this the «omnibus» relative, siger Forfatteren. — Det oprindelige ubestemte Begreb i *swaz* (ɔ: *sôwaz*, jfr. eng.: *whatsoever*), der aldrig helt er forsvundet af Ordet, gør det særlig skikket til at anvendes i den omtalte Slags Sætninger.

Was-sætninger efter Positiver og Komparativer ere tre Slags:

1) uegentlige, tilknyttende, i hvis Sted der kan sættes en uafhængig Sætning: Uebers Moralische, was einem doch nicht gleichgültig ist.

2) Descriptive, mer eller mindre skarpt afgrænsende (determinative): Etwas Schönes was ihn mitansteckte (Heyse).

3) Relative Sætninger, som betegner et Hele, af hvilket en

Del er betegnet ved det foregaaende, substantiverede Adjectiv: Noch nicht das Halbe, was ich auszustehen habe (Heyse).

Das-sætningerne efter Positiver og Komparativer ere enten virkelige, determinative Relativsætninger eller uegentlige tilknyttende. Af de 24 *das*-sætninger efter Superlativ ere de 17 determinative, i de 7 andre har *das* (*welches*) generaliserende Betydning.

Som Resultat af Undersøgelsen kan i Hovedsagen fastslaas:

Medens i det 18de Aarhundrede *das* var det almindelig brugte relative Pronomen i Neutrum — altsaa baade determinativt og generaliserende —, er dets Brug efterhaanden bleven indskrænket af det oprindelig spørgende og ubestemte *was*, der særligt har overtaget de generaliserende Functioner, medens *das* stadig er det rigtige Pronomen i determinative Sætninger. Lessings Anvendelse af *das* i det citerede Sted er altsaa overensstemmende med sprogbrugen den Dag i Dag.

Frederiksborg, 20/10 *1902.*

P. Høj.

W. Franz, Die Grundzüge der Sprache Shakespeares. Berlin 1902, Felber. VIII + 227 s. 3 mark.

Professor Franz's big «Shakespeare-Grammatik» (Halle 1900) was so great an advance on Abbott's Shakespearian Grammar (New ed. 1884) that there was very reason for scholars to welcome it heartily and to give it great praise. The author proved himself thoroughly familiar with recent research and had gone through Shakespeare's works so carefully that he was able to bring to light not a few things that were probably new to most of his readers. Still, it was far from being a perfect book, and, somehow, the perusal of the abridged edition which he has now brought out has shown me more clearly than the big book itself some, at least, of the deficiencies and shortcomings which the fulness of the material collected had previously made me overlook.

The plan or system of the book is not very carefully thought out. Not a single word is said about pronunciation or spelling, although both have undergone considerable changes since the times of Shakespeare, and although there is much, for instance, in puns and rhymes that cannot be understood without some knowledge of these subjects. The modern spelling of the Cambridge edition is employed throughout, but a scientific grammar should give the original forms, in the case of Shakespeare just as well as in that of Chaucer. The readings of the old editions are sometimes given, but generally in a very curious way as if

they were of inferior value to the 'corrections' of modern careful spellers. Thus, in the very first paragraph, Franz mentions the dropping of *t* and *d* in some verbal forms, and in the quotations given to prove this we read «Thou . . . split'st Meas. II_2 116 I. 351 (splits F_1)» as if the folio of 1623 (F_1) were not our only source for that play, and «thou look'dst on majesty Ant. III_3 18 VIII 486 (look'st Ff. look'dst Pope)».

In most places we get the impression that the author confines himself to those points where Shakespeare's practice deviates from modern usage, and that everything is left out that was then as it is now. But in other places this principle is not carried through. Sometimes long explanations are given of Middle English phenomena which have hardly any significance for Sh's language; and sometimes the development from the sixteenth to the twentieth century is dwelt upon at some length; but it is impossible to see what rules are followed for the inclusion or exclusion of this historical scaffolding. Quotations are given in some cases from Sh's contemporaries (though Abbott has many more), in other cases from quite recent authors, but they seem to come in completely at random, and no one knows why this phenomenon has to be illustrated from Barrie and that one from Chaucer or Bacon.

The same want of system is conspicuous in the division and arrangement of the matter dealt with. The headings do not always correspond with the contents. Thus § 4 deals with weak preterites and participles, but the heading «Schwache Formen» begins at § 5. Much of what is given under «Formenlehre» really belongs to syntax, *e. g.* part of § 3, § 43 (Yorick's skull, the king's jester), § 45 (her dowry shall weigh equal with a queen = a queen's), § 51, and especially everything that is said about gender (p. 27—35). § 61, dealing with the gender of animals, looks typographically like a subdivision under «Romanisches Sprachgut»; and similarly § 131 (Poor I; proudest he) is given as if it were part of «Die Verwendung von you und thou». The difference between *enough* and *enow,* as well as the old genitive *alder* (alderliefest) are treated under «Substantivierung [des adjectivs]» (§ 75); the old plural *month* is found in the chapter on numerals because it occurs in *twelvemonth*; the use of *assizes*, etc., as singular nouns is stowed away under the indefinite article, and the double object in «The gods grant them true!» under the use of the infinitive preceded by *to* (§ 383). I know from painful experience how hard a task it is to arrange grammatical things with perspicuity and consistency, so that I am prepared to judge leniently the shortcomings of others in this respect, but I cannot help regretting that Franz has paid so little attention to a thing which is after all of great importance not only to the beginner, but to the advanced student as well.

I add some remarks about details. — § 2. Do the words

«nur zweimal in M. Wives» mean that the form in *th* is not found in prose in any other play? — § 14 note is not correct, cf. Al. Schmidt. — § 16. In the alphabetical list of strong verbs the preterite *bare* and the verbs *draw*, *find*, *rise* (*stride*), and *tear* are omitted. — *Be* and *were* in the singular (§ 17, § 19) are always subjunctives. — I do not believe that *methoughts* is derived from *me thought is*; does this combination ever occur? is not *methoughts* always a preterite? — Much of what is said about gender seems to me due to mistaken grammatical notions. *His* in Tim. III 1.223 (§ 59) is neuter; *he* in Haml. V 1. 198 (why may not imagination trace the noble dust of Alexander, till he find it stopping a bung-hole; § 57) does not refer to *imagination*, but to the person imagining, etc. The statistics about O. E. and Romance gender in § 60 should not be taken too seriously. — In § 66 it looks as if Sh. never used *lesser*, and in § 75 as if *enough* were never used with a plural noun. — § 139: No inference can be drawn from Rowe's omission of *I*; it is a pure printer's error that he corrects in his second edition. Besides I fail to see how «Truly, the more to blame he» can be given as an exemple of a repetition of the subject; Franz's explanation «= the more [he is] to blame he» is one of the most singular pieces of recklessness in grammatical reasoning that I have ever come across; *more to blame* belongs together as a sort of comparative, cf. *the happier he*, which I should like to see Franz analyze. — § 159: *it* in *go to it grandam* is the genitive case, and it is only on account of the German rendering, which of course is irrelevant, that Al. Schmidt and Franz give *it* as an equivalent of *the*. — § 176: in the sentence quoted from Stopes *whether* is not a pronoun. — § 195 does not say clearly that the form *others* is found in Sh. — The difference between *come* + infin. and *come* + *to* + infin. is not indicated. — In Tw. V. 1 342 *to come* must mean 'future', so that the quotation does not belong to § 379.

Every user of the book will blame the publisher or binder because he has saved less than a farthing a copy in thread to stitch the sheets together.

Otto Jespersen.

Aeli Donati quod fertur commentum Terenti, accedunt Eugraphi commentum et scholia Bembina. Recensuit *Paulus Wessner*. Vol. I. Lipsiae 1902, B. G. Teubner. L + 542 pp.

Til Terents's Komedier har vi foruden de korte Scholier, der findes i Terentshaandskrifterne, en udførligere Kommentar, som er opbevaret i særlige Haandskrifter, og som bærer Donats Navn. Denne Kommentar er sædvanlig trykt i de större Udgaver af Terents, her er nu begyndt en særlig Textudgave med kritisk Apparat, men dog i Format og Udstyrelse som de teubnerske almindelige Textudgaver. Det foreliggende förste Bind bringer Kommentaren til Andria og Eunuchus tilligemed Vita Terenti (af Suetonius med Donats Slutningsbemærkninger dertil) samt Euanthius de fabula og Excerpta de comoedia og Udgiverens Indledning om Haandskrifterne (der beskrives eller nævnes 36 saadanne), om Udgaverne, om de Scholier i Terentshaandskrifterne, som ere Uddrag af Donats Kommentar, og om den Skikkelse, hvori Donats Kommentar er kommet til os.

Af störst almindelig Interesse er det sidste Afsnit. Alle, som har skrevet om Donats Kommentar til Terents, ere enige om, at i den Form, hvori den nu foreligger, kan den ikke skrive sig fra Donatus selv, og man har søgt at forklare, hvorledes den er bleven til det, den nu er, og at finde ud af, hvad der gaar tilbage til Donat selv, og paa en Maade at reconstruere det oprindelige. Der er i den Anledning opstillet forskellige Hypotheser, hvis Antagelse eller Bekæmpelse har fremkaldt et «Donatspörgsmaal», *quaestio Donatea,* som Wessner betegner det, i Lighed med saa mange «Fragen» i tysk Filologi.

Usener har saaledes (Rhein. Museum XXIII 1868 S. 494) af de Steder, hvor der i Kommentaren findes dobbelte Scholier til de samme Ord, ment at kunne slutte, at der oprindelig har foreligget to selvstændige Kommentarer, hvoraf den nuværende er et Udtog; og han mente, at den ene var af Donat, som Haandskrifterne bevidne; som Forfatter til den anden opstillede Usener den Euanthius, af hvem det lille Stykke om Komedien, som findes i Indledningen til Donats Kommentar, maa være forfattet efter et enslydende Citat at dömme, som findes hos en Grammatiker, der betegner det som Euanthius's Ord.

Siden Useners Afhandling er der skrevet flere Ting om Sagen, men navnlig har *R. Sabbadini* givet væsentlige Bidrag dertil (1890 og senere). Det er ham Udgiveren af Kommentaren slutter sig til, og deres Anskuelser om, hvorledes den foreliggende Kommentar er opstaaet, kan da vel betragtes som den i Øjeblikket opnaaelige Løsning af Spörgsmaalet.

Wessner (praef. p. XLVI) forestiller sig Sagen saaledes gaaet til. Af Donats oprindelige Kommentar (han levede i Midten af 4. Aarh.) er der af to forskellige Personer gjort Udtog, som

under den oprindelige Forfatters Navn er indførte som Scholier i Randen af Terentshaandskrifter. I Tidens Løb er da forskellige Noter fra andre Kilder tilföjede dels af de samme Folk, som gjorde Udtogene, dels af andre. Derpaa har i 6. Aarh. (saa langt mener man, at den fælles Archetypus for de existerende Haandskrifter kan føres tilbage) en eller anden faaet Lyst til at forene disse to Scholiesamlinger og har begyndt derpaa saaledes, at han först skrev de to Rækker Scholier i to Spalter ved Siden af hinanden og derpaa, idet han ordnede dem efter Versene hos Terents, smeltede dem sammen, hvad ikke altid lykkedes ham. Tillige søgte han at dække over Sammenföjningerne saa meget som muligt for at give det Udseende af et enkelt Værk; maaske tilföjede han ogsaa ellers noget nyt af sit eget. Men da han gennem fire eller fem Komedier havde arbejdet med Flid paa at sammensmelte de to Kommentarer, blev han pludselig træt i Phormio II 3 og anbragte dem uforandrede, först den ene fra Vers 7—93, dernæst den anden fra Vers 5—93, og for det øvrige af Stykket kun den ene Kommentar.

Man vil af denne ret kunstige Forklaringsmaade forstaa, at der ogsaa skal tages Hensyn til den interessante Omstændighed, at vi i det ældste Terentshaandskrift (cod. Bembinus) fra 4. — 5. Aarh. har en Række Scholier, der efter de bedste Kenderes Mening ere skrevne til i Haandskriftet i det 6. Aarh., men som det er meget vanskeligt at sætte i et rimeligt Forhold til den overleverede Donatkommentar. Om man nu har truffet det rigtige ved den nyeste Række Antagelser, tör man vist ikke være absolut sikker paa.

Hvad det andet Spörgsmaal angaar, om man kan sondre den oprindelige Donatkommentar ud af det overleverede, udtaler Wessner sig med rette tvivlende og indrömmer, at det kan ikke göres uden at ty til et vilkaarligt Skön paa mange Steder, hvad ogsaa Sabbadini har maattet tilstaa. Men Wessner forsøger dog ved cursiv Skrift at antyde, hvad der af de senere Bearbejdere er sat til, for at sondre eller forbinde de oprindelige Scholier, og ellers er tilföjet.

Hvad man nu end mener om de to Spörgsmaal, som her er nævnte, og om Udgiverens Forhold dertil, saa er dog Hovedsagen naaet, at vi af den vigtige Kommentar til Terents har faaet en paa et rigeligt Haandskriftmateriale støttet Text, som bedre kan kontroleres end de tidligere Optryk. Hidtil er det jo ganske vist kun til de to Stykker, at Kommentaren er udgiven.

Det ældste og bedste Haandskrift af Donatkommentaren er en Parisinus, som henføres til 11te Aarhundrede, men det indeholder kun Kommentaren til Andria og til Begyndelsen af Adelphi foruden vita Terenti og tractatus de comoedia. I et Vatikanerhaandskrift fra 13 Aarh. findes to Brudstykker af Kommentaren. Ellers er alle Haandskrifter fra 15 Aarh. og af forskellig Værdi.

Om disse Haandskrifters indbyrdes Forhold har Udgiveren tidligere i Rhein. Mus. LII S. 69 ff. (1897) skrevet indgaaende og giver i Fortalen til Udgaven en Oversigt derover (p. XXIV ss.).

Udgiverens Recension af Texten synes at være gjort med Takt og Omhu og hans Rettelser ofte at være heldige, i hvert Fald værd at overveje.

Kbh., Decbr. 1902.

C. Jørgensen.

T. Livi ab urbe condita liber XXIIII. Für d. Schulgebrauch erkl. von *H. J. Müller*. 2. Aufl. Mit einer Karte von Syrakus u. Umgebung. Leipzig 1901, Teubner. 121 ss.

Det foreliggende værk er ifølge fortalen (som må søges i bogens *anhang*) at betragte som en fortsættelse af Wölfflins påbegyndte bearbejdelse af Livius's 3die dekade, og udg. slutter sig så nøje som muligt til sin forgænger. Kun søger han strængere end denne at fjærne de noter fra kommentaren, som ikke er beregnede på skoleungdommen. De finder så plads i et *anhang*, 30 sider stort, som ellers mest er helliget kritikken, historisk kritik og textkritik. Der er dog ét og andet tilbage i kommentaren, som uden skade kunde være víst agterud; således har skoledisciple vel næppe brug for en bemærkning (til 21.8) om at *rogitare,* som i 1ste dekade forekommer 18 gange, ellers kun findes her og ét sted til (som opgives urigtigt). Kommentaren indeholder, foruden solide oplysninger af historisk, antikvarisk og geografisk art i det fornødne omfang (— jeg savner en note om *Jupiter Vicilinus* 44.8, selv om den må lyde på, at vi intet véd om ham —), en mængde gode, til dels udmærkede sproglige og særlig stilistiske bemærkninger, og det har forbavset mig, så lidt jeg har fundet at sætte spørgsmålstegn ved. Weissenborns tydning af texten er, som sig hør og bør, gennemgående fulgt, men ikke slavisk. — 47.4 lader udg. sikkert med rette genkendelsen mellem Arpinere og Romere finde sted i husene, som altså ikke er rømmede af beboerne, medens Wbn. tænker på de Arpinske soldater, som mødes med de Romerske. Heksapylons 6 porte lader Müller (21.7), i overensstemmelse med Madvig, ligge ved siden af hinanden, hvorimod Wbn. lader dem følge efter hinanden, så at man skulde passere alle seks for at komme ind i Syrakus; 32.5 viser tydeligt Livius's opfattelse.

Hvad texten angår, så har man stadig kun *cod. Puteaneus* at holde sig til, som udg. henfører til det 5te årh., Madvig til begyndelsen af det 8de. Nye forbedringer kan altså kun komme ved konjekturer. Dem er der nu ingen mangel på, og enkelte

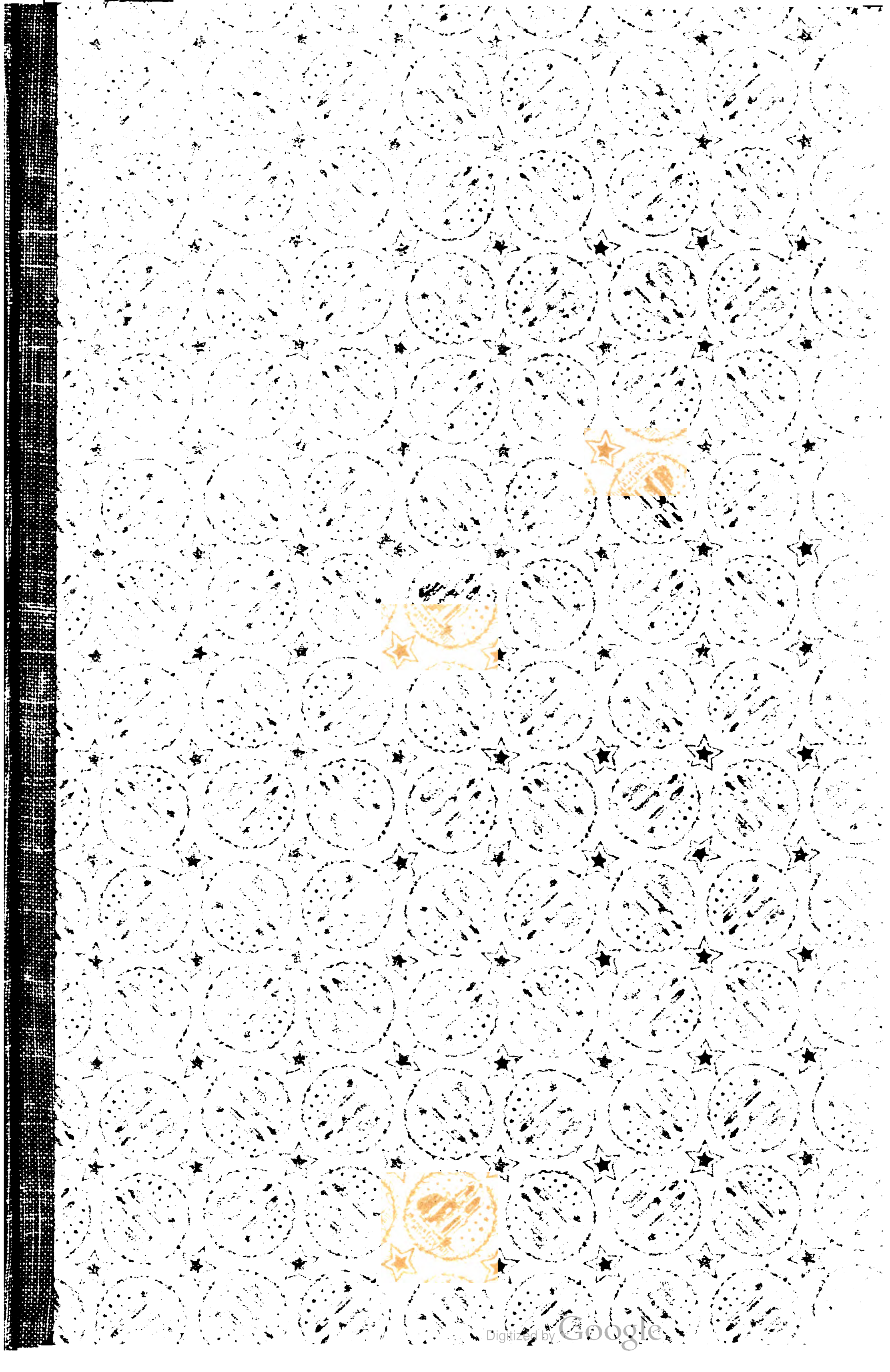
nye fortjener opmærksomhed, uden at de dog er af indgribende betydning for forståelsen. På dette område er Madvigs *emendationes* endnu, om jeg tør bruge det ord, *marktbeherrschend*. Også her byder udgaven adskillige gode iagttagelser og bemærkninger. Underligt er det, at hdskrr.s meningsløse *sensim ac plures* (*cod.* P endda *plus*) i 39.3 får lov at blive stående i texten og oplyses i kommentaren med en halsbrækkende forklaring (*«ganz merklich und zu mehreren»*); udg. burde have mærket stedet som korrupt eller optaget ét af sine (ikke meget overbevisende) rettelsesforsøg. Et par steder burde en Madvigsk konjektur ikke være forbigået i tavshed, men om ikke optaget i texten så dog omtalt i anhanget, f. Eks. 8.15 *omnia . . . navibus*, 21.3 *spesque*, 42.3 *nam* for *iam*. Omvendt kunde jeg have ønsket, at udg. ikke havde fulgt Madvig 30.9 i rettelsen af *Megaram* til *Megara*; men derom skal jeg udtale mig i en særskilt lille afhandling.

Det tilføjede kårt over Syrakus og omegn er klart og tydeligt. Havde et kårt over hele Sicilien ikke været på sin plads i denne bog?

I det hele må det siges at være en bog, som både elever og lærere kan bruge med godt udbytte.

Randers i Marts 1903.

Valdemar Thoresen.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 110991145